

สารบัญ

	หน้า
บทบรรณาธิการ: ว่าด้วยทุนทางสังคมและประชาสังคม สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล	I
คอลัมน์พิเศษ	1
สาระสำคัญจาก Robert D.Putnam Democracy and Social Capital: What's the Connection?	
การเสริมสร้างทุนทางสังคมในชุมชนของเมืองไทย ดำรงศักดิ์ จันโททัย	23
ความรับผิดชอบของธุรกิจต่อสังคมของชุมพรคานารีสปอร์ต กับการเพิ่มทุนทางสังคมของชุมชนสะพลี วิษุพันธ์ ชีวะสาธน์	53
สื่อมวลชนกับสำนักพลเมืองเรื่องผู้หญิง พ.ศ. 2516-2519 ชนนต์ดี ทินนาม	69
Sociology of Networking Community: A Study of Thai Community in Melbourne, Australia Sansanee Chanarnupap	109

ประชาสังคมระดับโลก: ข้อถกเถียงทางทฤษฎีและความเป็นไปได้ของแนวคิด	151
นิธิ เนื่องจำนงค์	
ปริทัศน์หนังสือ	199
Thailand Social Capital Evaluation: A Mixed Methods Assessment of The Social Investment Fund's Impact on Village Social Capital	

บทบรรณาธิการ: ว่าด้วยทุนทางสังคมและประชาสังคม

สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล

มโนทัศน์ทุนทางสังคม และประชาสังคมเป็นมโนทัศน์ที่มีความสำคัญ ทั้งในด้านเนื้อหาที่ทำให้วงวิชาการต้องหันมาสนใจในเรื่องของความสัมพันธ์ทางสังคม กลุ่มทางสังคมและเครือข่ายที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาสังคมและการพัฒนาประชาธิปไตย และในอีกด้านหนึ่ง สามารถกระตุ้นให้เกิดการพูดคุยข้ามสาขาวิชา ไม่ว่าจะเป็นการแลกเปลี่ยนมุมมองระหว่างสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์กับสังคมวิทยาในกรณีของทุนทางสังคม หรือความสนใจเรื่องการรวมกลุ่มทางสังคมในสาขาวิชาสังคมวิทยากับรัฐศาสตร์ ในกรณีของประชาสังคม และที่น่าสนใจกว่านั้น ทั้งสองมโนทัศน์ดูเหมือนจะมีความเชื่อมโยงกันอย่างใกล้ชิดในปริณิณผลของการพัฒนาสังคม

ในรอบทศวรรษที่ผ่านมา วงการวิชาการไทยสนใจศึกษาวิจัยบนพื้นฐานแนวคิดทุนทางสังคมและประชาสังคมกันไม่น้อย โดยเมื่อสืบค้นจากวิทยานิพนธ์/งานวิจัยโดยใช้คำว่า “ทุนทางสังคม” เป็นคำสำคัญจากฐานข้อมูลเครือข่ายความร่วมมือพัฒนาห้องสมุดสถาบันอุดมศึกษา (www.thailis.or.th) พบว่า ตั้งแต่มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับทุนทางสังคมครั้งแรกในปี 2542 จนถึง 2554 มีการศึกษาวิจัยเรื่องทุนทางสังคมทั้งหมด 88 เรื่อง โดยช่วงเวลาที่รุ่งเรืองที่สุดเป็นปี 2552 (17 เรื่อง) 2551 (16 เรื่อง) และ 2549 (10 เรื่อง) ตามลำดับ และล่าสุดในปี 2554 ยังปรากฏว่ามีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับทุนทางสังคมอีก 8 เรื่อง และในฐานข้อมูลเดียวกัน พบการศึกษาวิจัยเรื่อง “ประชาสังคม” เกิดขึ้นครั้งแรก ในปี 2541 จนถึงปี 2554 มีการศึกษาเรื่องประชาสังคมทั้งหมด 84 เรื่อง ช่วงเวลาที่มีการศึกษา/วิจัยมากที่สุดคือปี 2544 และ 2552 ปีละ 11 เรื่อง เฉพาะการ

ทำวิทยานิพนธ์เรื่องประชาสังคมตั้งแต่ปี 2541-2554 เฉลี่ยปีละ 5.28 เรื่อง และในปัจจุบันก็ดูเหมือนว่ายังมีความสนใจศึกษาวิจัยที่เชื่อมโยงกับแนวคิดนี้อยู่เรื่อยๆ ยิ่งไปกว่านั้น แนวคิดทั้งสองมิได้จำกัดอยู่เฉพาะในแวดวงวิชาการเท่านั้น ทั้งแนวคิดประชาสังคมและทุนทางสังคมได้กลายเป็นแนวคิดหลักในการพัฒนา จนกระทั่งไปปรากฏในนโยบายการพัฒนาระดับชาติอย่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ นับแต่ฉบับที่ 8 จนถึงฉบับที่ 10 (พ.ศ.2550-2554)

ด้วยเหตุนี้ กองบรรณาธิการวารสารวิจัยสังคม จึงเห็นว่าแนวคิดทั้งสองยังคงมีความสำคัญ และมีความจำเป็นจะต้องทบทวน ศึกษาวิจัยและต่อยอดให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ๆ ให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงในยุคปัจจุบัน ประกอบกับการที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้มีโอกาสต้อนรับศาสตราจารย์ โรเบิร์ต ดี. พัทนัม (Prof. Robert D. Putnam) จากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด หนึ่งในเจ้าสำนักที่เสนอให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างทุนทางสังคม ประชาสังคมและการพัฒนาประชาธิปไตย และได้รับฟังการบรรยายสาธารณะในวันที่ 14 มีนาคม พ.ศ.2554 กองบรรณาธิการจึงถือเป็นก้าวอย่างที่สำคัญที่วงการสังคมศาสตร์ไทยจะได้กลับมาพิจารณาแนวคิดทั้งสองอีกครั้ง

วารสารวิจัยสังคมฉบับนี้ มีเนื้อหา 3 ส่วนหลัก โดยส่วนแรก เป็นคอลัมน์พิเศษที่มาจากกรรณการเรียบเรียงสาระสำคัญจากการบรรยายสาธารณะของศาสตราจารย์โรเบิร์ต ดี.พัทนัม ส่วนที่สอง เป็นบทความวิชาการที่เกี่ยวกับทุนทางสังคม/ประชาสังคม 5 เรื่อง ซึ่งกองบรรณาธิการเรียงลำดับโดยที่ไม่ได้แยกแนวคิดทุนทางสังคมและประชาสังคมออกจากกัน เพราะมีสมมติฐานว่าทั้งสองเรื่องมีความเชื่อมโยงเกี่ยวพันกัน การเรียงลำดับบทความเป็นการให้ความสำคัญกับการเชื่อมโยงแนวคิดทั้งสองกับบริบทการพัฒนาในระดับต่างๆ ตั้งแต่บริบทระดับชุมชน ภายในประเทศ บริบทข้าม

วัฒนธรรมและบริบทระดับโลก และ**ส่วนสุดท้าย**เป็นปริทัศน์หนังสือเรื่อง Thailand Social Capital Evaluation

วารสารเล่มนี้เปิดเล่มด้วย “สาระสำคัญจาก Robert D. Putnam, Democracy and Social Capital: What’s the Connection?” ซึ่งเป็น การเรียบเรียงเนื้อหาจากการบรรยายสาธารณะที่จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัยร่วมกับหลายๆ หน่วยงานจัดขึ้นในวันที่ 14 มีนาคม 2554 ดังกล่าวมาแล้ว

เนื้อหาหลักในการบรรยายสาธารณะของพัทธน์เป็นการนำเสนอ เนื้อหาสำคัญจากหนังสือเล่มดังทั้งสองเล่มของเขาคือ Making Democracy Work (1993) และ Bowling Alone (2000) และที่น่าสนใจกว่านั้นคือ การ แลกเปลี่ยนประสบการณ์จากนักวิชาการไทย ซึ่งมีหลายประเด็นที่น่าสนใจ อาทิ อิทธิพลของปัจจัยภายนอกต่อการพัฒนาทุนทางสังคมและ ประชาธิปไตย อิทธิพลด้านลบของทุนทางสังคม บทบาทของอินเทอร์เน็ตต่อ เครือข่ายทางสังคมในชุมชนสมัยใหม่

นอกจากพัทธน์จะพยายามตอบข้ออภิปรายเหล่านั้นแล้ว บทความ ความ วิชาการในวารสารเล่มนี้ยังเป็นส่วนหนึ่งของความพยายามในการตอบ คำถามเกี่ยวกับทุนทางสังคมในโลกสมัยใหม่ด้วย เริ่มต้นจาก “การ เสริมสร้างทุนทางสังคมในชุมชนของเมืองไทย” รศ.ดร.ดำรงศักดิ์ จันโททัย นักรัฐศาสตร์จากมหาวิทยาลัยรามคำแหง ซึ่งชี้ให้เห็นถึงสถานะของทุนทาง สังคมในสถานะที่สังคมกำลังกลายเป็นเมือง (urbanization) จากพื้นที่ เทศบาล 10 แห่ง โดยพิจารณาจากการรวมตัวกันของคนในชุมชน ทั้งที่มี วัตถุประสงค์เพื่อทำกิจกรรมตามประเพณี ฟังพาดตนเอง ช่วยเหลือซึ่งกันและ กัน และต่อสู้ออกจากพลังภายนอก และชี้ให้เห็นว่า มีปัจจัยอื่นที่ส่งผลต่อ คุณภาพของทุนสังคมในชุมชนเมือง เช่น ได้แก่ ทุนมนุษย์หรือผู้นำ ทุนทาง เศรษฐกิจ ทุนทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอื่นๆ นอกจากนี้ รศ.ดร.ดำรงศักดิ์

ยังเสนอว่าปัญหาอุปสรรคหรือสิ่งบั่นทอนที่สำคัญของทุนทางสังคมในชุมชนเมืองเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจากชุมชนเมืองไปสู่ความเป็นชุมชนเมืองที่แออัดหนาแน่นและมีความหลากหลายมาก การเปลี่ยนวิถีชีวิตเป็นสมัยใหม่ภายใต้เศรษฐกิจแบบตลาด โดยมีข้อเสนอการสร้างเสริมทุนทางสังคมในชุมชนเมือง ด้วยการค้นหาวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมและพยายามรักษาหรือสืบสานประเพณีที่แฝงคุณค่าของทุนทางสังคม

ประเด็นสำคัญของ รศ.ดร.ดำรงศักดิ์ คือการเสนอว่าในสภาวะที่สังคมเปลี่ยนแปลง ทุนทางสังคมมีความเสื่อมถอย เราสามารถรื้อฟื้นทุนทางสังคมได้จากการค้นหาและสืบทอดประเพณีดั้งเดิมเหล่านี้เอง ข้อเสนอของ รศ.ดร.ดำรงศักดิ์ อาจจะแตกต่างจากข้อเสนอของพัทน์มและนักวิชาการที่ร่วมเวทีบรรยายสาธารณะในคอลัมน์พิเศษ ซึ่งแม้พัทน์มจะมีความเห็นต่างๆ ว่า การมี/ไม่มีทุนทางสังคมส่วนหนึ่งอาจจะเป็นผลมาจากประวัติศาสตร์ในการพัฒนาพื้นที่ แต่ในท่ามกลางสังคมที่มีความเปลี่ยนแปลง ดูเหมือนเราจะต้องใช้ความคิดสร้างสรรค์เพื่อสร้าง/รักษาทุนทางสังคมในรูปแบบใหม่ๆ มากกว่าที่จะกลับไปหวนหาอดีต

บทความที่สอง “ความรับผิดชอบของธุรกิจต่อสังคมของชุมชนพรคาบาน่า รีสอร์ทกับการเพิ่มทุนทางสังคมของชุมชนสะพลี” ของวิษพาห์ ชิวะสารณ์ มหบัณฑิตจากหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการพัฒนามนุษย์และสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้นำเสนอถึงบริบทใหม่ๆ ที่ส่งผลต่อทุนทางสังคม โดยเฉพาะจากปฏิบัติการของแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจต่อสังคม (Corporate Social Responsibility- CSR) ที่มีผลในทางบวกต่อการเพิ่มทุนทางสังคมของชุมชนสะพลี ทั้งในเรื่องการรวมกลุ่มที่เพิ่มขึ้น สร้างความไว้วางใจทั้งภายในชุมชน และชุมชนกับชุมชนพรคาบาน่า รีสอร์ท ในขณะเดียวกัน ก็มีผลให้ชุมชนพรคาบาน่า รีสอร์ท มีภาพลักษณ์ทางธุรกิจที่ดีขึ้น มีลูกค้ามากขึ้นและสามารถลดต้นทุนการผลิต

ควบคุมคุณภาพของวัตถุดิบบนฐานของความไว้วางใจกับชุมชนได้ กล่าวได้ว่า เป็นความสัมพันธ์ที่ทั้งสองฝ่ายได้กับได้ (win-win relationship) ข้อเสนอแนะนี้อาจจะแตกต่างจากข้อเสนอทั่วไปที่มักเห็นว่า บทบาทองค์กรธุรกิจเป็นปฏิปักษ์ต่อพลังของภาคสังคม แต่วิสาหกิจเห็นว่า องค์กรธุรกิจที่มีความรับผิดชอบต่อสังคมอย่างแท้จริง นอกจากจะไม่เป็นปฏิปักษ์แล้วยังส่งเสริมพลังทางสังคมอีกด้วย ประเด็นสำคัญจากงานของวิสาหกิจเป็นการแสดงให้เห็นบริบทใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นในโลกของทุนนิยม อาจเป็นโอกาสใหม่ของการรื้อฟื้นทุนทางสังคมและพลังทางสังคมก็ได้ อย่างไรก็ตาม จำเป็นต้องมีการศึกษาเพิ่มเติมในอนาคตว่า นอกจากบริบทใหม่ๆ เช่นนี้จะสร้างโอกาสในการสร้างเสริมทุนทางสังคมแล้ว ยังส่งผลต่อคุณภาพและการรวมตัวหรือทุนทางสังคมด้วยหรือไม่

บทความที่สาม “สื่อมวลชนกับสำนักพลเมืองเรื่องผู้หญิง พ.ศ.2516 - 2519” ชนตติ ทินนาม จากคณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต นำเรากลับมาถึงแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับประชาสังคม และบริบทประชาธิปไตย โดยเฉพาะมโนทัศน์เรื่องสำนักพลเมือง โดยเชื่อมโยงกับมโนทัศน์สตรีนิยม บทความตั้งคำถามว่าในช่วงประชาธิปไตยเบงบานในสังคมไทย คือหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2519 ถึงก่อนเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 สังคมไทยได้สร้างสำนักพลเมืองเรื่องผู้หญิงอย่างไร โดยศึกษาจากตัวบทบนพื้นที่สื่อมวลชนประเภทสิ่งพิมพ์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับผู้หญิงในช่วงนั้น ถึงที่สุดแล้ว ผลการศึกษาชี้ให้เห็นความพยายามของผู้หญิงหัวก้าวหน้าที่ลุกขึ้นมาท้าทาย และสร้างสำนักพลเมืองใหม่ แต่ความพยายามนั้นก็ยังไม่สามารถขยายวงกว้างได้มากพอ ประกอบกับการตกอยู่ในโครงสร้างสังคมและกรอบคิดซึ่งมีพื้นฐานแบบชายเป็นใหญ่ ทำให้ไม่สามารถฝังรากสำนักพลเมืองเรื่องผู้หญิงในยุคนั้นได้ อย่างไรก็ตาม บทความฉบับนี้ มีความน่าสนใจที่ผู้เขียนเสนอให้เห็นว่า ลำพังพลังและการรวมกลุ่มของประชาสังคมสตรีสมัยนั้น แม้จะ

เป็นเงื่อนไขที่จำเป็น แต่ก็ยังไม่เพียงพอที่จะผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ดังนั้น จึงมีความจำเป็นที่จะทำความเข้าใจเงื่อนไขที่เป็นข้อจำกัดของการเคลื่อนไหวดังกล่าวด้วย

ในขณะที่บทความแรกถึงบทความที่ 3 นำเสนอถึงการพัฒนาทุนทางสังคมและประชาสังคมจากบริบทภายในสังคมไทย แต่บทความที่ 4 และ 5 จะช่วยเพิ่มมุมมองข้ามพรมแดน และนำเสนอถึงมุมมองระดับโลก โดยบทความที่ 4 เป็นบทความภาษาอังกฤษ เรื่อง “Sociology of Networking Community: A Study of Thai Community in Melbourne, Australia” ซึ่งศันสนีย์ จันทร์อานุภาพ (Sansanee Chanarnupap) อาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ ได้นำเสนอลักษณะของเครือข่ายทางสังคมซึ่งทุนทางสังคมแบบใหม่ๆ ที่มาจากการรวมตัวของคนไทยที่ดูเหมือนอยู่อย่างกระจัดกระจาย จนทำให้เกิดเป็นชุมชนคนไทยในนครเมลเบิร์น ประเทศออสเตรเลียได้ กล่าวได้ว่า บทความนี้ท้าทายแนวคิดชุมชนแบบดั้งเดิมซึ่งเบื้องต้นมักจะมองความเป็นชุมชนจากลักษณะร่วมกันทางกายภาพ แต่ในกรณีนี้ ผู้เขียนมักจะเสนอว่า การดูชุมชนไทยในนครเมลเบิร์นนั้น เป็นไปได้ยากที่จะไปดูว่าพวกเขาอาศัยอยู่ที่ไหน แต่สามารถดูได้จากสิ่งที่พวกเขาทำร่วมกัน อาศัยเทคโนโลยีการติดต่อสื่อสารอย่างโทรศัพท์ อินเทอร์เน็ต ทำให้คนไทยเหล่านี้มารวมตัวกัน สร้างอัตลักษณ์ร่วมกัน และเกิดความเป็นชุมชนที่ผู้คนมีความผูกพันกันได้ อย่างไรก็ตาม ศันสนีย์ก็มีได้ให้ความสำคัญกับอินเทอร์เน็ตมากนัก บทความเสนอว่า ในกรณีนี้ อินเทอร์เน็ตเป็นเพียงช่องทางหนึ่งที่เสริมความเข้มแข็งให้กับความสัมพันธ์แบบซึ่งหน้า (face to face relationship) ที่มีอยู่แล้วมากกว่า ไม่ได้นำไปสู่ความสัมพันธ์เสมือนในโลกออนไลน์อย่างเช่นกรณีอื่นๆ ซึ่งข้อเสนอเช่นนี้ดูจะสอดคล้องกับ

ข้อสังเกตของพัทธน์ในเรื่องอิทธิพลของอินเทอร์เน็ตต่อการรวมตัวทางสังคมในยุคสมัยใหม่

บทความสุดท้าย “ประชาสังคมระดับโลก: ข้อถกเถียงทางทฤษฎีและความเป็นไปได้ของแนวคิด” ดร. นิธิ เนื่องจำนงค์ นักรัฐศาสตร์จากคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ได้ขยายมุมมองจากประชาสังคมภายในประเทศ ไปจนถึงความเป็นไปได้ของประชาสังคมระดับโลก โดยตั้งคำถามว่า ในเมื่อการรวมตัวกันเป็นประชาสังคมดูเหมือนต้องอยู่บนพื้นฐานของความเป็นอารยะ การอยู่ภายใต้การปกป้องคุ้มครองโดยรัฐ แต่ในบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่มีลักษณะอนาธิปไตย ไม่มีองค์อธิปัตย์ที่มีอำนาจสูงสุด ประชาสังคมระดับโลกจะเกิดขึ้นได้หรือไม่ โดยทบทวนจากแนวคิดแบบนีโอล็อก (Neo-Lockean) นีโอต็อกเกอะวิลล์ (Neo-Tocquevillian) และนีโอกรัมสกี (Neo-Gramscian) บทความได้แสดงให้เห็นบริบทและเงื่อนไขใหม่ๆ ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ จนมีผลให้ประชาสังคมระดับโลกเกิดขึ้นได้ โดยยกตัวอย่างรูปธรรมการเคลื่อนไหวที่หลากหลาย เช่น สมัชชาสังคมโลก (World Social Forum) ซึ่งมีเป้าหมายในการต่อต้านโลกาภิวัตน์ของเสรีนิยมใหม่ หรือบทบาทของเครือข่ายกลุ่มศึกษาข้อตกลงเขตการค้าเสรีภาคประชาชน (FTA Watch) ในประเทศไทยที่มีความเชื่อมโยงทั้งกับองค์กรพัฒนาเอกชนภายในประเทศ เครือข่ายระดับชาติและระดับโลกด้วย โดยเงื่อนไขหนึ่งที่ช่วยเกื้อหนุนความเป็นประชาสังคมระดับโลก ก็มาจากโลกาภิวัตน์ด้านการสื่อสารหรืออินเทอร์เน็ต ซึ่งก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ข้ามพรมแดนและการสร้างชุมชนสมัยใหม่ที่ไม่อิงสถานที่นั่นเอง โดยในแง่นี้ อินเทอร์เน็ตอาจจะไม่ได้นำมาซึ่งสังคมของนักเคลื่อนไหวแบบเสมือนดังที่หลายคนวิตกกังวล แต่มีบทบาทเป็นช่องทางที่เสริมพลังทางสังคมที่มีอยู่จริงจากทุกมุมโลก

ส่วนสุดท้ายเป็น**บทปริทัศน์หนังสือ** ซึ่งในฉบับนี้ได้ปริทัศน์งานวิจัยเรื่อง “Thailand Social Capital Evaluation: A Mixed Methods Assessment of The Social Investment Fund’s Impact on Village Social Capital” ซึ่งเป็นงานที่ธนาคารโลกมอบหมายให้ รศ.ดร.นภภรณ์ หะวานนท์และคณะ ดำเนินการประเมินผลกระทบจากการดำเนินงานของกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (Social Investment Fund-SIF) และนำเสนอในปี 2006 งานวิจัยฉบับนี้ อาจจะไม่ใช่ว่าเรื่องใหม่ที่จะบอกสถานะทุนทางสังคมไทยในปัจจุบันได้ แต่เป็นเรื่องน่าสนใจว่า หลังจากวิกฤติเศรษฐกิจในปี 2540 ซึ่งดูเหมือน SIF จะลงทุนเพื่อการพัฒนาทุนทางสังคมในชุมชนท้องถิ่นไปไม่น้อย และการลงทุนเหล่านั้นส่งผลต่อทุนทางสังคมในชุมชนอย่างไร และจากระเบียบวิธีการวิจัยที่สลับซับซ้อนของคณะผู้วิจัย อาจจะช่วยตอบข้อเสนอของ ศ.ดร.จรัส สุวรรณมาลา ที่กล่าวไว้ในการบรรยายสาธารณะของ ศ.โรเบิร์ต พัทน์มว่า ถึงที่สุดแล้ว ทุนทางสังคมสามารถสร้างขึ้น (ใหม่) จากนโยบายสาธารณะอย่าง SIF ได้หรือไม่ ซึ่งอาจจะเป็นทางออกหนึ่งจากการตกเป็นนักโทษของประวัติศาสตร์ที่พัทน์มเคยตั้งข้อสังเกตไว้

โดยภาพรวม วารสารวิจัยสังคมเล่มนี้นำเสนอถึงการปรับตัวของมโนทัศน์ทุนทางสังคม และประชาสังคมในโลกสมัยใหม่จากหลายมุมมอง อาจจะทำตอบคำถามของโลกสมัยใหม่ได้ไม่ครบถ้วนถูกใจ แต่ก็ขอเป็นส่วนหนึ่งของจุดเริ่มต้นที่อยากจะเชื่อเชิญให้ผู้อ่านได้มีโอกาสมาแลกเปลี่ยนกันในอนาคต

สาระสำคัญจาก Robert D. Putnam

Democracy and Social Capital: What's the Connection?

สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล

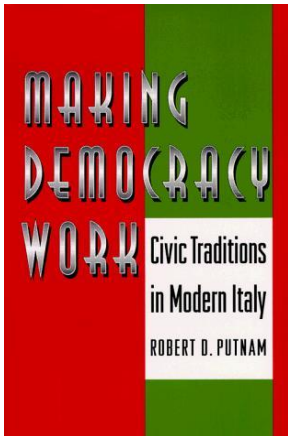
เมื่อวันที่ 14 มีนาคม 2554 สถาบันวิจัยสังคม ศูนย์ศึกษาสันติภาพและความขัดแย้ง เครือข่ายจุฬาฯ นานาชาติ (Chula Global Network) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับ Fulbright Commission of Thailand สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา ได้จัดการบรรยายสาธารณะ (public lecture) เรื่อง Democracy and Social Capital: What's the Connection? โดยศาสตราจารย์ โรเบิร์ต ดี. พัทนัม หนึ่งในเจ้าทฤษฎีทุนทางสังคมที่ทรงอิทธิพลของธนาคารโลก รวมถึงวาทกรรมทุนทางสังคมที่ได้รับความนิยมในประเทศไทย เนื้อหาที่เขาบรรยายมีหลายประเด็นที่สำคัญ ซึ่งผู้เขียนได้พยายามสรุปสาระจากการ

บรรยาย โดยเทียบเคียงกับ Presentation และค้นคว้าเพิ่มเติมจากหนังสือของเขา

พัทนัมเริ่มต้นด้วยการถ่อมตัวว่า เขาไม่มีความรู้เกี่ยวกับประเทศไทยมากนัก เพราะเขาเพิ่งมีโอกาสมาเมืองไทยครั้งแรก แต่การที่เขาได้พบเห็นการชุมนุมของกลุ่มเสื้อแดงตั้งแต่วันแรกที่มาถึง ทำให้เขาได้เห็นสถานการณ์ของการเมืองไทยในบางแง่มุม และในโอกาสที่เขามาเยือนเมืองไทยครั้งนี้ เขาจะมาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ประชาธิปไตย โดยเฉพาะในเรื่อง**ทุนทางสังคม** ที่เขาเชื่อว่าเป็นเงื่อนไขในการปฏิรูปประชาธิปไตย

เขาเริ่มจากงานวิจัยของเขาที่ทำ

ในประเทศอิตาลี (Making Democracy Work¹) ซึ่งเป็นการตอบคำถามหลักว่าทำไมบางแห่งมีการปกครองที่ดีกว่าที่อื่นๆ โดยเขาออกแบบเป็นการวิจัยเชิงทดลองและอุปมาประชาธิปไตยเป็นเมล็ดพันธุ์พืช แล้วตอบคำถามว่าเมล็ดพันธุ์จะเจริญเติบโตได้ดีในผืนดินแบบไหน และมีปัจจัยอะไรที่ส่งผลให้เมล็ดพันธุ์ประชาธิปไตยเติบโตมาแตกต่างกัน

พัทนัม เล่าย้อนไปถึงประวัติศาสตร์การสร้างรัฐบาลท้องถิ่นในอิตาลีในทศวรรษ 1970 ซึ่งมีการสร้างรัฐบาลท้องถิ่นใน 20 แคว้น (เป็นแคว้นปกครองพิเศษ 5 แคว้น เป็นแคว้นแบบปกติ 15 แคว้น) อย่างไรก็ตาม แม้ว่าแคว้นปกติ และแคว้นพิเศษจะมีพัฒนาการที่แตกต่างกัน โดยแคว้นพิเศษที่อยู่แถบชายแดนเกิดขึ้นมาก่อน และมีอำนาจบางอย่างมากกว่า แต่เขาก็

¹ Robert D. Putnam, Making Democracy Work: Civic Tradition in Modern Italy, Princeton: Princeton University Press, 1993.

พยายามชี้ให้เห็นว่า ถึงที่สุดแล้ว รัฐบาลท้องถิ่นใน 20 แคว้นก็มีโครงสร้างการปกครองที่เหมือนกัน ได้รับการจัดสรรงบประมาณพอๆ กัน ซึ่งคำอธิบายในส่วนนี้ปรากฏในหนังสือของเขาที่ใช้สมมติฐานแบบสถาบันนิยม (institutionalism) ว่า สถาบันเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมทางการเมืองของผู้คนภายใต้สถาบันนั้น และในงานวิจัยของเขา เขามองว่าการกำหนดโครงสร้างรัฐบาลท้องถิ่นที่เหมือนกันในทุกแคว้น เป็นตัวแปรที่กำหนดพฤติกรรมและสมรรถนะทางการเมืองของรัฐบาลท้องถิ่น ทั้งนี้บริบททางสังคมและการเมืองที่แตกต่างกันของแต่ละที่ย่อมส่งผลกับโครงสร้างเชิงสถาบัน และโครงสร้างเชิงสถาบันก็ส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมและประสิทธิภาพของรัฐบาลท้องถิ่นอีกที ดังนั้น ในงานวิจัยของเขา ตัวแปรอิสระจึงเป็นบริบททางสังคมการเมืองของแต่ละแคว้น มีโครงสร้างรัฐบาลท้องถิ่นเป็นตัวแปรควบคุม และตัวแปรตามคือสมรรถนะและประสิทธิภาพของรัฐบาลท้องถิ่นในแต่ละแคว้น โดยเขาเปรียบเทียบกับการใช้เมล็ดพันธุ์ประชาธิปไตยแบบเดียวกันที่ปลูกในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันนั่นเอง

การทำวิจัยในประเทศอิตาลีของพัทนัม เป็นการวิจัยแบบต่อเนื่อง โดยเขาได้มีโอกาสเก็บข้อมูลเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเชิงสถาบัน และทัศนคติของคนฝ่ายต่างๆ ได้ตั้งแต่ช่วงต้น โดยในหนังสือของเขาได้ชี้ให้เห็นถึงการเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์นักการเมือง และผู้บริหารรัฐบาลท้องถิ่นตั้งแต่ยุคแรกๆ

ต่อเมื่อเวลาผ่านไป 25 ปี (Making Democracy Work ตีพิมพ์ในปี 1993) เขาออกแบบการวิจัยให้มีการประเมินผลประสิทธิภาพรัฐบาลท้องถิ่นในหลายแบบ เช่น การประเมินผลการใช้งบประมาณตามแผน การบังคับใช้กฎหมาย การวางผังเมือง การตอบสนองความต้องการของประชาชน ตลอดจนสมรรถนะของรัฐบาลท้องถิ่นในเรื่องต่างๆ เช่น การวางแผนและดำเนินการสร้างศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก

ตัวอย่างหนึ่งในการทดสอบประสิทธิภาพของรัฐบาลท้องถิ่น ทำโดย การที่นักท่องเที่ยวยาวสเปนที่ไปเจ็บป่วยในพื้นที่ส่งจดหมายถึงเจ้าหน้าที่ ด้านสาธารณสุขของรัฐบาลท้องถิ่น เพื่อขอเบิกเงินค่ารักษาพยาบาลคืน โดยการทดสอบเช่นนี้ต้องการดูว่ากระบวนการดังกล่าวใช้เวลาอย่างน้อยเพียงใด และยังมีการโทรศัพท์ไปสอบถามเพื่อจะเช็คค่า กว่าจะได้พูดคุยกับเจ้าหน้าที่ รับผิดชอบมีการโอนสายกี่ครั้ง อันจะสะท้อนว่ารัฐบาลท้องถิ่นมี ประสิทธิภาพในการรับมือกับปัญหาทางด้านสาธารณสุขได้มากน้อยเพียงใด ทั้งยังมีการทดสอบประสิทธิภาพของรัฐบาลท้องถิ่นในเรื่องเกี่ยวกับการฝึก อาชีพ โดยให้เจ้าหน้าที่ในโครงการทดลองติดต่อเพื่อขอข้อมูลและขอสมัคร เพื่อฝึกอาชีพทำไวน์จากองค์กรท้องถิ่น และดูว่ากว่าจะได้เรื่อง คนที่ไป ติดต่อต้องติดต่อกี่โต๊ะ ใช้เวลาอย่างน้อยเพียงใด โดยการทดสอบแบบนี้ก็เพิ่ม เงื่อนไขมากขึ้นเรื่อยๆ เพื่อจะนำมาเปรียบเทียบประสิทธิภาพของรัฐบาล ท้องถิ่น และยังมีการสัมภาษณ์ความคิดเห็นของประชาชนในท้องถิ่นว่า คิด ว่ารัฐบาลท้องถิ่นทำงานอย่างไร อย่างไรก็ดี เขาพบว่า ประชาชนไม่พึงพอใจ กับรัฐบาลท้องถิ่นเท่าไรนัก เขากล่าวแบบติดตลกกว่า ทั้งๆ ที่จาก ประสบการณ์ของเขา รัฐบาลท้องถิ่นเหล่านี้ดูเหมือนจะมีประสิทธิภาพ มากกว่ารัฐบาลท้องถิ่นของสหรัฐอเมริกาด้วยซ้ำ แต่รัฐบาลท้องถิ่นบางแห่งก็ ประสบความล้มเหลว ไม่มีการติดต่อกับประชาชน ไม่สามารถดำเนินการ ตามแผนที่วางไว้ ทำให้ประชาชนไม่พึงพอใจ และในหลายกรณีเขาพบว่า รัฐบาลท้องถิ่นก็มีประสิทธิภาพดี ซึ่งเขาสรุปสภาพนี้โดยใช้ประโยคสั้นๆ ว่า เมื่อ 25 ปีผ่านไป เมล็ดพันธุ์ประชาธิปไตยบางส่วนก็งอกงามดี แต่บางส่วนก็ ตายลงไป

เขาตั้งคำถามว่า ทำไมเมล็ดพันธุ์ประชาธิปไตยจึง ประสบ ความสำเร็จเพียงบางที่ และบางแห่งก็ล้มเหลว แรกเริ่มเขาคิดว่า ดิน อาจ เปรียบได้กับปัจจัยทางเศรษฐกิจ บางพื้นที่อาจจะมีการพัฒนาที่ก้าวหน้ากว่า

ก็น่าจะพร้อมที่จะรับมือกับเมล็ดพันธุ์ประชาธิปไตย แต่พื้นที่ที่มีฐานะยากจนกว่าก็อาจจะไม่พร้อม หรือว่าอาจจะเป็นระดับการศึกษา ประสิทธิภาพที่แตกต่างกันของพรรคการเมือง เช่น ในพื้นที่ของแคทอลิก อาจจะดีกว่าพื้นที่คอมมิวนิสต์ และในที่สุดเขาก็เห็นว่า ส่วนผสมสำคัญที่ทำให้ต้นไม้อเมริกาเติบโต ไม่ใช่ความร่ำรวย ระดับการศึกษาหรือพรรคการเมือง แต่เป็นเรื่องของการมีกลุ่มทางสังคมที่หลากหลาย อย่างเช่น สมาคมฟุตบอล สมาคมนักวิ่งประสานเสียง ซึ่งรวมๆ กันแล้วเรียกอีกอย่างได้ว่า “ประชาสังคม” หรือ civil society นั่นเอง

การมีกลุ่มหรือเครือข่ายทางสังคม ทั้งแนวดิ่งและแนวนอนที่เชื่อมโยงผู้คนเข้าหากัน และเชื่อมโยงกับการเมือง พื้นที่ที่มีกลุ่มทางสังคมมาก ประชาธิปไตยก็ประสบความสำเร็จและถ้ามีกลุ่มทางสังคมน้อย รัฐบาลท้องถิ่นก็จะล้มเหลว

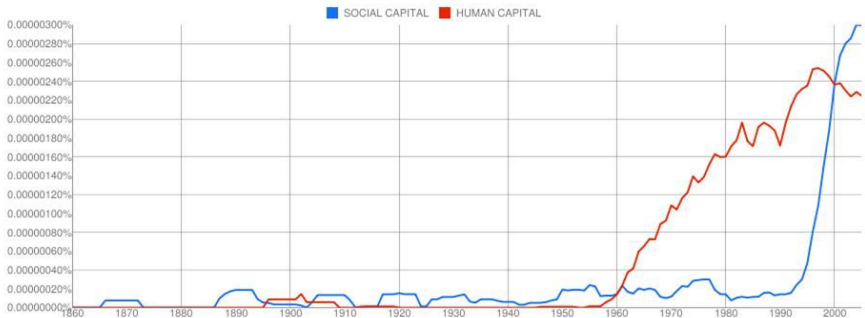
เขาสรุปให้เห็นว่า เคล็ดลับหรือส่วนผสมสำคัญก็คือประชาสังคมนี้เอง โดยในภูมิภาคหรือท้องถิ่นที่มีประชาสังคมเข้มแข็ง มักจะมีศักยภาพทางเศรษฐกิจสูง ซึ่งมันสวนทางกับความเข้าใจเดิมของเขาที่คิดว่าเศรษฐกิจเป็นปัจจัยที่สร้างประชาสังคม ประชาสังคมเป็นจุดเชื่อมโยงตรงกลางระหว่างการพัฒนาทางเศรษฐกิจกับรัฐบาลที่ดี แต่ปรากฏว่า ประชาสังคมไม่ได้เป็นผลมาจากเศรษฐกิจ แต่ประชาสังคมสร้างเศรษฐกิจขึ้นมา เพราะเขาพบว่า ในภูมิภาค 2 แห่งที่มีสภาพทางเศรษฐกิจคล้ายๆ กัน แต่หนึ่งในอีกภูมิภาคมีทุนทางสังคม และเครือข่ายประชาสังคมสูงกว่า ก็จะมีการพัฒนาทางเศรษฐกิจดีกว่า

เมื่อกล่าวถึง**ความหมายของทุนทางสังคม** พัทนัมเริ่มต้นโดยยกกราฟจาก Google lab ให้ดูว่าการอ้างอิงคำว่า ทุนทางสังคม และทุนมนุษย์ ในช่วง ค.ศ.1860 – 2005 โดยเขาแสดงให้เห็นว่า ตั้งแต่ ค.ศ. 1860 ถึง 1890 ไม่มีพูดถึงทุนมนุษย์เลย แต่มีการพูดถึงทุนทางสังคมอยู่ประปราย

จนถึงช่วง ค.ศ. 1900 เป็นต้นมา ถือเป็นโลกของทุนมนุษย์ เส้นกราฟการอ้างอิงทุนมนุษย์สูงขึ้นอย่างมาก ส่วนทุนทางสังคม เขากล่าวว่า แม้จะมีการค้นพบหลายสิบปีมาแล้ว แต่ในช่วงกลางปี ค.ศ. 1990 คนเหมือนจะลืมเรื่องนี้ไปแล้ว เขาจึงหยิบยกประเด็นนี้ขึ้นมา เพื่อกระตุ้นให้เกิดการถกเถียงระหว่างนักเศรษฐศาสตร์ และนักสังคมวิทยา โดยเขายอมรับว่า แม้ว่าเขาไม่ใช่สังคมวิทยา และไม่มีทักษะเท่ากับนักเศรษฐศาสตร์ แต่การที่เขาพยายามเชื่อมโยง 2 เรื่องนี้เข้าหากัน ก็เพื่อส่งเสริมให้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนกันข้ามวิชานั้นเอง

REFERENCES TO “HUMAN CAPITAL” AND “SOCIAL CAPITAL,” 1860-2005

Google labs Books Ngram Viewer

เขาย้อนกลับมากล่าวถึงนิยามและองค์ประกอบของทุนทางสังคม โดยเปรียบเทียบจากความหมายง่ายๆ ของทุนทางกายภาพว่าเป็นเครื่องมือที่เราลงทุนไป ในขณะที่การลงทุนพัฒนามนุษย์ก็เป็นเรื่องการศึกษา ส่วนการลงทุนทางสังคมคือการสร้างสังคมที่มีความเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ เพื่อให้การทำงานมีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยใช้เครื่องมือที่แตกต่างกัน บางทีก็เป็นเรื่องของเครือข่าย คุณค่า ความสัมพันธ์ของคนใน

เครือข่าย เขาเสนอว่า *ทุนทางสังคมคือ เครือข่ายทางสังคม และบรรทัดฐานของการแลกเปลี่ยนต่างตอบแทน* (social network and norm of reciprocity) เขาเน้นความหมายของทุนทางสังคมว่าเป็นเครือข่ายทางสังคม เพราะเครือข่ายมีพลังมาก

เครือข่ายสังคมมีหลายรูปแบบทั้งแบบที่เป็นทางการ เช่น สมาคม โรตารี ที่มีการประชุมเป็นประจำ มีวาระที่แน่นอนและมีเป้าหมายที่ชัดเจน และแบบที่ไม่เป็นทางการ เช่น สังคมของเพื่อนร่วมงานที่มีการนัดสังสรรค์กันหลังเลิกงานโดยไม่มีประเด็นแน่นอนในการรวมกลุ่ม อย่างไรก็ตาม เครือข่ายมีความเชื่อมโยงกับความไว้วางใจและไม่ว่ารูปแบบจะเป็นอย่างไร ล้วนมีความสำคัญทั้งสิ้น อย่างไรก็ตาม เครือข่ายทางสังคมก็อาจส่งผลด้านลบได้ หากการรวมกลุ่มกันมีเป้าหมายในเชิงลบ เช่น กลุ่มอัลเคดะห์ที่รวมกลุ่มกันเพื่อก่ออาชญากรรมและการก่อการร้าย เป็นต้น

เมื่อมนุษย์มาอยู่ร่วมกันย่อมมีพฤติกรรมและเป้าหมายต่างกัน ดังนั้น สิ่งที่จะทำให้สังคมเป็นอารยะคือ บรรทัดฐานทางสังคม ซึ่งถือว่ามี ความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในการสร้างเครือข่ายสังคม อันเป็นการสร้างความ สมดุลในสังคมนั้นเอง

พัทธมชี้ให้เห็นว่าเครือข่ายทางสังคมมีความสำคัญกับการดำรงชีวิต ของมนุษย์ในหลายด้าน ใน presentation เขาเสนอว่ามีความเชื่อมโยง ระหว่างทุนทางสังคม กับระดับการศึกษา การปรับปรุงสวัสดิการเด็ก อาชญากรรมเกิดขึ้นน้อย การมีรัฐบาลที่ซื่อสัตย์และอยู่ในชุมชนที่ดี การมี สุขภาพกาย/จิต การพัฒนาทางเศรษฐกิจและความพึงพอใจในชีวิต เขายกตัวอย่างจากงานวิจัยเรื่องรายได้จากการจ้างงานในสหรัฐอเมริกา ซึ่ง พบว่า รายได้มีความสัมพันธ์กับปริมาณเครือข่ายผู้คนที่รู้จัก คนที่มีเครือข่าย ทางสังคมมากกว่ามีโอกาสในการเข้าหางานต่างๆ จะมีรายได้มากกว่าคนที่ มี เครือข่ายทางสังคมน้อย แต่ทั้งนี้ก็ต้องอาศัยปัจจัยด้านอื่นๆ ประกอบกันด้วย

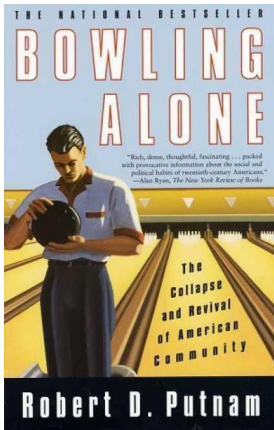
นอกจากนี้ เครือข่ายทางสังคมยังส่งผลกระทบต่ออายุขัยของเราด้วย ถ้าเครือข่ายที่เราสัมพันธ์อยู่นั้นเป็นกลุ่มที่ใช้สารเสพติด หรือเป็นกลุ่มอาชญากรรม ก็อาจทำให้เรามีความเสี่ยงมากขึ้น และอายุขัยก็สั้นลงตามไปด้วย

ส่วนต่อมา เขาตั้งคำถามว่า **แล้วทุนทางสังคม และประชาสังคมมาจากไหน** เพื่อตอบคำถามนี้ เขาพาเราเดินทางย้อนกลับไปยุคมืดในประวัติศาสตร์อิตาลีเมื่อประมาณศตวรรษ 1000 ในยุคที่อิตาลีเป็นอนาธิปไตย ผู้คนมีโอกาที่จะถูกปล้น/โจมตีอย่างมาก และบางครั้งเมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตไปขายที่ตลาดก็ถูกปล้น ทำให้มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจน้อย โดยเขากล่าวว่า ลักษณะดังกล่าวคล้ายกับมนุษย์ในสภาวะธรรมชาติที่เลวร้ายตามแนวคิดของโทมัส ฮอบส์ (Thomas Hobbes, 1588 – 1769) ในสถานการณ์นี้ เขามองเห็นการหาทางออก 2 แบบ โดยแบบแรกเกิดขึ้นทางใต้ เป็นรูปแบบการปกครองที่ผู้นำมีความเข้มแข็งในเกาะซิซิลี โดยมีผู้บุกรุกจากต่างชาติมาตั้งอาณาจักรนอร์มันซิซิลี สร้างระบบ ระเบียบ มีรัฐบาลปกครองที่ทำให้ประชาชนมีความมั่นใจ และมีการพัฒนาเศรษฐกิจจนเกิดความเจริญเติบโต จนในอีก 100 ปีต่อมา เกิดเป็นยุคทองของอาณาจักรโรมัน ซึ่งมีปาแลร์โม (Palermo) เป็นศูนย์กลาง

ส่วนในแบบที่ 2 เขาชี้ให้เห็นทางออกที่เกิดจากการที่สามัญชนมาร่วมมือกันเพื่อสร้างระบบป้องกันตนเองจากผู้รุกรานภายนอก ซึ่งพบได้ในทางเหนือ แดปโบลญูญา (Bologna) หรือฟลอเรนซ์ (Florence) ซึ่งผู้คนกลุ่มเล็กๆ มารวมตัวกันสร้างหอคอยหลายๆ แห่ง และร่วมกันป้องกันผู้บุกรุก เขาชี้ให้เห็นประเด็นสำคัญในเรื่องบทบาทของสามัญชนที่มาร่วมกันทำงาน และพัฒนาระบบช่วยเหลือตนเอง และเมื่อในเมืองมีความปลอดภัยทางกายภาพแล้ว การพัฒนาส่วนอื่นๆ ก็ตามมา

เมื่อเปรียบเทียบกับทางออกในแบบแรก เขาเห็นว่าทางออกที่ 2 ดูเหมือนจะพัฒนาให้เกิดความไว้วางใจเชื่อใจ และมีการพัฒนาองค์กรแนวราบอย่างกลุ่มอาชีพได้มากกว่า ทำให้เกิดสภาพสังคมที่คนมีความไว้วางใจเชื่อใจมากขึ้น โดยเขายกตัวอย่างจากเรื่องต้นกำเนิดของระบบ “เครดิต” ที่เกิดขึ้นเมื่อใครสักคนมีโครงการที่น่าสนใจ แต่ไม่มีเงินทุน ก็จะสามารถขอยืมเงินทุนจากเพื่อนฝูงหรือเครือข่ายเพื่อทำโครงการดังกล่าวได้ (เขาขยายความคำว่า เครดิต จากรากศัพท์ในภาษาอิตาลีแปลว่า ผมเชื่อ ผมมั่นใจในตัวคุณ) จากระบบเครดิต เขาชี้ให้เห็นความเชื่อมโยงของความไว้วางใจกับเครือข่ายของชุมชน เมื่อคนใดคนหนึ่ง เครือข่ายถูกโยง ก็ต้องเกี่ยวข้องกับเครือข่ายของคนๆ นั้น การผูกพันกับเครือข่ายเช่นนี้เป็นการเพิ่มแรงจูงใจ และเพิ่มน้ำหนักให้ผู้คนซื่อสัตย์ต่อกัน ซึ่งกลายเป็นข้อได้เปรียบที่สำคัญและเขามองว่าเครือข่ายทางสังคมและความไว้วางใจเชื่อใจในแนวนอนที่มีความเข้มแข็งถือเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจของยุโรปในช่วงต่อมา

เขาทิ้งท้ายในส่วนนี้ว่า พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของที่ยาวนานย่อมส่งผลต่อประสิทธิภาพของรัฐบาลที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะเมื่อประชาธิปไตยทำงานสัมพันธ์เชื่อมโยงกับเครือข่ายทางสังคม อย่างไรก็ตาม เขามองว่าข้อเท็จจริงข้างต้น กลับทำให้เขารู้สึกเศร้าใจอย่างมาก เพราะเท่ากับว่าเหมือนเราตกเป็นนักโทษของประวัติศาสตร์ และเมื่อผลงานวิจัยชิ้นนี้ออกมา เขาเองไม่ค่อยจะพอใจนัก แม้จะแสดงให้เห็นว่า ความแตกต่างระหว่างทุนทางสังคมมีผลต่อประสิทธิภาพของรัฐบาล และความเข้มแข็งของประชาสังคมเป็นปัจจัยหลักต่อการปฏิรูปประชาธิปไตยอย่างเช่นในอิตาลี แต่ปัญหาที่สำคัญคือ แล้วเราจะเปลี่ยนแปลง หลีกหนีประวัติศาสตร์ความเป็นมาเช่นนี้ได้อย่างไร และงาน (ต่อไป) ของเขาคือทำอย่างไรประชาสังคมและทุนทางสังคมจะใช้งานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

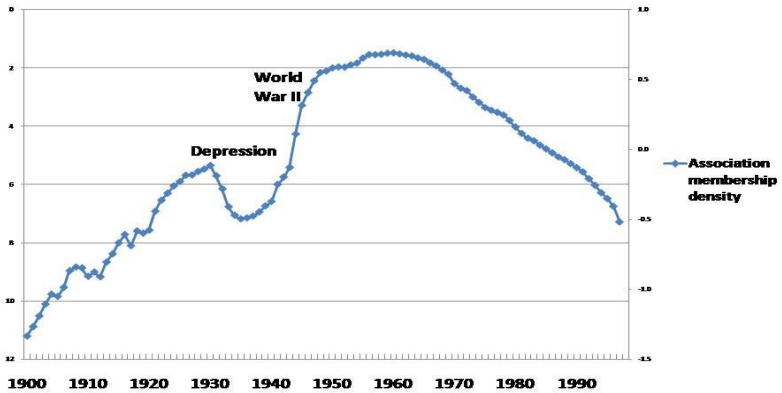

ในช่วงท้าย พัทนัมเล่าให้เราฟังถึงที่มาของหนังสือ Bowling Alone² มาจากความสนใจว่า เมื่อเวลาผ่านไปทุนทางสังคมจะมีความเปลี่ยนแปลงอย่างไร อันเป็นที่มาที่ทำให้เขาศึกษาเรื่องทุนทางสังคมในสหรัฐอเมริกา โดยเขาสรุปเนื้อหาของหนังสือ Bowling Alone ที่มีเนื้อหาประมาณ 500 หน้าให้เราฟังในเวลาสั้นๆ

เขาเริ่มต้นด้วยการแสดงกราฟให้เห็นถึงพัฒนาการของความเชื่อมโยงทางสังคมในสหรัฐอเมริกาในช่วงศตวรรษที่ 20 จากกราฟเขายืนยันให้เห็นว่าในช่วงต้นศตวรรษ 1900 คนมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน มีทุนทางสังคมมาก แต่ในศตวรรษ 1930 ทุนทางสังคมลดลงเนื่องจากภาวะทางเศรษฐกิจตกต่ำอย่างรุนแรง เมื่อสิ้นสุดวิกฤติ (1950-60) องค์กรส่วนใหญ่มีสมาชิกเพิ่มขึ้นเป็นเท่าตัว แต่การรวมกลุ่มกันทางสังคมในสหรัฐอเมริกาลดลงตั้งแต่ปี ค.ศ. 1965 ส่วนหนึ่งเป็นเพราะภาวะทางเศรษฐกิจถดถอยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และอีกส่วนหนึ่งเขามองว่าเป็นเพราะการพัฒนาเทคโนโลยีส่งผลกระทบต่อเครือข่ายทางสังคม โดยเขายกตัวอย่างว่า

² Robert D. Putnam, Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community, (New York: Simon & Schuster Paperback, 2000).

Social connectedness in 20th century America

เมื่อเกิดโทรทัศน์ทำให้ผู้คนออกมาพบปะกันน้อยลง การปฏิวัติอุตสาหกรรมในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 ทำให้ผู้คนเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตจากเกษตรกรรมมาเป็นคนเมือง ทำให้ธรรมเนียมการรวมผู้คน อย่างการลงแขกเก็บเกี่ยว ผลผลิตก็หายไป ผู้คนย้ายถิ่นฐานออกไปอยู่ในชานเมืองมากยิ่งขึ้น นอกจากนั้นการเข้าถึงของเทคโนโลยีด้านการติดต่อสื่อสาร เช่น โทรศัพท์มือถือ หรืออินเทอร์เน็ตทำให้ผู้คนโดดเดี่ยว ขาดความเชื่อมโยง แม้แต่กับเพื่อนบ้าน ส่งผลต่อการถดถอยทางสังคมอย่างชัดเจน

อย่างไรก็ตาม เขาก็มีได้กล่าวโทษการพัฒนาเทคโนโลยีเสียทีเดียว เขาเสนอว่า เมื่อเทคโนโลยีมีความเจริญเติบโต อาจทำให้เกิดการรวมตัวกันในรูปแบบใหม่ขึ้นมาแทนและสรุปทิ้งท้ายไว้ว่า หากเราเชื่อมั่นในเครือข่ายทางสังคม แม้จะมีความท้าทายที่เกิดจากการรวมตัวกันในรูปแบบใหม่ๆ แต่สิ่งที่เราต้องการคือความคิดสร้างสรรค์และสถาบันของประชาธิปไตยที่จะเติบโตไปได้ภายใต้สังคมและทุนทางสังคมเป็นสำคัญ

หลังจากจบการบรรยายจากพัทธน์ มีการอภิปรายแลกเปลี่ยน (panel response) จากนักวิชาการไทย ซึ่งประกอบด้วย ศ.ดร.ธเนศวร์

เจริญเมือง จากคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ **ดร.อุทัย ดุลยเกษม** อธิการบดีมหาวิทยาลัยศิลปากรในขณะนั้น และ **ศ.ดร.จรัส สุวรรณมาลา** จากคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยมี **รศ.ดร.ฉันทนา บรรพศิริโชติ หวันแก้ว** จากคณะรัฐศาสตร์ จุฬาฯ เป็นผู้ดำเนินรายการ

ธเนศวร์ เริ่มต้นด้วยการชี้ให้เห็นว่าการปฏิรูปประชาธิปไตยไทยนั้น จำเป็นต้องมองความเชื่อมโยงปัจจัยทั้งจากภายในประเทศ ต่างประเทศและ ปัจจัยระดับโลก กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ จากบริบทประชาธิปไตยไทย เขา วิเคราะห์ข้อเสนอของพัทธน์ม้อมๆ ว่า ความสนใจแค่ทุนทางสังคมซึ่งเป็น ปัจจัยภายใน ดูเหมือนจะยังไม่พอ เขาตั้งคำถามว่า มีปัจจัยภายนอก อะไรบ้างที่เกี่ยวกับกับทุนทางสังคมและทุนมนุษย์ ประการที่สอง เราจะ สร้างความเข้มแข็งทั้งแบบทางการและไม่ทางการได้อย่างไร และการสร้าง ความเข้มแข็งทางด้านประชาธิปไตยส่งผลกระทบต่อการพัฒนาพื้นที่ได้ อย่างไร โดยหยิบยกประสบการณ์ที่พบว่าคนเสื้อแดงไม่ค่อยสนใจการ แก้ปัญหาในพื้นที่ แต่มองไปถึงภาพรวมในประชาธิปไตยมากกว่า ส่วนหนึ่ง เป็นเพราะเราอยู่ในประเทศที่ได้รับอิทธิพลจากต่างประเทศค่อนข้างมากทั้ง ทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ทั้งต่อภาพรวมและต่อชุมชน ประการที่สาม เราพูดถึงทุนทางสังคมในประเทศที่มีการกระจายอำนาจ ล่าช้า มีการปฏิวัติรัฐประหารเกิดขึ้นบ่อย เขาจึงเสนอให้เราความสำคัญกับ ทุนทางการเมือง (political capital) และการปฏิรูปการศึกษาหรือทุน มนุษย์ไปพร้อมๆ กัน เพื่อให้สามารถแก้ไขปัญหาที่เชื่อมโยงกันอยู่ในปัจจุบัน ด้วย ซึ่งฉันทนาสรุปและเน้นให้เห็นประเด็นสำคัญของธเนศวร์ที่ว่า ในขณะที่ เรากำลังพูดถึงทุนทางสังคมกับการพัฒนาประชาธิปไตย แต่ดูเหมือนเมล็ด พันธุ์ประชาธิปไตยยังไม่ได้ถูกเพาะปลูกในแผ่นดินไทย อาจจะมีขั้นตอน สำคัญที่ต้องเตรียมการก่อนการเพาะปลูกเมล็ดพันธุ์นี้

ผู้ร่วมอภิปรายคนต่อมา คือ ศ.ดร.จรัส สุวรรณมาลา ซึ่งมีความเชี่ยวชาญการศึกษาวิจัยเรื่องการปกครองท้องถิ่น จากประสบการณ์การทำงานวิจัยของเขา จรัสยืนยันว่า ทุนสังคมในการปกครองส่วนท้องถิ่นนั้นมีอยู่จริง โดยเฉพาะทุนทางสังคมที่เป็นค่านิยมต่างตอบแทน และความไว้วางใจระหว่างผู้คนในชุมชนท้องถิ่น ผู้นำและองค์กรปกครองท้องถิ่น อย่างไรก็ตามก็ตีเขาตั้งข้อสังเกตถึงความแตกต่างระหว่างทุนทางสังคมในเมืองและชนบท ในชีวิตสมัยใหม่ทำให้ผู้คนในเมืองใช้เวลาอยู่กับชุมชนในที่ทำงานมากกว่า ความสัมพันธ์แบบดั้งเดิมอาจจะถูกแทนที่ด้วยความสัมพันธ์ในที่ทำงาน นอกจากนี้ ยังมีการใช้ประโยชน์จากเครือข่ายความสัมพันธ์ในรูปแบบใหม่ๆ โดยเฉพาะที่เกิดจากการพัฒนาเทคโนโลยีออนไลน์ (ซึ่งพัทนามมีสมมติฐานว่าเป็นอันตรายต่อการพัฒนาเครือข่ายทางสังคม) อย่างเช่น เฟซบุ๊ก (Facebook) ที่มีผลต่อการขับเคลื่อนทางการเมืองในปัจจุบัน โดยยกตัวอย่างจากการที่ผู้คนในเฟซบุ๊กมารวมตัวกันทำความสะอาดพื้นที่ในกรุงเทพมหานคร ภายหลังจากชุมนุมทางการเมืองในปี 2553 โดยเขาตั้งข้อสังเกตว่า แม้ว่าเครือข่ายออนไลน์จะขาดความใกล้ชิดหรือความไว้วางใจ เชื่อใจ รวมถึงความห่างไกลกันในระยะทาง แต่กลับได้รับผลตอบแทนเป็นอย่างดี

ในช่วงท้าย จรัสกลับมาตั้งข้อสังเกตถึงสถานะของเครือข่ายทางสังคมของไทย โดยเมื่อเปรียบเทียบกับกราฟของสหรัฐอเมริกาที่พัทนามนำมาเสนอ เขาเห็นว่าในปัจจุบันเครือข่ายทางสังคมไทยน่าจะอยู่ในช่วงขาขึ้น ทั้งที่มาจากफलัดันของภาครัฐผ่านนโยบายสาธารณะต่างๆ โดยเขาเชื่อว่าความไว้วางใจทางสังคมนั้นสามารถสร้างขึ้นได้ ประเด็นสุดท้าย จรัสเน้นให้เห็นว่า เครือข่ายทางสังคมก็มีทั้งผลดีและเสีย เช่น การคอร์รัปชันที่เกิดขึ้นในวงการธุรกิจอาจจะเป็นผลมาจากความสัมพันธ์ในเครือข่ายธุรกิจก็ได้

ผู้อภิปรายคนสุดท้ายคือ ดร.อุทัย ดุลยเกษม ซึ่งเริ่มต้นจากความเข้าใจเรื่องประชาธิปไตยที่เขาถือว่าสังคมที่มีกฎ กติกา มีระบบแบบแผน และรัฐบาลก็ต้องมีการกำกับดูแลให้ประชาธิปไตยเป็นของประชาชนทุกคน แต่ที่จริงแล้ว รัฐบาลมีองค์ประกอบจากหลายส่วนด้วยกัน ทำให้ระบบการเมืองไม่ค่อยได้สนใจเนื้อหาอย่างเช่น เสรีภาพ สิทธิมนุษยชนมากนัก และมักมีการควบคุมการแสดงความคิดเห็น ภาคประชาชนจึงต้องมีการรวมตัวเพื่อการต่อรอง อย่างไรก็ตาม การรวมตัวทางสังคมอาจจะไม่ใช่ปัจจัยเดียว เราจำเป็นต้องพิจารณาเงื่อนไขที่ทำให้องค์กรประชาสังคมสามารถเข้ามามีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้นด้วย โดยอุทัย ยกตัวอย่างจากกรณีประเทศจอร์แดน และประเทศอินโดนีเซีย

ในกรณีประเทศจอร์แดน แม้จะมีองค์กรภาคประชาสังคมมากกว่า 2,000 องค์กร แต่องค์กรเหล่านี้เกิดขึ้นหลังจากจอร์แดนประสบวิกฤติเศรษฐกิจจนต้องกู้ยืมเงินจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) ทำให้ภาครัฐต้องลดบทบาทในทางเศรษฐกิจ-สังคมตามเงื่อนไขของ IMF และถ่ายโอนภารกิจการบริหารจัดการในสังคมบางอย่างให้ภาคประชาสังคม อย่างไรก็ตาม องค์กรภาคประชาสังคมในจอร์แดนก็ไม่สามารถมีส่วนร่วมทางการเมืองได้มากนัก องค์กรมีความอ่อนแอ ไม่ค่อยมีประสิทธิภาพเนื่องจากทั้งปัญหาภายในองค์กร และการควบคุมที่มาจากรัฐ ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นเพราะในการเมืองจอร์แดน พรรคการเมืองอ่อนแอ ขาดพรรคฝ่ายค้านที่มีประสิทธิภาพที่จะมาตรวจสอบถ่วงดุลกับรัฐบาล³ ประเด็นสำคัญที่อุทัยเสนอคือ ไม่ใช่เฉพาะทุนทางสังคมและประชาสังคมเท่านั้นที่เป็นเงื่อนไข

³ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Sameer Jarrah, Civil Society and Public Freedom in Jordan: the Path of Democratic Reform, Working Paper No.3 (July 2009), The Saban Center for Middle East Policy at the Brookings Institution. [online] available from http://www.brookings.edu/~media/research/files/papers/2009/7/07%20jordan%20jarrah/07_jordan_jarrah

ปฏิรูปประชาธิปไตย แต่ปัจจัยภายในอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นบริบททางการเมืองหรือโครงสร้างเชิงสถาบันก็เป็นปัจจัยสนับสนุน/ลดทอนสมรรถนะของทุนทางสังคมด้วยเช่นเดียวกัน

ส่วนในกรณีประเทศอินโดนีเซียเป็นกรณีศึกษาเรื่องการปฏิรูปประชาธิปไตยในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หลังจากการประท้วงของนักศึกษา จนนำไปสู่การล่มสลายของระบอบซูฮาร์โต (Suharto) ในปี 1998 ทำให้องค์กรในภาคประชาสังคมทั้งที่เป็นองค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรประชาสังคมรูปแบบอื่นเจริญเติบโตอย่างมาก ทั้งในระดับชาติ และระดับท้องถิ่น ในยุคต่อมา รัฐบาลประธานาธิบดียูซุฟ ฮาบิบี (Jusuf Habibie: 1998-1999) อับดุลเราะห์มาน วาฮิด (Abdurruhman Wahid: 1999-2001) มีการลดเงื่อนไขที่จำกัดเสรีภาพในการแสดงออก นำไปสู่การให้เสรีภาพกับชาวติมอร์ตะวันออก จนนำไปสู่การประกาศอิสรภาพได้ในปี 2002 ทั้งยังมีการลดอำนาจของกองทัพ ริเริ่มกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น ทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น อย่างไรก็ตาม หลังจากประธานาธิบดีวาฮิดถูกถอดถอนจากตำแหน่ง นโยบายหลายเรื่องก็หายไปในช่วงประธานาธิบดีเมกาวาตี (Megawati Sugarnoputri: 2001-2004) แต่ก็ได้รับการฟื้นฟูใหม่ในยุคประธานาธิบดีซูซิโล บัมบัง (Susilo Bambang Yudhoyono: 2004-ปัจจุบัน) อุทัยสรูปให้เห็นว่า 10 ปีที่ผ่านมา แม้ว่าการพัฒนาประชาธิปไตยของอินโดนีเซียจะเปิดพื้นที่ให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น องค์กรประชาสังคมมีการเติบโตอย่างมาก แต่ถึงที่สุดแล้วประชาชนก็ไม่ได้มีส่วนร่วมมากนัก อันเนื่องมาจากข้อจำกัดทั้งจากปัจจัยภายใน/ภายนอก ไม่ว่าจะเป็นบรรทัดฐาน ปัจจัยทางสังคมเศรษฐกิจ แม้กระทั่งประสิทธิภาพขององค์กรประชาสังคมเอง โดยเขาเปรียบเทียบกับพัฒนาการของประเทศไทยว่า แม้ว่าการบวนการปฏิรูปการเมืองในทศวรรษ 1990 จะเปิดพื้นที่และยอมรับการมีส่วนร่วมขององค์กรประชาสังคมมากขึ้น แต่

องค์กรประชาสังคมก็ยังประสบความสำเร็จที่สำคัหลายเรื่อง ไม่ว่าจะเป็นข้อจำกัดที่เกิดจากศักยภาพขององค์กรประชาสังคมเอง ตลอดจนเงื่อนไขอื่นที่จำเป็น เช่น พรรคฝ่ายค้านที่เข้มแข็ง เป็นต้น

อุทัยเน้นย้ำว่า นอกจากการเจริญเติบโตขององค์กรประชาสังคมแล้ว เราจำเป็นต้องสนใจเงื่อนไขอื่นๆ ที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาสังคมที่มีความยั่งยืน สุดท้าย เขาตั้งคำถามว่า ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าว เราจะแยกทุนมนุษย์ออกจากทุนทางสังคมได้หรือไม่

หลังจากอุทัยอภิปรายจบ ฉันทนาสรุปให้เห็นว่า ประเด็นนำเสนอส่วนใหญ่ เป็นความพยายามนำทุนทางสังคมมาเชื่อมโยงกับการเมืองแบบประชาธิปไตย และเงื่อนไขการเจริญเติบโตของทุนทางสังคมในมิติต่างๆ โดยฉันทนาตั้งข้อสังเกตถึงแง่ลบบางประการของทุนทางสังคม โดยเฉพาะจากปรากฏการณ์การแบ่งขั้ว (polarization) ของประเทศไทยในปัจจุบัน ซึ่งอาจมองว่าเป็นผลมาจากทุนทางสังคม และปฏิบัติการของทุนทางสังคมได้เช่นเดียวกัน

เมื่อเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุมซักถาม/อภิปรายเพิ่มเติม พบว่ามีหลายประเด็นที่น่าสนใจ ได้แก่ ในบริบทที่รัฐบาลกลางครอบงำรัฐบาลท้องถิ่นอย่างประเทศอินเดีย องค์กรประชาสังคมจะมีบทบาทได้อย่างไร ความสนใจถึงคุณภาพของทุนทางสังคมในฐานะกลไกการสร้างธรรมาภิบาล การตั้งคำถามถึงทุนทางสังคมเปรียบเทียบกับระหว่างในประเทศพัฒนาแล้วที่หมายความถึงการรวมตัวทางสังคม แต่ในบริบทของประเทศกำลังพัฒนาดูเหมือนจะจำกัดอยู่ในกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนมากกว่า และประเด็นคำถามที่หลายคนสนใจเป็นเรื่องของการรวมตัวทางสังคมแบบใหม่ในเครือข่ายออนไลน์ที่ดูเหมือนจะมีผลกระทบในวงกว้าง แต่ผู้คนที่เหมือนจะเป็นนักเคลื่อนไหวหน้าจอ (คอมพิวเตอร์) ซึ่งการรวมตัวเช่นนี้อาจจะมีผลกระทบต่อ

การเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมในอนาคต และความสัมพันธ์เช่นนี้จะมีคามยั่งยืนมากน้อยเพียงใด

ธเนศวร์ เริ่มตอบคำถามดังกล่าว โดยเสนอว่า การเติบโตของประชาธิปไตยไทยล่าช้า น่าจะเป็นเพราะการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นมีความล่าช้า และในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเครือข่ายทางสังคมแบบใหม่อย่างเฟซบุ๊ก ทวิตเตอร์ ที่ดูเหมือนจะมีความตื่นตัวมาก ศ.ดร.ธเนศวร์ตั้งคำถามว่า แม้การเคลื่อนไหวในเฟซบุ๊กจะมีความกระตือรือร้น แต่จะมีผู้ใช้เฟซบุ๊กสักกี่คนที่ออกมาปฏิบัติการพัฒนาประชาธิปไตยในโลกที่เป็นจริง โจทย์ในอนาคตน่าจะเป็นเรื่องของการทำอย่างไรจึงจะสร้างความเข้มแข็งของประชาชนโดยมีการเชื่อมโยงเครือข่ายทางสังคมแบบใหม่กับการประท้วงบนถนนให้ได้

สำหรับ จรัส เขาตั้งข้อสังเกตว่า ประเทศไทยในช่วงที่ผ่านมา จำนวนองค์กรและสมาชิกขององค์กรในภาคประชาสังคมมีการเจริญเติบโตอย่างมาก แต่ตกอยู่ในวัฒนธรรมการเมืองที่มองว่ากิจกรรมสาธารณะเป็นเรื่องของคนอื่น ไม่มีวินัย ขาดความไว้วางใจ มีความรับผิดชอบต่ำ เขาสรุปว่า เราเติบโตในประเทศที่ดูเหมือนจะมีองค์กรทางสังคมมาก แต่มีปัญหาเรื่องความไว้นื้อเชื่อใจ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เรามีทุนทางสังคมในเชิงปริมาณ (องค์กร) แต่คุณภาพของทุนทางสังคมเหมือนจะยังเป็นปัญหาบริบทเช่นนี้ย่อมส่งผลต่อการรวมตัวกันทางสังคมในอนาคต สุดท้าย จรัสตั้งความหวังไว้กับการรวมตัวกันแบบใหม่ในชนบท เช่น องค์กรชุมชน กองทุนหมู่บ้านซึ่งมีการพัฒนาความไว้วางใจมากขึ้นเรื่อยๆ

ต่อมา อุทัย ยังคงขยายความถึงเงื่อนไขที่ส่งผลต่อประสิทธิภาพของเครือข่ายทางสังคมในทางการเมือง โดยเขาเสนอว่าเงื่อนไขที่ทำให้เครือข่ายทางสังคมมีบทบาททางการเมืองมาก-น้อยต่างกัน ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับเครือข่ายนั้นเกิดมาในบริบทอย่างไร ถ้าเครือข่ายทางสังคมเกิดขึ้นในช่วงวิกฤติทางการเมือง ก็อาจจะมียบทบาทมากในเรื่องการเมือง แต่ถ้าเครือข่าย

นั้นเกิดจากภัยพิบัติ ก็จะมีบทบาทในด้านการพัฒนาสังคมมากกว่า ทั้งนี้ต้องให้ความสนใจกับเงื่อนไขในเจริญเติบโตของเครือข่ายดังกล่าวด้วย

หลังจากจบช่วงการอภิปรายซักถาม พัทน์หมตอบคำถามที่น่าสนใจหลายประการ พอจะสรุปเป็นประเด็นสำคัญๆ ได้ดังนี้

นิยามของทุนทางสังคม จากข้อสังเกตที่ผู้ร่วมอภิปรายมักจะกล่าวถึงทุนทางสังคมโดยให้ความสำคัญกับองค์กรพัฒนาเอกชน พัทน์หมเสนอว่า องค์กรพัฒนาเอกชนอาจจะเป็นทุนทางสังคมในความหมายของการรวมตัวกัน แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าองค์กรพัฒนาเอกชนทั้งหมดจะเป็นทุนทางสังคมโดยอัตโนมัติ เพราะบางครั้งองค์กรพัฒนาเอกชนก็ทำงานแบบราชการ ในขณะที่การรวมตัวกันของกลุ่มเพื่อนแบบไม่เป็นทางการยังมีลักษณะเป็นทุนทางสังคมมากกว่า

ผลกระทบของทุนทางสังคม แม้เขาจะยืนยันว่าทุนทางสังคมเป็นผลดีต่อการเมือง แต่เขาก็ยอมรับว่าทุนทางสังคมมีทั้งด้านบวกและลบ โดยเขาเชื่อมโยงกับประเด็น*อิทธิพลของปัจจัยภายนอกต่อการพัฒนาประชาธิปไตย* เขายกตัวอย่างจากพัฒนาการประชาธิปไตยในประเทศต่างๆ โดยเฉพาะในอียิปต์ ลิเบีย เขายอมรับว่าอิทธิพลจากนานาชาติ โดยเฉพาะจักรวรรดินิยม (imperialism) ก็มีอิทธิพลต่อการพัฒนาประชาธิปไตยในประเทศเหล่านี้ แต่เขามองว่าถ้าเราใช้เลนส์ของทุนทางสังคมมองไปที่การปฏิวัติในอียิปต์ ก็จะพบว่าองค์กรประชาสังคมมีบทบาทมากที่สุด ในขณะที่ในประเทศลิเบีย แม้ว่าจะมีองค์กรประชาสังคมอยู่จำนวนมาก แต่กลับถูกมองว่าเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความแตกแยก ภายใต้สภาวะเช่นนี้ เขาทำนายว่า ภายใน 5 ปีประเทศอียิปต์จะสามารถพัฒนาประชาธิปไตยได้ แต่อาจจะเป็นเรื่องยากสำหรับประเทศลิเบีย แม้จะมีอิทธิพลจากนานาชาติก็ตาม

สำหรับความเชื่อมโยงของทุนทางสังคมกับการเคลื่อนไหวทางสังคมและทุนทางการเมืองนั้น พัทนัมมองว่า ทั้ง 3 เรื่องนี้ไม่ได้แยกจากกัน เขายกตัวอย่างจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในสหรัฐอเมริกาตั้งแต่ ศตวรรษที่ 19 ที่การรวมตัวกันทางสังคมนำไปสู่การปฏิรูปทางสังคมและการเมืองที่สำคัญในช่วงต่อๆ มา ซึ่งเขามองว่าส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากปฏิบัติการของทุนทางสังคมนั่นเอง

ในประเด็นสุดท้าย พัทนัม กล่าวถึงอินเทอร์เน็ตกับทุนทางสังคม เขายอมรับว่า อินเทอร์เน็ตส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั่วโลก และอินเทอร์เน็ตย่อมมีทั้งผลดีและผลเสียต่อทุนทางสังคม อย่างไรก็ตาม เขาคิดว่า เขาคำถามหลายประการที่น่าสนใจ

ประการแรก ทุนทางสังคมแบบเสมือน (virtual) ในอินเทอร์เน็ตกับทุนทางสังคมในโลกแห่งความเป็นจริงมีความสัมพันธ์กันอย่างไร โดยอุปมากับการรวมตัวกันของโลกสองอย่างที่ทำให้เกิดอัลลอยด์ ปัญหาก็คือ ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเสมือนกับความสัมพันธ์ที่เป็นจริงจะหลอมรวมกันเหมือนกับอัลลอยด์ได้หรือไม่

อย่างไรก็ดี จากคำตอบในส่วนต่อมาดูเหมือนพัทนัมจะมองว่า ความสัมพันธ์แบบเสมือนนั้นก็ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ที่เป็นจริงอยู่ดี เขาตั้งข้อสังเกตว่าการติดต่อสื่อสารโดยใช้อีเมล ผู้คน 99.99% ก็มักจะส่งไปหาคนรู้จักกันอยู่แล้ว ยกตัวอย่างจาก การที่เขาส่งอีเมลคุยกับลูกสาวที่ คอสตาริกานั้น แสดงว่าเขามีความสัมพันธ์ที่ดีแบบจริงๆ กับลูกสาว เขาอาจจะไม่ได้เห็นลูกสาวของเขาจริงๆ เพียงแต่ใช้อินเทอร์เน็ตเป็นช่องทางในการแสดงออกถึงความสัมพันธ์ที่เป็นจริง ดังนั้น ความสัมพันธ์จริงๆ ย่อมจะเข้มข้นกว่าความสัมพันธ์บนโลกอินเทอร์เน็ต

แม้กระทั่งเฟซบุ๊ก เขาเล่าให้ฟังว่า เขามีโอกาสทดลองใช้เฟซบุ๊กเป็นกลุ่มแรกๆ เพราะนักศึกษาคนหนึ่งของเขาเป็นเพื่อนกับผู้ก่อตั้ง เขาเห็นว่า

เฟซบุ๊กมีประโยชน์ที่ทำให้เขาสามารถสื่อสารกับนักศึกษาได้สะดวก อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี เขามองว่าวิธีการสำคัญของเฟซบุ๊ก เป็นการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของผู้คนคือ การทำความรู้จักกันโดยไม่ต้องเห็นตัว เขามองว่าสัมพันธ์ภาพเสมือนจริงแตกต่างจากสัมพันธ์ภาพที่เห็นหน้าเห็นตากัน และยกตัวอย่างจากกรณีที่น่าสนใจที่ FBI จากสหรัฐอเมริกาไปจับตัวผู้ต้องหา โดยอาศัยเครือข่ายเพื่อนของคนๆ นั้นในเฟซบุ๊ก และตั้งข้อสังเกตว่า ถ้าเป็นเช่นนี้ ความหมายของการเป็น “เพื่อน” คืออะไร และความเป็น “เพื่อน” ในบริบทของเฟซบุ๊กเหมือนกับเพื่อนในความหมายอื่นๆ หรือไม่

ในส่วนสุดท้าย เขากล่าวถึงผลดีของอินเทอร์เน็ตโดยเชื่อมโยงผลดีของทุนทางสังคมทั้งกับปัจเจกบุคคลและชุมชน โดยในประการแรก มีความสำคัญในการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ซึ่งถือว่าอินเทอร์เน็ตมีประโยชน์อย่างมาก แต่สำหรับในเรื่องของความไว้วางใจและการตอบแทนกัน จำเป็นต้องมาจากความสัมพันธ์ของผู้คนในเครือข่ายเดียวกัน เพราะการแสดงความรับผิดชอบส่วนหนึ่งเกิดจากความรู้สึกว่าคนในเครือข่ายกำลังจับตาดูอยู่ ถ้าพึ่งอินเทอร์เน็ตไม่อาจบังคับให้ผู้คนเกิดความรับผิดชอบต่อกันได้นอกจากนี้ เครือข่ายทางสังคมยังส่งผลต่อการตีความถึงอัตลักษณ์ ความเป็น “เรา” หรือ “พวกเรา” ซึ่งกระตุ้นให้มีการแบ่งปันให้กับผู้อื่นได้ ซึ่งในกรณีนี้อาจจะเห็นตัวอย่างจากในประเทศอียิปต์และอาจจะเป็นประเทศไทยด้วย

ท้ายที่สุด พัทธน์สรุปสั้นๆ ว่าเครือข่ายทางสังคมไม่ใช่ไม้กายสิทธิ์ที่จะเปลี่ยนให้ประเทศไทยได้เป็นประชาธิปไตยได้ แต่ถ้าพิจารณาผ่านมุมมองของทุนทางสังคม ก็จะทำให้เราเห็นเครือข่ายทางสังคมที่จะเป็นพลังในการเปลี่ยนแปลงได้

ในช่วงสุดท้าย ศ.สุริชัย หวันแก้ว ผู้อำนวยการศูนย์ศึกษาสันติภาพและความขัดแย้ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นผู้กล่าวขอบคุณ ศาสตราจารย์พัธน์ และกล่าวปิดการบรรยายสาธารณะ เขากล่าวถึง

ความสำคัญของทุนทางสังคมที่เป็นที่มาของการบรรยายสาธารณะในครั้งนี้ โดยอาศัยเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่าง Dr. Steven Reed Johnson⁴ กับ ศาสตราจารย์พัทน์ม จนทำให้คณะทำงานสามารถได้มีโอกาสจัดการบรรยายสาธารณะในช่วงที่ศาสตราจารย์พัทน์มและภรรยาพักผ่อนในเมืองไทย โดยที่ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย

ท้ายที่สุด สุริชัย ทิ้งท้ายไว้ว่า สิ่งที่ทำทนายสำหรับพวกเราในตอนนี้อาจจะไม่ใช่แค่เพียงวิกฤตทางด้านเศรษฐกิจและสังคม หากแต่เป็นเรื่องของวิธีการที่เราจะขับเคลื่อนการพัฒนาไปด้วยกัน ดังกรณีแผ่นดินไหวในประเทศญี่ปุ่นซึ่งแม้จะอยู่ห่างจากประเทศไทย แต่เราก็มีความรู้สึกร่วมแสดงความห่วงใยและความผูกพัน และเปิดพื้นที่ให้นานาประเทศได้ยื่นมือเข้ามาให้ความช่วยเหลือญี่ปุ่น

⁴ Dr. Steven Johnson, Adjunct Professor, School of Urban Studies and Planning, Portland State University, Fulbright Fellow, สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การเสริมสร้างทุนทางสังคมในชุมชนของเมืองไทย*

ดำรงศักดิ์ จันโททัย**

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาทุนทางสังคมในชุมชนเมืองระหว่างปัจเจกบุคคล กลุ่มและระหว่างกลุ่ม ทั้งที่เป็นทุนทางสังคมที่มีการเชื่อมโยงทั้งภายในและภายนอก การศึกษาสภาพปัญหา รวมทั้งปรากฏการณ์การบั่นทอนทุนทางสังคม ตลอดจนแสวงหาแนวทางการเสริมสร้างทุนทางสังคมของชุมชนที่เชื่อมโยงทั้งภายในและภายนอก โดยศึกษาจากชุมชนเมืองหรือเทศบาลใน 10 แห่ง ซึ่งพิจารณาจากลำดับการพัฒนาคนและดัชนีการมีส่วนร่วมของประชาชนอันเป็นมิติที่มีความเกี่ยวพันโดยตรงกับทุนทางสังคมจาก“รายงานการพัฒนาคน” ของ UNDP ในปี 2550 ได้แก่ จังหวัดภูเก็ต กรุงเทพฯ ปทุมธานี พระนครศรีอยุธยา นนทบุรี อำนาจเจริญ มหาสารคาม ลำพูน พะเยาและชุมพร

ผลการศึกษาพบว่า กิจกรรมที่สามารถบ่งชี้ถึงการมีทุนทางสังคมและความพยายามของสมาชิกชุมชนในการรักษาทุนทางสังคมของชุมชนเมือง ได้แก่ กิจกรรมเชิงธรรมเนียมประเพณี การรวมกลุ่มทำกิจกรรมของสมาชิกชุมชนเพื่อพึ่งพาตนเอง และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน หรือการรวมตัวต่อสู้กับแรงกดดันของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและสภาพเศรษฐกิจใน

* สันเคราะห์จากการโครงการวิจัย “การแสวงหาแนวทางการเสริมสร้างทุนทางสังคมของชุมชนเมืองที่เชื่อมโยงทั้งภายใน-ภายนอก” สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ในปี 2551-2552

** รองศาสตราจารย์ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง e-mail: drs2542@hotmail.com

ระบบตลาด ทั้งนี้ ทุนสังคมในชุมชนเมืองที่เชื่อมโยงภายใน-ภายนอกขึ้นกับปัจจัยทุนด้านอื่น ได้แก่ ทุนมนุษย์หรือผู้นำ ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมอื่นๆ

ปัญหาอุปสรรคหรือสิ่งบั่นทอนที่สำคัญของทุนทางสังคมในชุมชนเมืองเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจากชุมชนเมืองไปสู่ความเป็นชุมชนเมืองที่แออัดหนาแน่นและมีความหลากหลายมาก ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ที่ได้รับเอาความทันสมัยและการแลกเปลี่ยนภายใต้ระบบเศรษฐกิจการตลาดอันมีทิศทางและเป้าหมายที่การแข่งขัน อันนำไปสู่คุณค่าของการเชื่อมโยงเพื่อศักยภาพในการแข่งขัน มากกว่าคุณค่าแห่งการเชื่อมโยงเชิงการแบ่งปัน และการที่ชุมชนถูกเบียดขับโดยระบบทุนนิยม การขาดการสานต่อกิจกรรมในเชิงสร้างสรรค์ ทั้งระหว่างกลุ่ม หรือระหว่างรุ่น ข้อเสนอที่สำคัญของการสร้างเสริมทุนทางสังคมในชุมชนเมือง คือ การค้นหาวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมและพยายามรักษาหรือสืบสานประเพณีที่แฝงคุณค่าของทุนทางสังคม โดยปัจจัยสำคัญที่สามารถเสริมสร้างทุนทางสังคมในบริบทไทยคือผู้นำ หรือแกนนำของชุมชน

คำสำคัญ: ทุนทางสังคม ชุมชน ชุมชนเมือง การกลายเป็นเมือง

Strengthening Social Capital in the Communities of Thailand

Damrongsak Jantotai

Abstract

The purposes of this article are to study of the state of social capital in urban communities, either between individuals, groups or inter-groups, internal and external linkages; the obstacles and declining of social capital, and to propose how to strengthen the social capital which has both internal and external linkages. 10 selected communities had been considered from human development ranking and public participation index of the UNDP Human Development 2007 which included the urban communities in Phuket, Bangkok, Pathumthani, Ayutthaya, Nonthaburi, Amnatcharoen, Mahasarakham, Lamphun, Payao and Chumporn.

The results showed that many kind activities signified social capitals and the effort of communities' members in maintaining their social capital including traditional customs, self-help and self-reliance groups, and collective actions of communities against the pressure from social change and market economy. The social capital in urban community with internal and external linkages also depended on other capital namely; human capital or leader, economic capital, environment resources etc.

Main obstacles or major social capital jeopardies in urban communities come from: changes from less dense, diversified community to more dense and diversified community; modernization of lifestyle and market exchange system favoring competitiveness over shared-value; the communities faced of compression by capitalism and the discontinuing of creative activities either between groups or generations. Finally, the paper proposes the way to strengthen social capital in urban community by seeking and maintaining traditional custom embedded with social capital values. Additionally, the communities' leaders are crucial to strengthen social capital in urban community.

Keywords: Social Capital, Community, Urban Community, Urbanization

บทนำ

มนทัศน์ “ทุนทางสังคม” ในเชิงวิชาการโดยรวมหมายถึงชุดของระบบในเชิงคุณค่า ปทัสถานตลอดจนความสัมพันธ์ในเชิงสร้างสรรค์อันมีสำนึกของความไว้วางใจ (sense of trust) คุณค่าของการแบ่งปัน (shared values) และเป็นกิจกรรมทางสังคมในลักษณะร่วมกัน (mutual) ระหว่างหน่วยในชุมชนหรือสังคม อันหมายถึงการเชื่อมสัมพันธ์ (bridges) การมีพันธะ (bonds) ต่อกัน ตลอดจนสายสัมพันธ์ที่ผูกโยง (ties) ซึ่งอาจมีอยู่จริงในสังคมในระดับที่แตกต่างกัน แต่สามารถสร้างหรือพัฒนาขึ้นได้อีกทั้งผลลัพธ์หรือพลังที่เกิดขึ้นจากทุนทางสังคมสามารถสร้างประโยชน์ได้ (เช่น เอนก นาคะบุตร 2545; ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม 2542; ประเวศ วะสี 2542; อัมมาร สยามวาลา 2544; อมรา พงศาพิชญ์ 2543; Coleman 1995; Fukuyama 1995; World Bank 1999 อ้างใน วรวิฑูดี โรมรัตนพันธ์ 2548, 15-46) ซึ่งปรากฏในรูปกิจกรรมร่วมกัน เช่น ความเอื้ออาทร ช่วยเหลือเกื้อกูล ความไว้วางใจ ในทำนองเดียวกับมุมมองในทางสังคมวิทยา คือ ความเป็นชุมชน (community) อันหมายถึงชุมชนแห่งความผูกพัน หรือเป็นวัฒนธรรมพลเมือง (civic culture) อย่างไรก็ตาม มักมีคำถามที่ตามมาถึงรายละเอียดของทุนทางสังคม ไม่ว่าจะเป็น คุณลักษณะของชุมชนทั้งในเรื่องของขนาดพื้นที่รวมทั้งจำนวนสมาชิกในอันที่จะนำมาซึ่งขีดความสามารถในการนำพา (carrying capacity) การจัดการและการติดต่อสื่อสารเพื่อสร้างความมั่นคง ความปรองดอง และการมีสมรรถนะของชุมชน/สังคม (social capability) ทั้งในฐานะขององค์การทางสังคม (social organization) หรือองค์ประกอบโดยรวมของชุมชนและสังคมซึ่งสามารถทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ อันหมายถึงคุณประโยชน์ทั้งในเชิงการป้องกันและแก้ไขปัญหาตลอดจนการสร้างความก้าวหน้า ความเข้มแข็งจนสามารถแข่งขันได้ตลอดจนการพัฒนา ฯลฯ ข้อเสนอดังกล่าวอาจพิจารณาที่

บริบทของชุมชนในแต่ละระดับ อันหมายถึงการพิจารณาชุมชนในเชิงระบบ ซึ่งประกอบด้วยระบบที่เปลี่ยนปัจจัยนำเข้าเป็นปัจจัยนำออกซึ่งโดยรวมจะเกี่ยวข้องกับสถานะแวดล้อม ในแง่นี้ชุมชนที่ทำหน้าที่ได้สมบูรณ์ต้องเป็นระบบเปิด กล่าวคือสามารถสร้างดุลยภาพและรักษาความสัมพันธ์ทั้งภายในและภายนอก (internal/external equilibrium)

เนื่องจากทิศทางการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของสังคมโลกในปัจจุบัน คือการพัฒนาชุมชนเมือง (Urbanization) อันเป็นการเน้นพลวัตของเศรษฐกิจและการค้าโดยมีการเชื่อมโยงเป้าหมายในการแลกเปลี่ยนสินค้าหรือการบริการระหว่างกันซึ่งเป็นการเชื่อมโยงภายนอก หรือในทางสังคมวิทยามองว่าเป็นความสัมพันธ์ในเชิงทฤษฎีโดยเฉพาะเพื่อสร้างพันธะทางธุรกิจเป็นหลัก ในแง่นี้จะส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหรือความสัมพันธ์เชิงปฐมภูมิของกลุ่มภายในชุมชนอันเป็นหน่วยขนาดย่อยในสังคมที่มีมาก่อน เช่น เพื่อนบ้าน เพื่อนโรงเรียนประถม เป็นต้น ดังนั้นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาชุมชนเมืองคือเกิดการเชื่อมโยงภายนอกมากยิ่งขึ้น แต่พันธะการเชื่อมโยงภายในเช่น ระหว่างบุคคล ครัวเรือน ละแวกบ้าน (neighborhood) ชุมชนหรือท้องถิ่นเล็กๆ กลับเสื่อมทรามลงอันนำมาซึ่งปัญหาในลักษณะต่างๆ เช่น ปัญหาสังคม อาชญากรรม ยาเสพติด การทอดทิ้ง เด็กและคนชราในสังคม เป็นต้น (World Bank, 2000) ในขณะที่กลุ่มปิด ชอนเร้น เช่น องค์กรอาชญากรรมซึ่งมีทุนทางสังคมภายในสูง กลับใช้ช่องว่างดังกล่าวเข้ามาแสวงหาประโยชน์จากปรากฏการณ์ดังกล่าวที่เกิดขึ้นในชุมชนเมือง ในบริบทที่คล้ายกัน เช่น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมจากการพัฒนาของระบบของเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารซึ่งนำมาซึ่งการรวมตัวรวมกลุ่มของความสนใจในประเด็นหรือเรื่องเดียวกันจนเกิดชุมชนและความผูกพันที่หลากหลาย เช่น เครือข่ายทางสังคม (social network) หรือชุมชนออนไลน์ ซึ่งชุมชนเหล่านี้แม้ว่ามี

การเชื่อมโยงกันแต่อาจขาดความผูกพันหรือพลังที่เข้มแข็งในการผลักดันหรือขับเคลื่อนสังคม ไปในทิศทางที่เหมาะสมเช่นกัน

แม้ว่าทุนทางสังคมจะเป็นปฏิสัมพันธ์เชิงสร้างสรรค์ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าชื่นชมในทางสังคม แต่ทุนทางสังคมย่อมมีเงื่อนไขในเชิงบริบทอันได้แก่ ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง (วรวิทย์ โรมรัตน์พันธ์, 2548) นอกจากนี้ ในแต่ละชุมชนอาจมีทุนทางสังคมได้ไม่เท่ากัน อีกทั้งทุนทางสังคมสามารถสร้างขึ้น เสื่อมสลายลงไปได้ ประเด็นที่สำคัญของทุนทางสังคมคือสามารถมีพลังหรือศักยภาพซึ่งหลายชุมชนใช้เป็นเครื่องมือสร้างเสริมขีดความสามารถในการจัดการชุมชนในเรื่องต่างๆ ได้ ฯลฯ

อย่างไรก็ตาม การศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางการสร้างทุนทางสังคมที่สนใจศึกษาการเชื่อมโยงโดยองค์รวมทั้งภายใน-ภายนอกชุมชน โดยเฉพาะในชุมชนเมืองในสังคมที่กำลังพัฒนาในปัจจุบันเป็นสิ่งสำคัญและเป็นเรื่องเร่งด่วน และยังขาดข้อเสนอแนะในเชิงวิชาการเพื่อการนี้ ทั้งนี้จะยังประโยชน์ต่อสังคมในเชิงนโยบายสาธารณะในการขับเคลื่อนชุมชนเมือง และประโยชน์ในการรักษาหรือสร้างเสริมทุนทางสังคมในชุมชนเมืองที่ยังคงมีอยู่หรือกำลังใกล้จะหมดไป ให้คงมีอยู่ต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษามิติของทุนทางสังคมในชุมชนเมืองระหว่างปัจเจกบุคคล กลุ่มและระหว่างกลุ่ม ที่เป็นทุนทางสังคมที่มีการเชื่อมโยงทั้งภายในและภายนอก
2. เพื่อศึกษาสภาพปัญหา รวมทั้งปรากฏการณ์ในลักษณะการบั่นทอนทุนทางสังคม
3. เพื่อแสวงหาแนวทางการเสริมสร้างทุนทางสังคมของชุมชนที่เชื่อมโยงทั้งภายในและภายนอก

มโนทัศน์

มโนทัศน์ (Concepts) ซึ่งอาจเทียบเคียงกับตัวแปรการวิจัยในเชิงปริมาณ ในที่นี้สังเคราะห์จากกรอบแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดและแนวทางปฏิบัติจากการศึกษาของนักวิชาการ อันประกอบด้วย 10 มโนทัศน์ดังต่อไปนี้

1. ปฏิสัมพันธ์ในเชิงสร้างสรรค์ในชุมชนและหมู่สมาชิก
2. ความพร้อมในการรวมตัวรวมกลุ่มดำเนินกิจกรรม
3. ความเสมอภาค ความเท่าเทียม ความทั่วถึง
4. จิตสำนึกในความเป็นชุมชน: ความผูกพันภักดี ความต่อเนื่องในกิจกรรม
5. การใช้เหตุผล: การยอมรับ การยืนยัน การรับฟัง
6. การเปิดกว้าง: ภายใน/ภายนอก
7. การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างสมาชิก ระหว่างรุ่น
8. การคำนึงถึงผลกระทบและความยั่งยืน
9. ความสอดคล้อง: บริบทภายใน/ภายนอก ความมีเอกลักษณ์
10. การระดมสรรพกำลังในยามวิกฤติ: ภูมิคุ้มกันและการแก้ไขปัญหา

ระเบียบวิธีการศึกษา

1. วิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้ 2 วิธีในการได้มาซึ่งข้อมูล ทั้งจากผู้ให้ข้อมูล (Informants) ด้วยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) ไม่ว่าจะเป็นผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน นักวิชาการหรือประชาชนในชุมชนเมืองละประมาณ 2-3 คน รวมประมาณ 30 คน และการศึกษาโดยการสังเกตการณ์ (observation) แบบเข้าไปมีส่วนร่วม (participant observation) ในกิจกรรมหรือประเพณีในชุมชนเมืองดังกล่าว
2. ศึกษาชุมชนเมืองหรือเทศบาลใน 10 แห่ง ซึ่งคัดเลือกจังหวัดแบบเจาะจง โดยอิงลำดับการพัฒนาคนและดัชนีการมีส่วนร่วมของประชาชนอัน

เป็นมิติที่มีความเกี่ยวพันโดยตรงกับ ทุนทางสังคม “รายงานการพัฒนาคน” ของ UNDP ในปี 2550 ได้แก่จังหวัดภูเก็ต กรุงเทพฯ ปทุมธานี พระนครศรีอยุธยา นนทบุรี อำนาจเจริญ มหาสารคาม ลำพูน พะเยาและ ชุมพร

3. การวิเคราะห์ข้อมูล โดยกระบวนการข้อมูลและการวิเคราะห์และ แปลผลข้อมูลดังนี้

3.1) กระบวนการข้อมูล ดำเนินการด้วยวิธีการรวบรวมข้อมูล ข้อเท็จจริงจากการสัมภาษณ์และจากการสังเกตการณ์ โดยอาศัยมโนทัศน์ และวัตถุประสงค์เป็นกรอบไปสู่แนวคำถาม ซึ่งเป็นเครื่องมือการเก็บข้อมูล เพื่อให้ได้คำตอบที่เป็นรูปธรรม โดยผู้ศึกษาได้จัดประเภทของมโนทัศน์ ตลอดจนการจัดระบบความหมายให้เป็นหมวดหมู่ของข้อมูล เพื่อใช้ในการ สืบสาวไปสู่คำตอบตามวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้

3.2) การวิเคราะห์และแปลผลข้อมูล ดำเนินการจำแนกแยกแยะ ข้อมูลที่ได้แจกแจงไปตามชุดของมโนทัศน์ในกระบวนการข้อมูลและ ดำเนินการสืบสาวไปสู่คำตอบ ความสัมพันธ์ หรือในเชิงเสนอแนะ และ นำไปสู่ข้อสรุปตามวัตถุประสงค์ โดยที่ผู้ศึกษาได้เน้นการสรุปโยง ความสัมพันธ์ระหว่างมโนทัศน์จากประเด็นเนื้อหาหรือสาระสำคัญใน สถานการณ์ที่ศึกษาเป็นหลัก

ขอบเขตของการวิจัย

1) ครอบคลุมกรอบแนวคิดทุนทางสังคมในบริบทไทย อันเกี่ยวข้องไม่ เฉพาะความสัมพันธ์ จำนวนสมาชิก คุณภาพของความสัมพันธ์ และ/หรือสิ่ง ที่เป็นตัวบุคคล จาริตประเพณี แต่รวมถึงผลที่เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ของ สมาชิกชุมชน

2) พื้นที่ชุมชนเมือง เขตอำเภอเมือง และ/หรือเขตเทศบาลของจังหวัด ที่คัดเลือก

3) ศึกษาในช่วงระหว่างปี 2551-2552

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบสถานภาพของทุนทางสังคมในชุมชนเมือง ทั้งกลุ่มองค์กร ในชุมชนเมืองและระหว่างกลุ่ม
2. ทราบสภาพปัญหาหรืออุปสรรคในส่วนที่เกี่ยวข้องกับมิติของทุนทางสังคมในชุมชนเมือง
3. ทำให้สามารถทราบและเสนอแนะแนวทางในการส่งเสริม ปลูกฝัง ทุนทางสังคมในชุมชนเมืองภายในและภายนอกที่นับวันจะขาดหายไปให้ฟื้นกลับมา
4. ช่วยเสริมสร้างขีดความสามารถของชุมชนในการป้องกันและแก้ไขปัญหาที่เผชิญหน้าและที่อาจเกิดขึ้นได้ในอนาคต
5. ช่วยสร้างเสริมการทำงานภายใต้ความมีประสิทธิภาพ ความโปร่งใส และการตรวจสอบได้ อันเป็นการช่วยให้สังคมประเทศชาติบรรลุเป้าหมายของสังคมที่มีคุณธรรม จริยธรรมและธรรมาภิบาล

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาทุนทางสังคม พบว่า มีผู้ใช้คำคำนี้เป็นครั้งแรก โดย ฮันนิฟาน (Lyda Judson Hanifan) นักการศึกษาชาวอเมริกันได้อธิบายคำว่าทุนทางสังคม (Social Capital) เมื่อปี 1916 ว่าเป็น มิตรจิต (goodwill) มิตรภาพ (fellowship) ความเห็นอกเห็นใจ (sympathy) และความเกี่ยวข้องในสังคมนั้น (social intercourse among those) ซึ่งมีอยู่ในหน่วยทางสังคมและสามารถสังเกต ตลอดจนสามารถสร้างขึ้นมาเพื่อใช้ประโยชน์ได้ โดยที่ฮันนิฟานได้ศึกษาและได้อธิบายให้เห็นถึงความเสื่อมถอยของวัฒนธรรมพลเมือง (civic culture) ในชนบทของเวอร์จิเนียตะวันตก ต่อมาอาจกล่าวได้ว่าจาค็อบ (Jane Jacobs) เป็นนักวิชาการที่ทำให้แนวคิด

ทุนทางสังคมเป็นที่รู้จักมากขึ้นจากการศึกษาความสัมพันธ์ที่เสื่อมคลายลงของคอนอเมริกันโดยศึกษาจากการสังเกตการณ์การเปลี่ยนแปลงของชุมชนเมืองใน New York City ในปี 1961 เช่นเดียวกับการศึกษาของพัทนาม (Robert D. Putnam) นักรัฐศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัย Harvard ที่กระตุ้นความสนใจของคนอเมริกันด้วยข้อเท็จจริงจากการศึกษาสังคมอเมริกันที่พวกเขามีความห่างเหินกัน เช่น ไปเข้าโบสถ์น้อยลง หรือแม้แต่การรู้จักชื่อเสียงเรียงนามเพื่อนบ้าน ก็น้อยลง เป็นต้น อันเป็นมิติที่สำคัญของการศึกษาการเสื่อมถอยของทุนทางสังคม (declining social capital) ของคอนอเมริกัน (Putnam, 1995) ดังนั้น ในทิศทางเดียวกันนี้ ช่วงทศวรรษที่ 1990 เป็นระยะที่กรอบความคิดดังกล่าวเริ่มเป็นที่สนใจในหมู่นักวิชาการตลอดจนองค์การระหว่างประเทศ เช่น ธนาคารโลก และองค์การสหประชาชาติในบริบทของศาสตร์ที่มาสนับสนุนการพัฒนาในอีกหลายทศวรรษในระยะต่อมา โดยเฉพาะการศึกษาด้านสังคมศาสตร์ในปัจจุบัน ดังนั้น งานเขียนที่เกี่ยวข้องกับทุนทางสังคมที่มักอ้างถึงก่อนหน้านี้นั้น เช่น เจนจาค็อบส์ (Jane Jacobs) ที่สนใจความสัมพันธ์ของชีวิตในชุมชนเมือง อธิบายทุนทางสังคมในชุมชนเมืองและความเป็นเพื่อนบ้าน ในปี 1961 ปีแอร์ บูดีเยอร์ (Pierre Bourdieu) ที่ศึกษาในปี 1983 และได้อธิบายในเชิงทฤษฎีทางสังคม หรือในปี 1987 ที่เจมส์ โคลแมน (James Coleman) และ ทัมัส ฮอฟเฟอร์ (Thomas Hoffer) ได้อธิบายแนวคิดทุนทางสังคมจากการศึกษาวิจัยเรื่อง Public and Private High Schools: The Impact of Communities ซึ่งพบว่า รูปแบบความสัมพันธ์ในเชิงปัจเจกชนทั้งในระดับครอบครัวและระดับชุมชนมีอิทธิพลต่อความสำเร็จในการเรียนของเด็ก ทั้งนี้เนื่องจากเด็กที่พ่อแม่มีความเข้าใจและความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกันโดยไปถึงโรงเรียน ชุมชนและสังคมในลักษณะที่ใกล้ชิด ตลอดจนการสร้างปทัสถานทางสังคมที่ถูกต้องจะส่งผลถึงความสำเร็จดังกล่าวของเด็ก ซึ่งตรงข้ามกับ

เด็กที่ขาดความสัมพันธ์ดังกล่าว หรือรวมทั้งพัทธน์ในปี 1995; 2000 ที่อธิบายทุนทางสังคมว่าเป็นที่นิยมศึกษาวิจัยและอภิปรายเชิงนโยบายสาธารณะ เป็นต้น (Unger, 1998; Adler, 1999; Baron (eds), 2000; Fine, 2001; Isham (eds), 2002)

ประโยชน์และเงื่อนไขบางประการของทุนทางสังคม

ในบางกรณีทุนทางสังคมจะเป็นสิ่งสำคัญที่คอยเกื้อหนุนให้ชุมชนที่โดดเดี่ยว ปิดบัง หรือซ่อนเร้นและปราศจากการถูกตรวจสอบในลักษณะที่ไม่ถูกต้อง (เช่น ขบวนการอาชญากรรม การฟอกเงิน ขบวนการทุจริตคอร์รัปชัน ฯลฯ) ได้เข้ามาช่วยเหลือหรือมีบทบาทในสังคมในทางที่ถูกต้อง ในกรณีที่สังคมมีความแตกต่างและมีความหลากหลาย ก็ไม่เป็นปัญหาหรือมีอุปสรรคต่อการรวมตัวกัน หรือในแง่การมีทุนทางสังคม ทั้งนี้เนื่องจากในสังคมและชุมชนสามารถมีปฏิสัมพันธ์ได้อย่างไม่จำกัด โดยเฉพาะหากมีการเข้าถึงและแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและการเปิดเผยช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทุนทางสังคมจะเป็นประโยชน์ต่อการเมือง เศรษฐกิจและสังคมโดยรวม ทั้งนี้เนื่องจากจะทำให้ประชาชนและองค์กรต่างๆ ทุกหมู่เหล่าได้ตระหนักและให้ความร่วมมือซึ่งกันและกัน และให้ความร่วมมือกับทางการในการแสดงออกซึ่งอาจได้แก่ การจัดเวทีเสวนา การจัดประชุมปรึกษา การระดมสมอง การจัดทำประชาพิจารณ์ ฯลฯ การตรวจวัดทุนทางสังคมอาจต้องพิจารณาหน่วยที่ศึกษาว่าเป็นทุนทางสังคมในระดับไหน เช่น ในสังคมอาจตรวจวัดระดับความไว้วางใจหรือปทัสถานบางอย่างของคนในสังคม นอกจากนี้อาจศึกษาถึงความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมในชุมชนนั้นๆ ต่อผลด้านอื่น เช่น ระดับความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ เป็นต้น (Knack and Keefer, 1997; Inglehart, 1997) สำหรับในองค์การหรือหน่วยงาน ทุนทางสังคมจะพิจารณาจากลักษณะปรากฏการณ์ระหว่างปัจเจกบุคคลในองค์การ หรือระหว่างหน่วยย่อยภายในองค์การ หรือระหว่างภายในและภายนอกองค์การ หรือระหว่าง

องค์การ อย่างไรก็ตาม ทุนทางสังคมภายในองค์การที่นักวิจัยเกี่ยวกับกับ องค์การสนใจศึกษา อาจศึกษาในนาม องค์การที่ไม่เป็นทางการ (Informal Organization) เช่น การศึกษาของนักวิชาการในกลุ่มมนุษย์สัมพันธ์ เช่น เมโย (Elton Mayo: 1880-1949) ในเรื่อง “Hawthorne Study” ที่ค้นพบ ความจริงของอิทธิพลของปทัสถานในการทำงานต่อผลงาน นอกจากนี้ การศึกษาทุนทางสังคมอาจหันไปศึกษาโครงสร้างความสัมพันธ์อย่างไม่เป็น ทางการที่นำมาสู่โครงข่ายทางสังคม (Social Network) และการพิจารณา ถึงตัวเนื้อหาของสายสัมพันธ์ (Ties) นั้นทิศทางที่ไปในทางเดียวกับการมีทุน ทางสังคม และเป็นประโยชน์ในการอยู่อาศัยในชุมชนเมือง และความสำเร็จ ของการบริหารชุมชนเมือง เช่น จิตสำนึกของความเป็นชุมชน (Sense of Community) ชุมชนที่มีความเป็นพี่น้อง (Neighborhood Community) จิตใจที่เป็นสาธารณะ (Public Mindedness) สังคมที่เปิดโอกาสให้มีการ ตรวจสอบได้ (Re-examining Society) สังคมที่โปร่งใส (Transparency Society) สังคมที่มีโครงข่ายสายใย (Social Fabric, Social Network) ความสัมพันธ์ในเชิงสร้างสรรค์ (Enhance Interaction) เป็นต้น

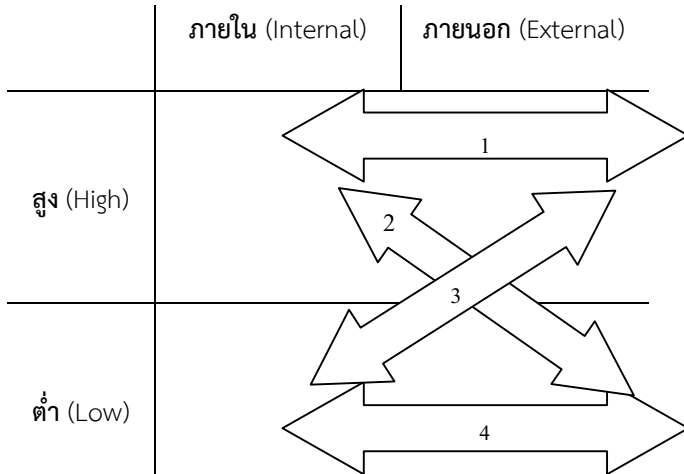
ในแง่ของประโยชน์ของทุนทางสังคม อาจได้แก่ การเข้าถึงข้อมูล ข่าวสาร ข้อเท็จจริงที่ดี มีคุณภาพและประหยัดเวลา โดยอาศัยเครือข่ายงาน (Network Ties) สายสัมพันธ์ของชุมชน (Community Ties) โครงข่าย ระหว่างองค์กร (Inter-Organizational Network) นอกจากนี้ ได้แก่ การ ตัดสินใจที่มีประสิทธิภาพจากการสร้างองค์กรที่เข้มแข็งและจากการมี ข่าวสารข้อมูลและการตัดสินใจร่วมกัน ประโยชน์อีกประการหนึ่งได้แก่ความ สามัคคีกลมเกลียวกันในกลุ่มจากการมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดและ เข้มแข็งและการมีโครงข่ายในสังคม (Social Network) ในการจัดการต่อ ปัญหาต่างๆ ในทางตรงข้าม อาจพิจารณาถึงความเสี่ยงของการมีทุนทาง สังคมได้เช่นกัน เช่น ทุนทางสังคมต้องอาศัยเวลาในการสร้างและ

กระบวนการในการตัดสินใจต้องใช้การมีส่วนร่วม บางกรณีอาจล่าช้าหรือไม่สามารถทำหน้าที่ได้ หรืออำนาจจากการมีโครงข่ายความสัมพันธ์ที่มากขึ้น จะลดลงจากเดิม เพราะการตัดสินใจจากโครงข่ายที่มากขึ้นจะต้องอาศัยความยินยอมจากสมาชิก (Actors) ใหม่ที่เพิ่มขึ้นด้วย นอกจากนี้ ทุนสังคมในเชิงการยึดติดในสายสัมพันธ์ของกลุ่มที่มากเกินไปอาจมีผลด้านลบหรือตีกลับ ในแง่ของการเปิดใจกว้างรับความเห็นจากภายนอก หรือทัศนคติการมีภูมิภาคนิยม ตลอดจนความคับแคบ (Parochialism) การเฉยชา (Inertia) ต่อความคิดใหม่ๆ จากภายนอกก็เป็นประเด็นที่ควรคำนึงในการพัฒนาทุนทางสังคมด้วยเช่นกัน

ระดับและขอบเขตของทุนทางสังคม

ทุนทางสังคมเป็นระบบความสัมพันธ์หรือความเป็นสถาบันหรือปทัสถานทางสังคมที่สร้างขึ้นที่สามารถสร้างปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่ดีและมีคุณภาพ เช่น พบว่าความสามัคคี กลมเกลียวในสังคมจะนำมาซึ่งความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจและสังคมที่ยั่งยืน ทุนทางสังคมไม่ใช่แต่เพียงการรวมตัวกัน หากแต่ต้องมีสายใย หรือกาวยที่ประสานสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นด้วย (ผูกพัน เสียสละ รัก ภักดี ฯลฯ) ที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวสังคมไว้ นอกจากนี้ ทุนทางสังคมจะคอยเกื้อหนุนให้ชุมชนที่โดดเดี่ยว ปิดบัง ซ่อนเร้น ปราศจากการตรวจสอบ ได้ถูกเปิดเผยและให้สังคมเข้าไปดูแลช่วยเหลือในทางที่ถูกต้อง อย่างไรก็ตาม โดยเนื้อหาแล้ว ทุนสังคมมองได้ในหลายระดับ เช่น ในองค์กร ในชุมชน ในสังคม และมีหลายปฏิสัมพันธ์ของทุนทางสังคมเอง ตามความซับซ้อนของหน่วยที่สนใจศึกษา และนักวิชาการก็มุ่งที่จะอธิบายปรากฏการณ์ของทุนทางสังคม เช่น พบว่าทุนทางสังคมระหว่างบุคคลที่อยู่ในหน่วยงาน องค์กร ชุมชน จะนำมาหรือสามารถสร้างเสริมความสำเร็จในการทำงาน ทุนทางสังคมภายในและระหว่าง องค์กรหรือชุมชนหน่วยย่อย (subunits) หากมีแล้วจะช่วยในแง่ของการแลกเปลี่ยนทรัพยากรและ

นวัตกรรม หรือในกรณีที่มีทุนทางสังคมทั้งภายในและระหว่างองค์กร ชุมชน และสังคม ก็มักจะนำมาซึ่งการหลอมรวมกัน การร่วมมือกันทำในสิ่งใหม่ๆ การเชื่อมโยงแลกเปลี่ยนในเรื่องต่างๆ ตลอดจนการสร้างหรือผลิตในระดับ ภูมิภาค เป็นต้น (Adler, 1999) ในทำนองเดียวกัน ทศนะของวูลค็อก (Michael Woolcock) ชี้ให้เห็นว่า แท้จริงแล้วทุนทางสังคมเป็นเรื่องการเชื่อมโยงทั้งภายในภายนอกด้วย เนื่องจากทุนทางสังคมจะพิจารณา ปรากฎการณ์ 3 ระดับคือ พันธะระหว่างบุคคล (bonding social capital) เช่น ในครอบครัว เพื่อนที่ใกล้ชิด ตลอดจนเพื่อนบ้าน ระดับองค์กรหรือ ชุมชน (bridging social capital) ที่มีลักษณะของการเชื่อมโยงออกไปใน ระยะที่ห่างไกลออกไปไม่มาก เช่น กลุ่มเพื่อนที่ไม่สนิท หรือในที่ทำงาน กับ ระดับสังคมภายนอกและระดับการเชื่อมโยงกับชุมชนภายนอก (linking social capital) หรือระบบสังคมโดยรวมซึ่งจำเป็นต่อสมาชิกภายในชุมชน ในแง่ของทรัพยากรและประโยชน์ต่อชุมชนในระยะยาว เป็นต้น (Woolcock, 2001) ในทำนองเดียวกันแอดเลอร์ (Paul S. Adler, 1999) ได้กล่าวถึงการศึกษาของวูลค็อก ซึ่งได้เสนอการวิเคราะห์ผลดีผลเสียของทุน ทางสังคม ด้วยตาราง 2 คูณ 2 (two-by-two matrix) ของการเชื่อมโยง ระหว่างภายในกับภายนอก (Internal versus External types of linkage) ในกรณีที่มีระดับของการเชื่อมโยงที่สูงและต่ำ (Cases with High versus Low linkage) ดังแผนภาพต่อไปนี้

จากแผนภาพสามารถอธิบายโดยสรุปได้ดังต่อไปนี้

กรณีที่ 1 มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงภายในและภายนอกสูง (high internal linkage, high external linkage) เป็นกรณีของสังคมที่กล่าวได้ว่ามีต้นทุนทางสังคมเดิม (stock of social capital) อยู่สูง และเป็นสังคมในอุดมคติหรือเป็นที่พึงปรารถนา ซึ่งชุมชนโดยทั่วไปต้องการให้เกิด นั่นคือแต่ละชุมชนมีความเข้มแข็งอันเกิดจากการเชื่อมโยงอย่างแน่นเหนียวของสมาชิก ในขณะที่ชุมชนดังกล่าวก็สามารถเชื่อมโยงหรือมีปฏิสัมพันธ์อย่างสร้างสรรค์กับชุมชนอื่นที่อยู่ภายนอกอย่างกว้างขวางด้วยเช่นกัน

กรณีที่ 2 ความสัมพันธ์เชื่อมโยงภายในสูงแต่ภายนอกต่ำ (high internal linkage, low external linkage) เป็นกรณีที่มีความมั่นคงเหนียวแน่นจากผลประโยชน์ (solidarity benefit) ของทุนทางสังคมนั้น อาจทำให้เกิดสภาพติดยึดต่อผลประโยชน์คับแคบเฉพาะกลุ่มเป็นหลักใหญ่ (parochialism) และส่งผลต่อส่วนร่วม คือจะมีกลุ่มที่ค่อยๆ แยกตัวออกไป

จากสังคมจนเกิดภาวะที่แตกกระจัดกระจายไม่เป็นชิ้นเป็นอัน (fragmentation)

กรณีที่ 3 ความสัมพันธ์เชื่อมโยงภายในต่ำแต่ภายนอกสูง (low internal linkage, high external linkage) เป็นกรณีที่เคอร์โคม (Emile Durkhiem) นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศสเรียกว่า ภาวะ “Anomie” หรือ สภาวะความผิดปกติหรือผิดหลักของบุคคลในสังคม เช่น การใช้ชีวิตในเมืองใหญ่ที่บุคคลมีการติดต่อสัมพันธ์กับภายนอกเป็นจำนวนมาก แต่ความมั่นคงแน่นเหนียวภายในชุมชน (community solidarity) รวมถึงปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านใกล้ชิดกลับลดลงไปเรื่อยๆ

กรณีที่ 4 ความสัมพันธ์เชื่อมโยงภายในต่ำและภายนอกต่ำ (low internal linkage, low external linkage) เป็นกรณีที่บุคคลในสังคมมีลักษณะโดดเดี่ยวหรือขาดปฏิสัมพันธ์ที่ดีกับผู้อื่น หรือกล่าวได้ว่า มีทุนทางสังคมอยู่ในระดับที่ต่ำมาก ซึ่งสังคมเช่นนี้อาจอยู่ในภาวะที่ไม่น่าไว้วางใจหรือคนในสังคมไม่สามารถจะหันไปหาใครได้ ที่เรียกว่าสภาวะอนาธิปไตย (Anarchy)

ทุนทางสังคมในชุมชนเมืองของไทย

งานเขียนที่เกี่ยวข้องกับทุนทางสังคมในไทยมักชี้ให้เห็นว่า ลักษณะสังคมไทยมีต้นตอ (stock) ของทุนทางสังคมอยู่มากมายและหลากหลาย (เช่น ในประเวศ, วรวิฑู, กนกศักดิ์, Unger, 1998) อย่างไรก็ตาม อาจมองดูว่ามีทิศทางที่แตกต่างออกไปหากพิจารณาในเชิงจิตสำนึกหรือความคิดและอุปนิสัยของคนไทย ซึ่งมีผู้ศึกษาไว้มาน้อย ซึ่งสามารถวิเคราะห์ในบริบทของทุนทางสังคมได้ เช่น สไตเนอร์ (William G. Stinner, 1957) เห็นว่าการรวมตัวรวมกลุ่มอันเป็นคุณลักษณะที่สำคัญของทุนทางสังคมของคนไทยนั้น ยังไม่โดดเด่นหรือชัดเจนพอ ทั้งนี้อาจมีสาเหตุจากการที่ประเทศไทยเป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์อย่างล้นเหลือ (abundant and fertile land) จึง

ส่งผลให้คนไทยมีความรับผิดชอบต่องานหนักที่น้อย โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับคนจีน โดยเฉพาะจีนตอนใต้ซึ่งอยู่ภายใต้ข้อจำกัดทั้งทรัพยากร ตลอดจนมีอัตราการขยายตัวของประชากรสูง ส่งผลให้คนจีนที่อพยพลงมาจากตอนใต้มีความมุ่งมั่นในงานมากกว่า ในขณะที่คนไทยนั้นติดที่ความสนุกสนาน ในขณะที่อ็องเกอร์ (Danny Unger, 1998) กลับมองว่าการที่คนไทยเป็นเช่นที่กล่าว คือไม่ค่อยผูกพันอยู่กับอะไรอย่างมุ่งมั่น เนื่องจากมีนิสัยหลีกเลี่ยงความเสี่ยง หรือไม่ชอบการประกอบการ จึงชอบหรือติดอยู่ในแนวทางเดิมๆ และการมีส่วนร่วมในวงที่จำกัด โดยเฉพาะสมาคมอาสาสมัครในชุมชนมากกว่า ดังนั้น ในวงสังคมที่กว้างขึ้นหรือมีลักษณะแลกเปลี่ยนต่างตอบแทนสำหรับคนไทยจึงเป็นเรื่องที่ไม่งlad ในประเด็นเดียวกันนี้ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ให้เหตุผลว่า สังคมไทยมีลักษณะเป็น “สังคมที่ทำอะไรได้ตามใจคือไทยแท้” คืออยากทำอะไรทำคล้ายกับสภาวะที่ทุกคนต่างก็มีและใช้อำนาจ ที่เรียกว่าอนาธิปไตย (Anarchism) เช่นเดียวกับกับอายาล (Eliezer Ayal, 1966) มองว่าคนไทยมีลักษณะปัจเจกชนนิยมเชิงอนาธิปัตย์ (Anarchistic Individualism) หรือการไม่รู้จักเกรงอกเกรงใจผู้อื่นในลักษณะการรับฟังความรู้สึกหรือการวางตัวในเชิงการมีปฏิสัมพันธ์ที่สร้างสรรค์ในลักษณะการมีทุนทางสังคม และถ้าหากสังคมไทยมีทุนทางสังคมสูงก็อาจพัฒนาไปได้ไกลกว่านี้ ในทำนองเดียวกันเอ็มบริ (John F. Embree, 1950) เห็นว่า สังคมไทยเป็นสังคมที่มีโครงสร้างที่หละหลวม (Loosely Structured) อันหมายถึง สังคมที่ไม่ค่อยเอาจริงจังกับเรื่องต่างๆ โดยปล่อยให้คนบางคน ทำหรือประพฤติปฏิบัติอะไรที่นอกกรอบนอกทางได้เสมอๆ ในขณะที่การมีบทบาททางสังคมในเชิงการกำหนดพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลก็เป็นไปในลักษณะประนีประนอม ถ้อยทีถ้อยอาศัย เช่นเดียวกับการวิเคราะห์ของเบนดิคท์ (Ruth Benedict, 1952) วิเคราะห์คนและสังคมไทยว่า ไม่มีประติษฐานกรรมในเชิงวัฒนธรรมหรือขาดการลงโทษ

ตนเอง (self-castigation) มีแต่การสนุกสนานรื่นเริงบันเทิงใจ ในขณะที่ฟิลลิปส์ (Herbert Phillips, 1965) มองว่า สภาวะแวดล้อมเชิงนิเวศส่งผลต่อวัฒนธรรมและบุคลิกภาพของคนไทยในเชิงการตามใจตนเองและติดที่ความสนุกสนานไร้กฎระเบียบเช่นเดียวกับขาดเจตนาธรรมณ์ที่จะรวมกลุ่มเป็นต้นว่า กลุ่มอาสาสมัครต่างๆ ในขณะที่สังคมไทยที่เจน บุนนาค (Jane Bunnag) เห็นว่า ในขณะที่สังคมไทยโดดเด่นในความเป็นปัจเจกชนนิยม แต่ก็มีจิตสำนึกในความเป็นชุมชนไทยสูง (strong sense of national community) โดยพยายามสร้างเอกลักษณ์และศูนย์รวมการยึดเหนี่ยวที่ศาสนาพุทธ (Unger, 1998: 27-40)

จากการวิเคราะห์ดังกล่าว จะเห็นได้ว่า คุณลักษณะของคนไทยและสภาพสังคมที่เป็นตัวหล่อหลอมกล่อมเกลา (socialization) จนคนไทยเกิดพฤติกรรมในการอยู่ร่วมในสังคมดังกล่าว ส่งผลกระทบทั้งในเชิงบวกและลบต่อการมีทุนทางสังคม กล่าวคือ การที่คนไทยขาดการเคารพในหลักการในการอยู่ร่วมกันในสังคมเนื่องจากความเป็นปัจเจกชนนิยมอาจส่งผลกระทบต่อทุนทางสังคมในลักษณะที่ชุมชนไม่มีความผูกพันแน่นแฟ้น การรวมตัวรวมกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาหรือสร้างพลังผลักดันในสิ่งต่างๆ ก็เป็นไปได้ยากในทางตรงข้าม ความที่คนไทยเป็นคนง่าย ๆ และรักสนุกสนาน รวมทั้งไม่เคร่งครัดในเรื่องที่เป็นทางการมากนักก็อาจเป็นช่องทางที่ส่งผลให้เกิดปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ตลอดจนการสร้างทุนทางสังคมสามารถทำได้ง่ายรวดเร็ว หรือสะดวกยิ่งขึ้น

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับทุนทางสังคมไทยในยุคร่วมสมัยมักบ่งชี้ไปในทิศทางที่ทุนทางสังคมของไทยเกี่ยวข้องกับมิติทางวัฒนธรรมของชุมชน โดยที่มักเชื่อมโยงมายังวิถีชุมชนและการจัดการอันเกี่ยวข้องกับทรัพยากร รวมตลอดไปถึงสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยงานวิจัยส่วนใหญ่จะมุ่งอธิบายข้อเท็จจริง (fact) ตามทัศนะของผู้ศึกษาว่า สิ่งนั้นคือทุนทางสังคมในบริบทไทย เช่น

อานันท์ กาญจนพันธ์ (2541) มองว่าบรรดาทุนทางสังคมที่มีอยู่ในสังคมไทย คือความรู้ในการจัดการวิถีชีวิตของชุมชน ทั้งในเรื่องการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างกัน การจัดการคนกับทรัพยากรในชุมชน โดยอานันท์ ใช้คำว่า วิถีศึกษาควรที่จะอาศัย “วิถีคิดเชิงซ้อน” เป็นต้น ประเวศ วะสี (2542) วิเคราะห์ว่าทุนทางสังคมคือพลังที่คนในชุมชนเอามารวมกันในการแก้ไขปัญหา ในแง่นี้ทุนทางสังคมจึงอาจมีไม่เท่ากันทุกชุมชน ในขณะที่ อัมมาร สยามวาลา (2544) วิเคราะห์ทุนทางสังคมคล้ายกับนักเศรษฐศาสตร์สำนักธนาคารโลก โดยมองทุนทางสังคมในเชิงทรัพยากรที่สำคัญของชุมชน ในการแก้ไขปัญหาและเป็นหนึ่งในบรรดาทรัพยากรอื่นๆ ในขณะที่เอนก นาคะบุตร (2545) มองว่า ทุนทางสังคมของไทยสามารถสร้างความเข้มแข็ง และเป็นพลังทางสังคม ซึ่งมีมาช้านานแล้ว เช่น การรวมตัวรวมกลุ่มต่างๆ นอกจากนี้ วรวิทย์ โธมรัตน์พันธ์ (2548) ได้สร้างแบบจำลองของทุนทางสังคมในบริบทไทยจากการศึกษาวิจัยหลายชิ้น โดยเห็นว่า มโนทัศน์ “ทุนทางสังคม” จะเกี่ยวข้องใน 2 ส่วนคือ ในส่วนของกระบวนการที่จะกลายเป็นทุนทางสังคม (อันประกอบด้วยระบบคิด วิถีปฏิบัติ ผลลัพธ์) กับบริบทของการมีทุนทางสังคม อันอาจได้แก่ ปัจจัยทั้งรูปธรรม นามธรรมที่มีส่วนสนับสนุนจากภายนอก ในขณะที่งานวิจัยทุนทางสังคมที่ลงไปศึกษาในพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นการอธิบายปรากฏการณ์ของการมี (รวมทั้งการมีอุปสรรคที่มาทำลาย) ทุนทางสังคมบนการทำงาน การรวมตัว รวมกลุ่มของชาวบ้านในชนบท โดยชี้ว่า สิ่งนั้นคือทุนทางสังคม เช่น ฌรัฐกานต์ จิตรวัฒนา (2546) ที่ศึกษาปัจจัยที่ส่งเสริมและปัจจัยที่เป็นปัญหาอุปสรรคต่อทุนทางสังคมของกลุ่มทอผ้าย้อมสีตามธรรมชาติ บ้านโป่งคำ ตำบลคูพงษ์ อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน ที่พบว่าสถานะแวดล้อมมีทั้งส่วนที่เป็นอุปสรรคและเอื้อให้เกิดทุนทางสังคม เช่น ผู้นำและภูมิหลังมีส่วนช่วย ในขณะที่หากการทำงานถูกเหนี่ยวนำโดยระบบตลาดก็จะบั่นทอนทุนทางสังคมที่มีอยู่ในขณะที่ ธนพล

พรมสุวรรณ (2546) ซึ่งศึกษาความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมกับการจัดการป่าชุมชนไพรที่ชุมชนปลักไม้ลาย ตำบลทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม พบว่า กรณีดังกล่าวพระสงฆ์ได้เข้ามามีบทบาทเป็นผู้นำของพหุภาคีซึ่งเข้ามามีส่วนร่วมอย่างมาก ในขณะที่ผลจากการรวมตัวรวมกลุ่มในเชิงการมีทุนทางสังคมดังกล่าว ก็ส่งผลต่อการสร้างทุนมนุษย์ ทุนทางการเงิน ทุนทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ อีกมาก

ความเสื่อมถอยของทุนทางสังคมในชุมชนเมือง

ในชุมชนเมือง มีปัญหาหรือปรากฏการณ์ที่แสดงถึงการขาดจิตสำนึก ความผูกพันภักดี การเกื้อกูล ฯลฯ อันเป็นคุณลักษณะของทุนทางสังคมโดยภาพรวมอย่างมากในปัจจุบัน ตั้งแต่เรื่องเล็กน้อยไปจนถึงเรื่องใหญ่ เช่น การขาดความเชื่อถือหรือไว้วางใจ (trust) กรณีต้องจ่ายเงินก่อนจึงจะสามารถเข้าพักในโรงแรมได้ การลักขโมยของในที่สาธารณะ เช่น ปลั๊กวาล์วห้องน้ำตามปั้มน้ำมัน การเขียนพ่นสีตามที่ต่างๆ ทั้งนี้ นอกจากจะสกรปรกหรือไม่รับผิดชอบแล้ว เนื้อหาข้อความยังสะท้อนความเป็นอริระหว่างสถาบัน การเอาผิดเอาเปรียบผู้บริโภคของพ่อค้าแม่ค้า ตั้งแต่การโกงตราชั่ง ไปถึงการปลอมปน การละเมิดลิขสิทธิ์ การคลอดแล้วทิ้งเด็ก การฟ้องร้องในเชิงการฉ้อโกง รวมทั้งเรื่องอื่นๆ ระหว่างคนในครอบครัว การมีสัตว์เลี้ยงแล้วปล่อยปละจนไปรังควานผู้อื่นจนนำมาสู่การทะเลาะวิวาท การเขียนข้อความด่าทอให้เห็นระหว่างบ้านที่อยู่ใกล้กัน การทำความสกรปรกรกรุงรังตามถนนหนทาง การไม่เคารพสิทธิหรือไม่รักษากฎจราจร ฯลฯ

นอกจากนี้ ยังมีตัวอย่างทุนทางสังคมภายในในชุมชนเมืองที่เสื่อมวัฒนธรรม วิถีชีวิต ภูมิปัญญาเข้าด้วยกัน มีแนวโน้มที่จะสูญพันธุ์ ดังนั้น ความเป็นชุมชนที่มีความเป็นชุมชน (การช่วยเหลือเกื้อกูล ผูกพันกันในงาน การประจำวัน) จะคงมีแต่ชื่อหรือเป็นเพียงตำนาน เช่น ชุมชนบ้านบาตร ในกรุงเทพมหานครซึ่งมีอายุกว่า 200 ปี ซึ่งเชื่อมโยงกันที่เอกลักษณ์ของชุมชน

คือการทำบาตรพระด้วยฝีมือประดิษฐ์ (hand-made) ปัจจุบันคงเหลือกิจการนี้เพียง 3 ครอบครัวเท่านั้น กรณีดังกล่าว หากสังคมไม่ยื่นมือเข้าไปช่วยเหลือ หรือไม่สามารถสร้างปรากฏการณ์ของการเชื่อมโยงระหว่างชุมชนบ้านบาตรที่เข้าใจว่ายังมีศักยภาพในเรื่องดังกล่าวอยู่ เชื่อมโยงมาสู่ภายนอกไม่ว่าจะด้วยเหตุผลใดก็ตาม ชุมชนและทุนทางสังคมที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนบ้านบาตรก็จะสูญสลายไป

แม้ว่าชุมชนเมืองในสังคมไทยจะมีรากฐานเดียวกันที่พัฒนามาจากสังคมชาวนา (peasant society) ซึ่งมีทุนทางสังคมอย่างเหนียวแน่นภายในชุมชน การที่ชุมชนเมืองมีทุนทางสังคมภายในแต่ขาดการเชื่อมโยงทุนทางสังคมกับภายนอกอาจมีสาเหตุหลายประการ เช่น การพัฒนาชุมชนเมือง (urbanization) การพัฒนาอุตสาหกรรม การพัฒนาการค้า การพาณิชย์ ที่นำไปสู่สิ่งที่เรียกว่า การแจกแจงแยกย่อย (differentiation) ตามความสามารถเฉพาะในการประกอบการมากยิ่งขึ้น โดยเหตุนี้การช่วยเหลือเกื้อกูลอันเป็นการสานต่อสายใยของวิถีชุมชนที่มีทุนทางสังคมจึงขาดหายไป และถูกแทนที่โดยการบริการในเชิงธุรกิจ สภาวะสังคมเมืองจึงถูกขับเคลื่อนโดยเงินและความมั่งคั่งแทนที่จะเป็นเรื่องของอุดมการณ์และการยึดมั่นหรือผูกพันโดยพันธะที่มีระหว่างกันภายในชุมชนเช่นในอดีต (Simmel quoted in Parker, 2004) ลักษณะดังกล่าว ทุนทางสังคมภายในที่เกิดจากกลุ่มในเชิงปฐมภูมิจึงถูกแทนที่โดยทุนทางสังคมภายนอก ซึ่งมากับพันธะในเชิงหน้าที่หรือการประกอบธุรกิจเป็นสำคัญ หรือเช่น ความพยายามที่จะสร้างมูลค่าจากการทำหัตถกรรมของชาวบ้านให้กลายเป็นสินค้า OTOP อันเข้าทำนองพัฒนาเศรษฐกิจแบบตลาดแต่ทำลายเศรษฐกิจชุมชนและวัฒนธรรมชุมชน

การขับเคลื่อนสังคมโดยอาศัยทุนทางสังคม

ความเคลื่อนไหวของชุมชนผ่านองค์กรชุมชนหรือเครือข่ายหรือขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมนรูปแบบใหม่ (new social movement) ในเชิงการต่อสู้เรียกร้องหรือพิทักษ์สิทธิใดๆ อันเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในปัจจุบันชี้ให้เห็นถึงมิติหนึ่งของทุนทางสังคมในแง่ของพลังและความเป็นปึกแผ่นแน่นเหนียว การร่วมมือ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การมีวัตถุประสงค์ร่วมกันในการจัดการต่อสิ่งที่เผชิญหน้าท้าทายร่วมกัน โดยเฉพาะในปัจจุบัน อันได้แก่ขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาสังคมซึ่งมีรากฐานอิงความเป็นชุมชน ท้องถิ่น การตระหนักในสิ่งแวดล้อม การต่อต้านอุตสาหกรรม การต่อต้านการสร้างเขื่อนแห่งใหม่ การต่อต้านองค์การระหว่างประเทศ มหาอำนาจที่อยู่เบื้องหลัง การต่อต้านบริษัทข้ามชาติ จนกระทั่งมาถึงการเคลื่อนไหวระดับท้องถิ่น เช่น การต่อต้านการวางท่อก๊าซ การต่อต้านห้างเทสโก้โลตัส ซึ่งความเคลื่อนไหวดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงการรวมตัว รวมกลุ่ม การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลข่าวสาร อันเป็นคุณลักษณะสำคัญของการมีทุนทางสังคมในปัจจุบัน อีกมิติหนึ่งชี้ให้เห็นถึงการปฏิเสธและไม่ยอมรับทั้งโดยอหิงสา หรือโดยใช้ความรุนแรงซึ่งเห็นได้ชัดว่าเป็นความเคลื่อนไหวในลักษณะของความขัดแย้งอันเกิดจากการขาดการเชื่อมโยงทุนทางสังคมภายในภายนอก ขาดการสื่อสารจนเกิดความเข้าใจ นอกจากนี้ ความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ซึ่งยังไม่มีสัญญาณใดที่จะบ่งบอกได้ว่าเหตุการณ์จะกลับสู่ภาวะปกตินั้น อาจวิเคราะห์ได้ว่าการไม่ให้ความร่วมมือกับทางราชการของชุมชน และพยายามปกปิดข้อมูลตลอดจนชาวบ้านไม่ให้ความร่วมมือในเชิงการข่าว แต่กลับรวมตัวกดดันเจ้าหน้าที่เมื่อเข้าไปในพื้นที่อยู่เสมอๆ นั้น ชี้ให้เห็นถึงการมีทุนทางสังคมเฉพาะภายในอย่างเข้มแข็ง แต่ขาดทุนทางสังคมกับชุมชนภายนอก

ผลการศึกษา

จากการศึกษามีผลสรุปเพื่อตอบวัตถุประสงค์ดังนี้

1. มีหลายชุมชนเมืองที่มีกิจกรรมในเชิงธรรมเนียมประเพณีที่สามารถบ่งชี้ถึงการมีทุนทางสังคมและความพยายามของสมาชิกของชุมชนที่จะคงรักษาทุนทางสังคมที่เชื่อมโยงทั้งภายใน-ภายนอก ซึ่งหมายถึงการที่ชุมชนเข้มแข็งหลายๆ ชุมชนมาร่วมทำกิจกรรมหรือเชื่อมโยงกันอย่างกว้างขวาง เช่น งาน “ปอย” (การทำบุญเฉลิมฉลองเพื่อถวายเสนาสนะ) ในหลายจังหวัดในภาคเหนือตอนบน “งานบุญกองข้าว” (การทำบุญโดยการร่วมบริจาคข้าวเปลือกหลังฤดูการเก็บเกี่ยวเพื่อผู้ยากไร้) ในจังหวัดทางภาคอีสาน ตลอดจนงานตักบาตรพระร้อยของจังหวัดในภาคกลาง เช่น จังหวัดปทุมธานี และจังหวัดนนทบุรี นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมที่แฝงนัยยะของการมีทุนทางสังคมของชุมชนเมืองที่เชื่อมโยงอย่างกว้างขวางจากงานถือศีลกินเจในหลายจังหวัดทางภาคใต้ เช่น ชุมพรและภูเก็ต ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวมีมาอย่างช้านานก่อนที่การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยจะเข้าไปช่วยประชาสัมพันธ์ให้สังคมภายนอกได้รับรู้มากยิ่งขึ้นในระยะหลัง นอกจากนี้ยังพบว่ามีทุนทางสังคมจากการรวมกลุ่มทำกิจกรรมของผู้สูงอายุด้วยหลากหลายวัตถุประสงค์ เช่น เพื่อดูแลช่วยเหลือพึ่งพาตนเองและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน (self-help, self-reliance) ในหมู่สมาชิก หรือในลักษณะรวมตัวเพื่อความอยู่รอดจากแรงกดดันของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและสภาพเศรษฐกิจในระบบตลาด เช่น ในอำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และในอำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ นอกจากนี้ ยังมีตัวอย่างทุนทางสังคมที่สามารถเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง อันเกิดจากความจำเป็นที่สมาชิกชุมชนต้องลุกขึ้นมาปกป้องสิทธิ์หรือต่อต้านอุปสรรค ตลอดจนภัยคุกคามจากภายนอกชุมชน เช่น กรณีชาวชุมชนหมู่บ้านประชานิเวศน์ 3 ระยะ 3 ในจังหวัดนนทบุรี ที่รวมตัวกันเป็นชุมชนเข้มแข็งและสามารถต่อกรกับการเคหะ

แห่งชาติได้สำเร็จ หรือกรณีชุมชนป้อมมหากาฬในกรุงเทพมหานครที่สามารถแทนกระแสการรื้อทำลายชุมชน (slum clearance) จากทางการหรือกลุ่มทุนได้สำเร็จ นอกจากนี้ทุนสังคมในชุมชนเมืองที่เชื่อมโยงภายใน-ภายนอกยังขึ้นกับปัจจัยทุนด้านอื่น ไม่ว่าจะเป็น ทุนมนุษย์หรือผู้นำซึ่งจำเป็นต้องมีภาวะผู้นำอย่างมาก ทุนทางเศรษฐกิจซึ่งส่วนใหญ่มาจากการเสียสละหรือการบริจาคช่วยเหลือด้วยจิตกุศล ทุนทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอื่นๆ อันเป็นปัจจัยเสริมให้สภาพสังคมชุมชนดังกล่าวมีทุนทางสังคมที่เข้มแข็ง

2. ปัญหาอุปสรรคหรือสิ่งบั่นทอนที่สำคัญของทุนทางสังคม (social capital jeopardy) ในชุมชนเมืองมักเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจากชุมชนเมืองที่มีความหนาแน่นและมีความหลากหลายน้อยไปสู่ชุมชนเมืองที่แออัดหนาแน่นและมีความหลากหลายมาก ตลอดจนวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายไปสู่การรับเอาความทันสมัยและการแลกเปลี่ยนภายใต้ระบบเศรษฐกิจการตลาดอันมีทิศทางและเป้าหมายที่การแข่งขัน อันนำไปสู่คุณค่าของการเชื่อมโยงเพื่อศักยภาพในการแข่งขัน (competitiveness) มากกว่าคุณค่าแห่งการเชื่อมโยงเชิงการแบ่งปัน (shared-value) ปัญหาอุปสรรคที่สำคัญประการหนึ่งคือ การที่ชุมชนถูกเบียดขับโดยระบบทุนนิยม การขาดการสานต่อกิจกรรมในเชิงสร้างสรรค์ ไม่ว่าจะเป็นระหว่างกลุ่มในเชิงการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ หรือระหว่างรุ่น (generation) เช่น จำเป็นที่คนรุ่นก่อนจะเชิญชวนให้คนรุ่นลูกรุ่นหลานมาดำเนินกิจกรรมตลอดจนรับการถ่ายทอดภูมิปัญญาต่างๆ เพื่อคงรักษาทุนทางสังคมที่มักจะแฝงหรือฝัง (embedded) อยู่ในธรรมเนียม ประเพณี หรือจารีตของสังคม

3. ข้อเสนอที่สำคัญของการสร้างเสริมทุนทางสังคมในชุมชนเมือง ได้แก่ การค้นหาวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมที่แฝงคุณค่าของทุนทางสังคม

และพยายามที่จะคงรักษาหรือสืบสานประเพณีดังกล่าว ปัจจัยสำคัญที่สามารถเสริมสร้างทุนทางสังคมในบริบทไทยคือผู้นำ หรือแกนนำของชุมชนจะเป็นหลักในการสร้างความเชื่อถือศรัทธาโดยจำเป็นต้องอยู่บนเงื่อนไขของความซื่อสัตย์ เสียสละ สัจจะ และความจริง นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมบางประการสามารถช่วยเสริมสร้างให้เกิดทุนทางสังคมที่เชื่อมโยงในวงกว้างขึ้นได้ เช่น การพัฒนาการปกครองส่วนท้องถิ่น ปฏิสัมพันธ์และ/หรือ การเชื่อมโยงสนับสนุนซึ่งกันและกันจากภาคีต่างๆ ต่อชุมชน ทั้งในระบบเดิมหรือแบบใหม่ที่อาศัยเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารที่รวดเร็ว

สรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาทุนทางสังคมในปัจจุบันบ่งชี้ให้เห็นว่า ทุนทางสังคมเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างคนและกลุ่มเล็กๆ ตลอดจนการเชื่อมโยงไปยังกลุ่มอื่น การใช้ประโยชน์จากพลังของทุนทางสังคมในปัจจุบันจะเน้นการแก้ไขปัญหาที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจและความเป็นอยู่ที่ดี ซึ่งอาจจะสะท้อนถูกกระตุ้น ตลอดจนการอธิบายในหลายๆ ลักษณะ เช่น ปรากฎการณ์ท้องถิ่นนิยม การเสริมพลังอำนาจ การสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เป็นต้น ในส่วนของนักวิชาการไทยบ่งชี้ใน 3 ลักษณะคือ ประการแรก เป็นการอธิบายคุณลักษณะว่าทุนทางสังคมในสังคมไทยเป็นเช่นไร ซึ่งส่วนใหญ่เห็นว่า ทุนทางสังคมของไทยนั้นหลวมรวมหรือแยกไม่ออกกับตัวบุคคล วัฒนธรรม วิถีชีวิต ตลอดจนคุณค่าในเชิงประวัติศาสตร์ที่มาจากภูมิปัญญา ปราชญ์ ประการที่สอง ทุนทางสังคมของไทยมีลักษณะค่อนข้างไปในทางที่ผู้อยู่กับวิถีชีวิตในชุมชนชนบทและสังคมเกษตรกรรม หัตถกรรมในลักษณะของการอยู่แบบสังคมพลเรือน การอยู่แบบพอเพียง ประการที่สาม โดยส่วนมากนำเสนอทุนทางสังคมจากตัวแบบของการหลวมรวม การแลกเปลี่ยนและชุมชนที่มีความเข้มแข็งบางชุมชนในลักษณะตัวอย่างการปฏิบัติที่ดี ดังนั้นข้อค้นพบและข้อเสนอแนะจากการศึกษานี้จึงพยายามตอบโจทย์ในลักษณะ

ที่แตกต่างออกไปจากการศึกษาในอดีต กล่าวคือได้ตอบโจทย์ว่า ทุนทางสังคมในชุมชนเมืองที่เชื่อมโยงระหว่างกลุ่มต่างๆ เป็นเช่นไร และสามารถพบได้จากกิจกรรมอะไร นอกจากนี้ได้ตอบคำถามต่อปัญหาความเสื่อมถอยของทุนทางสังคมในชุมชนเมือง และสุดท้ายได้เสนอแนะการคงรักษาและพัฒนาสร้างเสริมทุนทางสังคม โดยเฉพาะที่สามารถสร้างความเข้มแข็งภายในและสามารถเชื่อมโยงไปสู่ภายนอก

ท้ายที่สุดการศึกษาวิจัยในเรื่องการแสวงหาแนวทางการเสริมสร้างทุนทางสังคมของชุมชนเมืองที่เชื่อมโยงทั้งภายใน-ภายนอก ครั้งนี้ผู้ศึกษาคงไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็นการศึกษาปรากฏการณ์ของทุนทางสังคมในชุมชนเมืองในสังคมไทยที่ครอบคลุมละเอียดพิศดาร ไม่เฉพาะเหตุผลหรือธรรมชาติของระเบียบวิธีการศึกษาวิจัยในเชิงคุณภาพเท่านั้น แต่รวมถึงเหตุผลที่ว่าเป็นการศึกษาวิเคราะห์ปรากฏการณ์เพียงบางชุมชนเมืองด้วยบางกรอบความคิดเท่านั้น อีกทั้งการศึกษานี้เน้นการสังเกตการณ์บางปรากฏการณ์อันขึ้นกับเงื่อนไขเวลาที่จะมีกิจกรรมทางสังคมต่างๆ เกิดขึ้น (บางกิจกรรมมิได้จัดทุกปี) ดังนั้น จึงอาจเป็นข้อสังเกตหากจะมีการศึกษาในครั้งต่อไป นอกจากนี้ขอเสนอแนะในเชิงนโยบายจากการศึกษานี้คงมุ่งไปที่ทุกองค์กรทางสังคมในระดับชุมชนเมือง ไม่ว่าจะเป็นเขตเมือง เทศบาลหรือองค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งกำลังจะก้าวเข้าไปสู่ความเป็นเมือง ในการให้ความสำคัญต่อประเด็นทุนทางสังคม เพื่อที่จะใช้สิ่งดังกล่าวให้เป็นประโยชน์หรือเป็นกลไกขับเคลื่อนสังคมไปสู่ความผาสุก

บรรณานุกรม

หนังสือและบทความในหนังสือ

พัฒนา กิติอาษา. **ท้องถิ่นนิยม**. กรุงเทพมหานคร: โอเอสพริ้นติ้ง เฮาส์, 2546.

วรวิฑูมิ โรมรัตน์พันธ์. **ทุนทางสังคม**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เดือนตุลา, 2548.

โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติประจำประเทศไทย. **รายงานการพัฒนาคนของประเทศไทยปี 2550**. โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติประจำประเทศไทย, 2550.

วิทยานิพนธ์

ณัฐกานต์ จิตรวัฒนา. **การพัฒนาทุนทางสังคมของกลุ่มทอผ้าย้อมสีธรรมชาติบ้านโป่งคำ ตำบลทุ่งพงษ์ อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน**. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.

ธนพล พรหมสุวงษ์. **ความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมกับการจัดการป่าสมุนไพร: ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนปลักไม้ลาย ตำบลทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม**. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.

Books

Adler, Paul S. **Social capital: The good, the bad and the ugly**. Marshall School of Business, University of Southern California Press, 1999.

Baron, Stephen (eds). **Social Capital: Critical Perspectives**. Oxford: Oxford University Press, 2000.

- Fine, Ben. **Social Capital versus Social Theory: Political Economy and Social Science at the turn of the Millennium.** New York: Routledge, 2001.
- Isham, Jonathan (eds). **Social Capital and Economic Development: Well-being in Development Countries.** Massachusetts: Edward Elgar Publishing, Inc., 2002.
- Parker, Simon. **Urban Theory and the Urban Experience: Encountering the City.** New York: Routledge, 2004.
- Unger, Danny. **Building Social Capital in Thailand: Fibers, Finance and Infrastructure.** Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

Other Materials

- Putnam, R.D. (1995) 'Bowling Alone: America's Declining Social Capital,' The Journal of Democracy 6,1: 65-78.
- Woolcock, Michael. (1998) Social Capital and Economic Development: Towards a Theoretical Synthesis and Policy Framework. Theory and Society 27,2.
- <http://www.worldbank.org/poverty/scapital/SChowmeas1.htm>

ความรับผิดชอบต่อธุรกิจต่อสังคมของชุมชนพรคานาน่า รีสอร์ทกับการเพิ่มทุนทางสังคมของชุมชนสะพลี*

วิษพาทย์ ชีวะสาธน์

บทคัดย่อ

บทความนี้วิเคราะห์ถึงผลกระทบในทางบวกจากปฏิบัติการของแนวคิดความรับผิดชอบต่อธุรกิจต่อสังคมของชุมชนพรคานาน่า รีสอร์ทต่อการเพิ่มทุนทางสังคมของชุมชนเป้าหมาย ผลการศึกษา พบว่า การที่ชุมชนพรคานาน่า รีสอร์ทแสดงความรับผิดชอบต่อธุรกิจต่อสังคม โดยเผยแพร่และจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ให้กับชุมชนในเรื่องของเกษตรอินทรีย์และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ ตลอดจนการนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการดำเนินธุรกิจนั้น นอกจากจะทำให้มีภาพลักษณ์ทางธุรกิจที่ดี มีลูกค้ามากขึ้น สามารถลดต้นทุนการผลิตและควบคุมคุณภาพของผลผลิตจากเกษตรอินทรีย์ได้แล้ว ยังทำให้ชุมชนเกิดการรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายเพื่อการผลิตทางด้านเกษตรอินทรีย์ มีการเรียนรู้ในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน และที่สำคัญคือ การเพิ่มความไว้วางใจ อันเป็นรากฐานที่สำคัญของทุนทางสังคมภายในชุมชน และระหว่างชุมชนกับธุรกิจชุมชนพรคานาน่า รีสอร์ทไปในเวลาเดียวกันด้วย

คำสำคัญ: ความรับผิดชอบต่อธุรกิจต่อสังคม ทุนทางสังคม ชุมชนสะพลี

*

ปรับปรุงจากวิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการพัฒนามนุษย์และสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2549 เรื่อง “บทบาทขององค์กรธุรกิจในการส่งเสริมการประยุกต์หลักเศรษฐกิจพอเพียงในการพัฒนา: กรณีศึกษาความร่วมมือของชุมชนสะพลีกับชุมชนพรคานาน่า รีสอร์ท”

วารสารวิจัยสังคม ปีที่ 35 ฉบับที่ 1 (2555) หน้า 53 –67.

Corporate Social Responsibility of Chumphon Cabana Resort and the Promotion of Social Capital in Saplee Community

Wissara Cheewasarth

Abstract

The paper analyzes positive consequences of the implementation of the Corporate Social Responsibility (CSR) in promotion of social capital in targeted community. The result shows that “Chumphon Cabana Resort” has shown its’ social responsibility via promoting organic agriculture, developing the learning center on organic farming and ecological tourism as well as using the concept of Sufficiency Economy in the business. The outcomes of CSR had been not only improving its image, but also attracting more customers, reducing costs and allowing it to control the quality of organic agricultural products, and making significant impacts on Saplee community in organizing groups and networks of organic production as well as making members learn while participating in their community development. More importantly, the trust which is the basis of social capital among the community members and between the community and Chumphon Cabana Resort also increased significantly.

Keywords: Corporate Social Responsibility (CSR), Social Capital, Saplee Community

1. ความนำ

ในการพัฒนาประเทศจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายๆ ฝ่าย เพื่อสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาทั้งองค์กรภาครัฐ องค์กรเอกชน ชุมพรคาบาน่า รีสอร์ท เป็นองค์กรธุรกิจหนึ่งที่ดำเนินกิจการเกี่ยวกับสถานที่พักตากอากาศ ตั้งอยู่บริเวณหาดทุ่งวัวแล่น ตำบลสะพลี อำเภอปะทิว จังหวัดชุมพร มีพื้นที่ร่วม 30 ไร่ นับตั้งแต่ธุรกิจประสบกับปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจเมื่อปี 2540 เพื่อรักษาธุรกิจให้อยู่รอด ชุมพรคาบาน่า รีสอร์ท เป็นองค์กรธุรกิจได้ปรับตัวโดยนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ประกอบกับความรับผิดชอบต่อธุรกิจต่อสังคม (Corporate Social Responsibility-CSR) มาใช้ในการบริหารธุรกิจ โดยปรับปรุงพื้นที่เพื่อการเกษตรอินทรีย์และใช้ผลผลิตในรีสอร์ท ต่อมาได้เผยแพร่แนวคิดกับพนักงานของรีสอร์ทและชุมชนโดยรอบ สร้างเครือข่ายเกษตรอินทรีย์และรับซื้อผลผลิตจากเครือข่าย และสร้างศูนย์กิจกรรมธรรมชาติเพลิน ให้เป็นสถานที่ที่สามารถเผยแพร่ความรู้ต่างๆ และเป็นที่สาธิตทดลองให้กับชาวบ้านหรือผู้ที่สนใจสามารถเข้ามาเรียนรู้ได้ในพื้นที่ของรีสอร์ท การดำเนินงานของชุมพรคาบาน่า รีสอร์ทกับชุมชน จึงสะท้อนให้เห็นการที่องค์กรธุรกิจเข้าไปมีส่วนร่วมในการส่งเสริมการพัฒนาชุมชน และทุนทางสังคมของชุมชน

บทความนี้จะวิเคราะห์ให้เห็นถึงผลกระทบจากปฏิบัติการของแนวคิดดังกล่าวต่อการเพิ่มทุนทางสังคมของชุมชนสะพลี ซึ่งเป็นชุมชนซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมพรคาบาน่า รีสอร์ท โดยจะนำเสนอเป็น 5 ส่วน โดยส่วนแรกจะเป็นการทำความเข้าใจสาระสำคัญของแนวคิดความรับผิดชอบต่อธุรกิจต่อสังคม ส่วนต่อไปจะเป็นการขยายความให้เห็นถึงปฏิบัติการ CSR ของชุมพรคาบาน่า รีสอร์ท และการวิเคราะห์ผลของปฏิบัติการของ CSR ต่อทุนทางสังคมในชุมชนสะพลี และผลของ CSR ต่อธุรกิจของชุมพรคาบาน่า รีสอร์ทเอง ก่อนจะสรุปในส่วนสุดท้าย

II. ความรับผิดชอบของธุรกิจต่อสังคม

แนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจต่อสังคมเริ่มเป็นที่รู้จักและยอมรับในระดับโลกมากขึ้น นับตั้งแต่มีการประชุมระดับโลกครั้งแรกที่กรุงริโอ เดอ จาเนโร ในปี 2535 ซึ่งกล่าวถึงการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) อันเป็นการเรียกร้องในเรื่องของการเอาใจใส่ในด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม นอกเหนือการมุ่งเน้นแต่การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว การพัฒนาที่รวมถึงความรับผิดชอบต่อสังคมของบริษัท (Corporate Social Responsibility-CSR) ได้ทวีความเข้มข้นและจริงจัง เมื่อองค์กรความร่วมมือด้านเศรษฐกิจและการพัฒนา (OECD) ได้บรรจุเรื่องความรับผิดชอบต่อสังคมไว้ในแนวทางการปฏิบัติสำหรับวิสาหกิจข้ามชาติในปี 2543 ไม่เพียงแต่เสนอแนะให้วิสาหกิจข้ามชาติคำนึงถึงความรับผิดชอบต่อสังคมในองค์กรเอง หากแต่ยังเสนอให้วิสาหกิจเหล่านี้ติดต่อค้าขายกับเฉพาะคู่ค้าที่มีความรับผิดชอบต่อสังคมด้วย หากธุรกิจใดที่ไม่มีความรับผิดชอบต่อสังคม เช่น การผลิตที่สร้างปัญหาให้สิ่งแวดล้อม การใช้แรงงานเด็กอย่างไม่เป็นธรรม ผลิตภัณฑ์ที่สร้างปัญหาต่อสังคมจะไม่สามารถติดต่อค้าขายกับวิสาหกิจที่มีถิ่นฐานอยู่ในประเทศสมาชิก OECD ได้อีกต่อไป (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549:122-123)

ขณะเดียวกันในการประชุม World Economic Forum ประจำปี 2542 นาย Kofi Annan เลขาธิการองค์การสหประชาชาติ ได้เรียกร้องให้องค์กรธุรกิจในทุกประเทศแสดงความเป็นพลเมืองที่ดีของโลก โดยเสนอบัญญัติ 9 ประการ ที่เรียกว่า “The UN Global Compact” ซึ่งแบ่งเป็น 3 หมวดหลัก คือ หมวดสิทธิมนุษยชน มาตรฐานแรงงาน และสิ่งแวดล้อม และต่อมาได้เพิ่มบัญญัติที่ 10 คือ หมวดการต่อต้านคอร์ปชั่นไว้ด้วย ในปัจจุบันมีองค์กร ธุรกิจจากทั่วโลกเป็นสมาชิกของ UN Global Compact

รวม 1,861 บริษัท (บริษัทในประเทศไทย 13 บริษัท) (ความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กรธุรกิจต่อสังคม, ออนไลน์)

พิพัฒนา ยอดพฤติการณ์ (2549:43) ได้ให้ความหมายของความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR) ไว้ว่า เป็นการดำเนินกิจกรรมภายในและภายนอกองค์กรที่คำนึงถึงผลกระทบต่อสังคม ทั้งในระดับใกล้และไกลด้วยการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในองค์กรหรือทรัพยากรจากภายนอกองค์กร ในอันที่จะทำให้อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างปกติสุข สังคมใกล้ คือ ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับใกล้ชิดกับองค์กรโดยตรง เช่น พนักงาน ครอบครัวของพนักงาน ลูกค้า คู่ค้า ชุมชนที่องค์กรตั้งอยู่ ส่วนสังคมไกล คือ ผู้ที่เกี่ยวข้องกับองค์กรโดยอ้อม เช่น คู่แข่ง ประชาชนทั่วไป

การรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจต่อสังคมมีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกันในหลายๆ ด้านและหลายๆ มิติ ดังนั้น หากองค์กรธุรกิจต่างหันมาให้ความสนใจและเห็นถึงความสำคัญในด้านสังคมมากขึ้น สังคมจะเกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน และจะไม่ส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมต่างๆ ชุมพรคาบาน่า รีสอร์ท เป็นองค์กรธุรกิจหนึ่งที่ได้นำแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคมมาใช้ ซึ่งจะได้นำถึงรายละเอียดของปฏิบัติการของ CSR ของชุมพรคาบาน่า รีสอร์ทในส่วนตัวไป

III. ปฏิบัติการ CSR ของชุมพรคาบาน่า รีสอร์ท

การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนและสังคมที่อยู่รายรอบชุมพรคาบาน่า รีสอร์ท มีความสำคัญเกี่ยวข้องกับการดำเนินกิจการของรีสอร์ท ดังนั้นการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนจึงเป็นไปมากกว่าความสัมพันธ์ปกติกับชุมชนอื่น โดยนับตั้งแต่วิกฤติเศรษฐกิจใน พ.ศ. 2540 ชุมพรคาบาน่า รีสอร์ทได้ปรับตัวเป็นองค์กรธุรกิจที่ทำงานร่วมกับชุมชนทั้งในรูปแบบของการส่งเสริม การพัฒนาและการสนับสนุนช่วยเหลือชุมชนในด้านต่างๆ มากขึ้น โดยเริ่มต้นจากการสร้างแบบอย่างจากการบริหารจัดการภายในรีสอร์ท

ให้มีการสร้างผลผลิตโดยใช้เกษตรอินทรีย์ และสามารถพึ่งพาตนเองได้มากขึ้น มีการขยายแนวคิดดังกล่าวผ่านพนักงานซึ่งเป็นคนในพื้นที่ และต่อมามีการเข้าไปส่งเสริมและสนับสนุนในเรื่องของการให้ความรู้ทางด้านการเกษตร ความรู้ทางด้านการทำธุรกิจ ความรู้ทางด้านเทคโนโลยี โดยเฉพาะการผลิตเกษตรอินทรีย์ให้กับชุมชน ซึ่งแม้ว่าชุมชนหรือชาวบ้านจะมีความรู้ความสามารถเดิมอยู่บ้างแล้ว แต่ชุมพรคาบาน่า รีสอร์ทได้เข้าไปช่วยเป็นผู้ดูแลและสนับสนุนให้ชุมชนสามารถนำเอาศักยภาพของตนเองที่มีอยู่มาใช้ได้อย่างถูกต้องและเหมาะสมมากขึ้น เช่น การทำการเกษตรแบบปลอดสารพิษ เดิมชาวบ้านใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมของตนในการทำการเกษตรใช้ระบบนิเวศน์ในการดูแลผลผลิตให้แมลงบางชนิดกำจัดศัตรูพืชด้วยวิธีแบบธรรมชาติ และใช้พืชบางชนิดมาสกัดเป็นยาฆ่าแมลง ซึ่งเป็นการพัฒนาต่อยอดจากภูมิปัญญาดั้งเดิมที่ชาวบ้านเรียนรู้สั่งสมสืบต่อๆ กันมา กล่าวได้อีกนัยหนึ่ง ปฏิบัติการ CSR ของชุมพรคาบาน่า รีสอร์ทในชุมชนสะพลี ก็เป็นการผลักดันให้เกิดการนำเอาภูมิปัญญาและความรู้เดิมที่ถูกต้องและปลอดภัยมาปรับใช้ในการเกษตรมากขึ้นเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้และเกิดการพัฒนายั่งยืน

นอกจาก ส่งเสริมให้เกษตรกรทำการผลิตเกษตรปลอดสารเคมีแล้ว ชุมพรคาบาน่า รีสอร์ท ยังรับซื้อผลผลิตจากเครือข่ายเกษตรอินทรีย์กลุ่มนี้ด้วย โดยทั่วไป การซื้อขายผลผลิตจากเกษตรอินทรีย์ จำเป็นต้องมีเกณฑ์มาตรฐานในการตรวจสอบคุณภาพสินค้า แต่เป็นที่น่าสนใจว่า ในการซื้อขายผลผลิตจากเครือข่ายเกษตรอินทรีย์ ชุมพรคาบาน่า รีสอร์ทไม่ได้กำหนดให้มีการตรวจสอบคุณภาพของสินค้าว่าเป็นผลผลิตที่ปลอดจากสารเคมีหรือมีปลูกแบบอินทรีย์อย่างชัดเจน แต่อาศัยความไว้วางใจกันระหว่างผู้ผลิตกับผู้รับซื้อซึ่งมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน มีความใกล้ชิดสนิทสนมกันและรู้จักกันมานาน เป็นการรับประกันผลผลิตเหล่านั้นแทน

IV. ผลจาก CSR ของชุมชนพหุค่านำ ริสอร์ทต่อทุนทางสังคมในชุมชน

ทุนทางสังคมในที่นี้ หมายถึง ชุดค่านิยมที่ไม่เป็นทางการ และบรรทัดฐาน/จารีตร่วมกัน (norms shared) ของสมาชิกกลุ่ม ซึ่งทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างกัน ทุนทางสังคมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของคนในสังคม ได้แก่ ความไว้วางใจ บรรทัดฐาน/จารีต และความเป็นเครือข่ายที่ปรากฏขึ้น ล้วนเป็นทุนทางสังคมของชุมชนทั้งสิ้น (Fukuyama, อ้างถึงใน วรวิทย์ โรมรัตน์พันธ์, 2548) โดยทุนทางสังคมแบ่งเป็นสองประเภท คือ

1. ทุนทางสังคมภายใน (cognitive social capital) เป็นเรื่องของความรู้สึกนึกคิด จิตใจ ความเชื่อ ทศนคติ มองเห็นและประเมินได้ยาก เช่น ความเชื่อถือไว้วางใจกัน (trust) ความเกื้อกูลกัน (reciprocity)

2. ทุนทางสังคมภายนอก (structural social capital) เป็นเรื่องของบทบาท พฤติกรรม การกระทำหรือความสัมพันธ์ที่สร้างขึ้น ซึ่งอาจจะอยู่ในรูปแบบของเครือข่าย องค์กร ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ มีลักษณะที่มองเห็นได้ง่าย เช่น กลุ่มออมทรัพย์ องค์กรปกครองท้องถิ่น ชมรม เป็นต้น รวมถึงสถาบันในรูปของกฎของการเล่นเกม (Rule of the game) เช่น กฎ ระเบียบ ข้อบังคับ กฎหมาย รัฐธรรมนูญ

ทุนทางสังคมสามารถช่วยให้เกิดการเพิ่มศักยภาพของการทำงาน ขณะเดียวกันก็สามารถลดต้นทุนการทำงานได้ ซึ่งการรวมกลุ่มกันทำงานจะก่อให้เกิดการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน หรือการต่างตอบแทนทำให้ชุมชนเข้มแข็ง และเกิดความไว้วางใจระหว่างกันของคนในเครือข่าย ในขณะเดียวกัน ส่งผลให้มีการติดต่อและเกิดระบบข้อมูลข่าวสาร มีการนำความสำเร็จร่วมกันในอดีตมาใช้ประโยชน์ในการสร้างความร่วมมือในอนาคต และช่วยให้คนในชุมชน มีทางเลือกมากขึ้นในการพัฒนาชีวิตของตน หรือในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ

ในกรณีของชุมชนสะพลี ทุนทางสังคมของชุมชนเป็นเรื่องของความไว้วางใจ เชื่อใจ ความร่วมมือและการรวมกลุ่มทำกิจกรรมของชุมชน

โดยทั่วไป ชุมชนสะพลีเป็นชุมชนเกษตรกรรม คนในชุมชนมีความสัมพันธ์ภายในชุมชน มีความใกล้ชิดกัน เรียกได้ว่าเหมือนเป็นญาติกันทั้งชุมชน โดยจะรู้จักกันตั้งแต่ปู่ย่าตายายไปจนกระทั่งรุ่นหลาน ลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของสังคมในชนบทที่มีลักษณะของการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ลักษณะเช่นนี้ ถือเป็นทุนทางสังคมดั้งเดิมของชุมชนสะพลีนั่นเอง

เมื่อชุมพรคabanานารีสอร์ทหันมาทำงานร่วมกับชุมชน โดยการจัดฝึกอบรมให้ความรู้ด้านอาชีพและส่งเสริมด้านเทคโนโลยีรวมถึงการรับซื้อผลผลิตจากชุมชน ตลอดจนการจัดโปรแกรมการท่องเที่ยวให้นักท่องเที่ยวที่สนใจในวิถีชีวิตของคนในชุมชนเข้าไปสัมผัสเรียนรู้ไม่ว่าจะเป็นการทำงานทำสวนก็ตาม แม้ว่าระยะเวลาที่เข้าไปศึกษาเรียนรู้วิถีชีวิตของชุมชนจะเป็นช่วงระยะเวลาที่สั้นๆ แต่ก็สามารถสร้างความประทับใจให้กับนักท่องเที่ยวเป็นอย่างยิ่ง จากการจัดโปรแกรมการท่องเที่ยวลักษณะนี้เป็นการนำโอกาสต่างๆ เข้าไปให้กับชุมชน กิจกรรมทั้งหมดที่จัดขึ้นนอกจากจะทำให้นักท่องเที่ยวมีความเพลิดเพลินในการท่องเที่ยวแล้วยังทำให้นักท่องเที่ยวเรียนรู้วิถีชีวิตของชุมชนด้วย ขณะเดียวกันยังเป็นการกระจายรายได้ให้กับชาวบ้านในชุมชนอีกด้วย

ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนสะพลีกับชุมพรคabanานารีสอร์ทมีความน่าสนใจในลักษณะที่เป็นการอาศัย “ความไว้วางใจ” อันเป็นพื้นฐานที่สำคัญของทุนทางสังคมเป็นเครื่องรับประกันมาตรฐานสินค้า สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของชาวบ้านในชุมชนกับองค์กรธุรกิจ ที่นอกจากจะแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจแล้ว ยังมีการใช้ทุนทางสังคมเข้ามาใช้ในการค้าด้วย

นอกจากนี้จากการที่ชุมพรคabanานารีสอร์ทนำแนวคิดความรับผิดชอบต่อธุรกิจต่อสังคมมาปรับใช้กับชุมชนสะพลีก่อให้เกิดผลกระทบต่อทุนทางสังคมของชุมชนสะพลีทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยเป็นทุนทาง

สังคมที่เกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกัน ซึ่งก่อให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างกัน และทำให้เกิดการยอมรับร่วมกันก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนที่สำคัญคือ

1. ก่อให้เกิดการรวมตัวกันของชาวบ้านในชุมชนสหกรณ์ในการจัดตั้งเป็นกลุ่มสหกรณ์ข้าว นอกจากชาวบ้านจะมีอำนาจต่อราคาผลผลิตกับคู่ค้าแล้ว การแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการปลูกข้าวยังสามารถทำได้ง่ายขึ้นด้วย ขณะเดียวกันชาวบ้านที่เป็นสมาชิกสหกรณ์ก็จะได้ปันผลจากสหกรณ์เป็นรายปี ชาวบ้านที่เป็นสมาชิกสหกรณ์จะมีโอกาสซื้อพันธุ์ข้าว และขายผลผลิตก่อนผู้ที่ไม่ได้เข้าเป็นสมาชิก ดังนั้นจะเห็นได้ว่า การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนก่อให้เกิดการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นทั้งต่อชุมชนและชาวบ้าน ทั้งนี้มีสาเหตุมาจากการเรียนรู้ที่จะนำทุนทางสังคมของชุมชนตนเองมาปรับใช้กับการดำเนินธุรกิจ โดยใช้วิธีการการรวมกลุ่มเพื่อเพิ่มอำนาจในการต่อราคาในตลาดนั่นเอง

2. ก่อให้เกิดใช้กลไก “ความไว้วางใจ” อันเป็นรากฐานที่สำคัญของทุนทางสังคมมาเอื้อประโยชน์ในการแลกเปลี่ยนเชิงพาณิชย์ โดยเฉพาะการใช้ “ความไว้วางใจ” เป็นกลไกในการรับประกันคุณภาพสินค้าเกษตรอินทรีย์ระหว่างชุมพรคาบาน่า รีสอร์ท กับชุมชนสหกรณ์ ในด้านหนึ่งนอกจากแสดงถึงการพัฒนาทุนทางสังคมระหว่างองค์กรธุรกิจกับชุมชนแล้วยังเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญในการพัฒนาความไว้วางใจในชุมชนเองด้วย

ทุนทางสังคมช่วยให้เกิดการเพิ่มศักยภาพของการทำงาน ขณะเดียวกัน ก็สามารถลดต้นทุนการทำงานได้ ซึ่งการร่วมกลุ่มกันทำงานจะก่อให้เกิดการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน หรือการต่างตอบแทนทำให้ชุมชนเข้มแข็งและเกิดความไว้วางใจระหว่างกันของคนในเครือข่าย ในขณะที่ทุกคนส่งผลให้มีการติดต่อและเกิดระบบข้อมูลข่าวสาร มีการนำความสำเร็จร่วมกันในอดีตมาใช้ประโยชน์ในการสร้างความร่วมมือใน

อนาคต และช่วยให้คนในชุมชนมีทางเลือกมากขึ้นในการพัฒนาชีวิตของตน หรือในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ

การที่ชุมพรคอบาน่ารีสอร์ทมีกิจกรรมร่วมกับชุมชนไม่ว่าจะเป็นการจัดโปรแกรมการท่องเที่ยวเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้วิถีชีวิตของคนในชุมชนไม่ว่าจะเป็นการทำนา ทำสวน หรือการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เช่น ล่องแก่งที่อำเภอพะโต๊ะ นาข้าวที่อำเภอปะทิว สวนเกษตรอินทรีย์ที่บ้านทุ่งหงษ์ อำเภอเมือง เป็นต้น ทำให้ชุมชนสะพลีมีรายได้จากการทำกิจกรรมดังกล่าวเพิ่มขึ้น

นอกจาก CSR ของชุมพรคอบาน่า รีสอร์ทจะทำให้เกิดการพัฒนาทุนทางสังคมข้างต้นแล้ว ยังก่อให้เกิดผลกระทบที่น่าสนใจอีกหลายประการ ดังนี้

1. ก่อให้เกิดการรื้อฟื้นภูมิปัญญาเกี่ยวกับพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่สำคัญต่อระบบเกษตรกรรมยั่งยืน เนื่องจากภูมิปัญญาเหล่านั้นสอดคล้องกับสภาพพื้นที่ ระบบนิเวศน์ สภาพเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของชุมชน การอนุรักษ์ความหลากหลายของพันธุ์ข้าวพื้นบ้านถือเป็นการอนุรักษ์ฐานอาหารของชุมชน ทำให้ชุมชนเกิดความมั่นคงทางอาหารและนำไปสู่ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ

2. ชุมชนเกิดการพัฒนา และสามารถพึ่งพาตนเองได้มากขึ้น เนื่องจากชุมพรคอบาน่ารีสอร์ทเข้าไปส่งเสริมในเรื่องของการให้ความรู้และสนับสนุนทางด้านเทคโนโลยี ซึ่งทางชุมชนยังขาดสิ่งเหล่านี้อยู่ แม้ว่าชุมชนจะมีเทคโนโลยีหรือภูมิปัญญาเดิมอยู่บ้างแต่ก็ยังไม่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้ถูกวิธีและเหมาะสม ทางชุมพรคอบาน่ารีสอร์ททำหน้าที่เป็นทั้งตัวกระตุ้นและคอยส่งเสริมให้ชุมชนนำความรู้และเทคโนโลยีเหล่านั้นที่มีอยู่มาประยุกต์ใช้ โดยยึดหลักการที่ทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้และเกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน สิ่งที่ชุมพรคอบาน่ารีสอร์ทเข้าไปให้การสนับสนุนมีตั้งแต่การนำความรู้ทางด้านการเกษตร ความรู้ทางด้านการทำธุรกิจ และความรู้

ทางด้านเทคโนโลยี สิ่งเหล่านี้ชุมชนหรือชาวบ้านเองก็มีความรู้ความสามารถเดิมอยู่บ้างแล้ว ซึ่งชุมพรคาน่า รีสอร์ท ได้เข้าไปช่วยเป็นผู้ดูแลและสนับสนุนให้ชุมชนสามารถนำเอาศักยภาพของคนที่มียู่มาใช้อย่างถูกต้องและเหมาะสม เช่น การทำการเกษตรแบบปลอดสารพิษไม่ใช้สารเคมี เดิมชาวบ้านใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมของตนในการทำการเกษตร ใช้ระบบนิเวศนี้ในการดูแลผลผลิตให้แมลงบางชนิดกำจัดศัตรูพืชด้วยวิธีแบบธรรมชาติ และใช้พืชบางชนิดมาสกัดเป็นยาฆ่าแมลง ทั้งหมดเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมที่ชาวบ้านเรียนรู้สั่งสมสืบต่อๆ กันมา นอกจากผลผลิตจะปลอดสารเคมีแล้วสุขภาพของเกษตรกรก็ปลอดภัยด้วย ดังนั้น สิ่งหนึ่งที่ชุมพรคาน่า รีสอร์ท พยายามส่งเสริมให้เกิดกับชุมชน คือ การนำเอาภูมิปัญญาและความรู้เดิมที่ถูกต้องและปลอดภัยมาปรับใช้ในการเกษตรมากขึ้น ถือได้ว่าเป็นการนำทุนทางสังคมที่ชุมชนมียู่มาพัฒนาต่อยอดในการพัฒนาชุมชนต่อไป

จากที่กล่าวมาทั้งหมดสะท้อนให้เห็นถึงทุนทางสังคมของชุมชนได้เป็นอย่างดี การที่องค์กรธุรกิจและชุมชนเห็นถึงความสำคัญของทุนทางสังคมที่ตนมีอยู่ จนสามารถปรับเปลี่ยนให้ทุนดังกล่าวสามารถสร้างประโยชน์ให้กับชุมชนถือเป็นแนวทางที่แสดงถึงการรับผิดชอบต่อสังคมได้อย่างชัดเจน

V. ผลของปฏิบัติการ CSR ต่อธุรกิจชุมพรคาน่า รีสอร์ท

ผลจากปฏิบัติการ CSR ของชุมพรคาน่า รีสอร์ท นอกจากจะทำให้ชุมพรคาน่า รีสอร์ทสามารถลดต้นทุนในการทำธุรกิจได้จำนวนหนึ่งแล้ว ยังส่งผลโดยตรงต่อการประกอบธุรกิจ ในแง่ที่ทำให้ได้รับเกิดการยอมรับ ยกย่องและเป็นต้นแบบในชุมชนและสังคมในด้านของการยอมรับทางธุรกิจและสังคม ทำให้มีโอกาสทางธุรกิจและภาพลักษณ์ที่ดีในสายตาของผู้ทำธุรกิจด้วยซ้ำ ขณะเดียวกันการยอมรับทางสังคมก็มากขึ้นด้วย

เพราะนอกจากชมพรวคานาน่า รีสอร์ทจะทำเพื่อสังคมแล้ว ยังก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการพัฒนาชุมชนอีกด้วย ทั้งหมดนี้เป็นสิ่งที่ส่งเสริมให้ชมพรวคานาน่า รีสอร์ทมีภาพลักษณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น

นอกจากรางวัลรางวัลลูกโลกสีเขียวประจำปี 2549 จากการปีโตรเลียมแห่งประเทศไทย ชมพรวคานาน่า รีสอร์ทยังได้รับการอ้างอิงในเอกสารต่างๆ ในฐานะองค์กรธุรกิจที่มีความรับผิดชอบต่อสังคมและเป็นองค์กรธุรกิจที่นำเอาหลักเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้กับการดำเนินธุรกิจ (หนังสือพิมพ์ประชาชาติธุรกิจ, เศรษฐกิจพอเพียง ร่วมเรียนรู้ สานข่าย ขยายผล ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย เป็นต้น) แสดงให้เห็นถึงการยอมรับของสังคม และชมพรวคานาน่า รีสอร์ทก็สามารถเป็นต้นแบบให้กับองค์กรธุรกิจอื่นๆ นำไปเป็นแบบอย่างในการดำเนินธุรกิจได้เช่นกัน การที่ทางชมพรวคานาน่า รีสอร์ทได้รับรางวัลต่างๆ เป็นอีกตัวกระตุ้นหนึ่งที่ทำให้มีลูกค้าต้องการมาพักที่รีสอร์ท ซึ่งพนักงานเองต่างก็กระตือรือร้นในการบริการต้อนรับลูกค้า การประชาสัมพันธ์ของทางรีสอร์ทมีตั้งแต่บอร์ดประชาสัมพันธ์ภายในรีสอร์ท การออกสื่อต่างๆ เช่น โทรทัศน์ นิตยสาร และหนังสือพิมพ์ที่ต่างก็นำเสนอชมพรวคานาน่า รีสอร์ทในแง่ที่เป็นองค์กรธุรกิจหนึ่งที่ได้รับการยอมรับในเรื่องของความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม ทำให้ชมพรวคานาน่า รีสอร์ทเป็นที่รู้จักและเป็นที่ยอมรับของสังคมมากยิ่งขึ้น

ชมพรวคานาน่า รีสอร์ทมีภาพลักษณ์ทางธุรกิจที่ดีและทำให้เกิดการยอมรับจากชาวบ้านในชุมชนและคนในสังคมว่าเป็นการทำเพื่อสังคม สามารถพิสูจน์ให้สังคมเห็นว่าองค์กรธุรกิจของตนเป็นองค์กรที่ช่วยเหลือสังคมอย่างแท้จริงไม่ใช่เป็นเพียงการโฆษณาธุรกิจนั้น ขณะเดียวกันก็สามารถทำได้หลากหลายรูปแบบทั้งในทางตรงและทางอ้อม ส่งผลให้ชมพรวคานาน่า รีสอร์ท มีโอกาสทางธุรกิจเพิ่มขึ้น เป็นที่รู้จักและมีชื่อเสียงภายในวงสังคมและวงการธุรกิจ รวมทั้งสามารถเป็นตัวอย่างให้กับองค์กรธุรกิจ

อื่นๆ นำเอาไปเป็นแบบอย่างในการแสดงความรับผิดชอบต่อสังคมด้วย สิ่งเหล่านี้เป็นการประชาสัมพันธ์และเป็นกลยุทธ์ทางการตลาดที่จะเผยแพร่ชื่อเสียงองค์กรธุรกิจของตนให้เป็นที่รู้จักของผู้คนมากขึ้นด้วยอีกทางหนึ่ง

ในขณะที่เดียวกันชุมชนก็เกิดการเปลี่ยนแปลงในหลายๆ ด้าน เช่น ทำให้ชาวบ้านมีคุณภาพชีวิตและมีความมั่นคงทางอาชีพที่ดีขึ้น ทำให้ชาวบ้านสามารถพึ่งตนเองได้เช่นกัน การที่ชุมชนเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นถึงการยอมรับของนักท่องเที่ยวต่อชุมชน ทำให้ชุมชนเป็นที่รู้จักมากขึ้นด้วย ขณะเดียวกันการพัฒนาชุมชนทำให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ถึงการมีส่วนร่วมในการพัฒนาและการรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายของชุมชน ทำให้สภาพทางสังคมในด้านต่างๆ ของชุมชนพัฒนาไปในทางที่ดีขึ้น

VI. สรุป

ความหมายที่สำคัญของความรับผิดชอบต่อสังคมคือ การดำเนินกิจกรรมภายในและภายนอกองค์กรที่คำนึงถึงผลกระทบต่อสังคม จากปฏิบัติการ CSR ของชุมพรคานาน่า รีสอร์ททในชุมชนสะพลี เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงประโยชน์ของ CSR ที่เกิดทั้งกับองค์กรธุรกิจเอง และเกิดขึ้นกับชุมชน เกิดการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันภายในชุมชนขึ้น ชุมชนเองได้รับความรู้ต่างๆ จากชุมพรคานาน่า รีสอร์ทท ส่วนชุมพรคานาน่า รีสอร์ททได้รับการยอมรับจากสังคม ซึ่งถือเป็นผลประโยชน์ต่างตอบแทน

สำหรับผลกระทบของ CSR ของชุมพรคานาน่า รีสอร์ททต่อทุนทางสังคมของชุมชนสะพลีนั้น ถึงแม้ว่าจะเป็นผลกระทบที่ไม่อาจเห็นได้ชัดเจนเสียทีเดียว แต่เมื่อ CSR ของชุมพรคานาน่า รีสอร์ทท สามารถก่อให้เกิดการรวมกลุ่มกิจกรรมที่เพิ่มขึ้น และสามารถพัฒนาความไว้วางใจ อันเป็นพื้นฐานที่สำคัญของทุนทางสังคม ก็ถือเป็นผลกระทบทางบวกที่สำคัญของ CSR ขององค์กรธุรกิจ

อย่างไรก็ดี การที่ CSR ของชมพรวคานานา รีสอร์ทส่งผลต่อการพัฒนาทุนทางสังคมของชุมชนสะพลีนั้น ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นจากการที่ชุมชนเห็นถึงความสำคัญของทุนทางสังคมของตนเองด้วย ดังในกรณีของชุมชนสะพลีที่หันกลับมาให้ความสำคัญกับชาวพันธุ์พื้นเมืองหรือข้างพันธุ์เหลืองปะทิวนั้น นอกจากจะเป็นการอนุรักษ์พันธุ์ชาวพื้นเมืองแล้วยังเป็นการส่งเสริมให้เกิดการปรับปรุงสายพันธุ์ชาวพื้นเมืองดังกล่าวให้กลายเป็นพันธุ์ข้าวเศรษฐกิจต่อไป ความเสื่อมถอยของทุนทางสังคมของชุมชนก็จะไม่เกิดขึ้น ทุนทางสังคมเกิดจากการรวมตัวของกลุ่มคนกลุ่มหนึ่งโดยร่วมกันคิดร่วมทำโดยแต่ละคนต่างมีความไว้วางใจเชื่อใจและความผูกพันซึ่งกันและกัน ซึ่งองค์ประกอบหลัก ได้แก่ คน สถาบัน วัฒนธรรมและองค์ความรู้ ซึ่งจะเกิดเป็นพลังในชุมชนและสังคมในที่สุด

บรรณานุกรม

กองทุนสนับสนุนการวิจัย. สำนักงาน, **เศรษฐกิจพอเพียง ร่วมเรียนรู้ สถาน**
ข่าย ขยายผล. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด,
2549.

ความรับผิดชอบต่อองค์กรธุรกิจต่อสังคม. (ออนไลน์). แหล่งที่มา
<http://www.exim.go.th/doc/research/article/CSR.pdf> (20
เมษายน 2550)

พิพัฒน์ ยอดพฤติการณ์. **ประชาคมวิจัย.** 6 (มีนาคม-เมษายน 2549) : 43.
วรวิทย์ โรมรัตน์พันธ์. **ทุนทางสังคม.** กรุงเทพฯ : โครงการเสริมสร้างการ
เรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.), 2548.

วิษุวัต ชีวะสาธน์. **บทบาทขององค์กรธุรกิจในการส่งเสริมการประยุกต์**
หลักเศรษฐกิจพอเพียงในการพัฒนา :กรณีศึกษาความร่วมมือ
ระหว่างชุมชนสะพลีกับชุมชนพรคานาน่า รีสอร์ท. วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม
(สหสาขาวิชา). บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.

สื่อมวลชนกับสำนักพลเมืองเรื่องผู้หญิง พ.ศ. 2516-2519

ชเนตตี ทินนาม*

บทคัดย่อ

การตื่นตัวทางการเมืองอันเป็นผลมาจากการเรียกร้องประชาธิปไตยของปัญญาชนในเดือนตุลาคม 2516 การประกาศให้ปี 2518 เป็นปีสตรีสากล และอิทธิพลของแนวคิดสังคมนิยมและเสรีนิยม ได้สร้างปรากฏการณ์ “สำนักพลเมืองเรื่องผู้หญิง” ขึ้นบนพื้นที่สื่อมวลชนอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์ไทย บทความนี้ต้องการอธิบายว่า เหตุการณ์ 2516-2519 ซึ่งเป็นสมัยประชาธิปไตยเบงบานในสังคมไทย ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสำนักพลเมืองเรื่องผู้หญิงบนพื้นที่สื่ออย่างไร ผ่านการศึกษาตัวบทของ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร และงานเขียนของผู้หญิงหัวก้าวหน้า ระหว่างปี 2516-2519 ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า แม้ผู้หญิงหัวก้าวหน้าส่วนหนึ่งจะลุกขึ้นมาท้าทายสร้างสำนักพลเมืองใหม่ อีกแง่มุมหนึ่ง ผู้หญิงเองก็ยังไม่หลุดพ้นจากการตกเป็นมนุษย์ผู้ถูกกระทำ ผู้หญิงมิได้เป็น ตัวการขับเคลื่อนเพื่อต่อสู้ด้วยแนวทางของผู้หญิงเอง แต่เลื่อนไหลไปตาม โครงสร้างสังคมและกรอบคิดซึ่งมีพื้นฐานแบบชายเป็นใหญ่ การต่อสู้เพื่อ สถาปนาวาทกรรมผู้หญิงในฐานะพลเมืองบนพื้นที่สื่อดูเหมือนเริ่มต้นด้วยแต่ยัง ขาดความหลากหลายและจำกัดอยู่ภายใต้กรอบคิดสังคมนิยม เสรีนิยม ความตระหนักในวาระข่าวสารเรื่องผู้หญิงของสื่อมวลชนเป็นเพียงการโหน ตามกระแสความตื่นตัวทางการเมืองมากกว่าความสำนึกในเรื่องความไม่เท่าเทียมระหว่างเพศ แต่กระนั้นก็นับเป็นจุดเริ่มต้นที่เสียงของผู้หญิงในฐานะ

* ผู้ช่วยคณบดีฝ่ายวางแผนและพัฒนา คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต
:chanettee_tinnam@yahoo.com

พลเมืองได้ปรากฏขึ้นบนพื้นที่สาธารณะและเป็นการแผ้วถางหนทางต่อสู้ให้
ผู้หญิงรุ่นหลังได้เรียนรู้และปรับใช้ในเวลาต่อมา

คำสำคัญ: สื่อมวลชน สำนักพลเมือง สตรีนิยม เพศวิถี

Mass Media and Citizens' Consciousness of Women (1973-1976)

Chanettee Tinnam

Abstract

Political awakening which resulted from intellectuals' demand for democracy in October 1973, the declaration of 1975 as the International Women's Year, and the influence of socialism and liberalism created a phenomenon of 'citizens' consciousness of women in the mass media like never before in Thai history. This article aims to explain how the events that occurred during 1973-1976, when democracy was blooming in Thai society, helped create changes in citizens' consciousness in regard to women throughout the media, by a study of newspapers, magazines, and literary works of progressive women during 1973-1976. The study finds that even though some progressive women challenged to build a new citizen's consciousness, in another aspect women themselves were not yet freed from being the victims. Women were not the driving force for the fight using their own methods, but they went with the flow under the patriarchal social structure and concepts. The fight to establish women's discourses as citizens in the media appeared active, but was lacking variety and was restricted under the concepts of socialism and liberalism. The consciousness of the agenda setting in regard to women of the

mass media was more of a trend following political awakening than the consciousness of gender inequality. However, such was a start of the appearance of the voices of women as citizens in the public sphere and provided a fighting opportunity to be learned and adapted by women of later.

Keywords: Mass Media, Citizens' Consciousness, Feminism, Sexuality

บทนำ

การปฏิวัติประชาธิปไตยในเดือนตุลาคม 2516 เป็นการรวมตัวของปัญญาชนชายหญิงและมวลชนผู้รักประชาธิปไตยร่วมกันเดินขบวนขับไล่รัฐบาลเผด็จการจอมพลถนอม กิตติขจรซึ่งยึดครองอำนาจทางการเมืองในประเทศไทยมาเป็นเวลากว่าทศวรรษ ได้นำมาซึ่งความตื่นตัวทางการเมืองของสังคมไทยอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน กระแสการเมืองได้สร้างสำนักประชาธิปไตยซึ่งเป็นคุณลักษณะของความเป็นพลเมืองให้เกิดขึ้น การที่กลุ่มนักศึกษาหญิงในมหาวิทยาลัยได้เข้าร่วมเคียงบ่าเคียงไหล่กับนักศึกษาชายในการเรียกร้องประชาธิปไตย กระแสสิทธิสตรีที่มีการเคลื่อนไหวในตะวันตก รวมทั้งการประกาศให้ปี 2518 เป็นปีสตรีสากล และการบัญญัติในรัฐธรรมนูญในปี 2517 ให้หญิงชายมีสิทธิเท่าเทียมกัน ได้กลายเป็นแรงกระตุ้นให้วาระข่าวสารเรื่องผู้หญิงว่าด้วยสิทธิสตรีกลายเป็นประเด็นที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในพื้นที่สื่อมวลชนระหว่าง พ.ศ. 2516-2519 บทความนี้ต้องการค้นหาคำตอบว่าในสมัยประชาธิปไตยแบ่งบานระหว่างปี 2516-2519 สังคมไทยได้สร้างสำนักพลเมืองเรื่องผู้หญิงบนพื้นที่สื่อมวลชนอย่างไร โดยผู้ศึกษาได้กำหนดขอบเขตของข้อมูลให้เปิดกว้างมากที่สุด เพื่อให้มองเห็นความหลากหลายของเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับสำนักพลเมืองเรื่องผู้หญิง ผู้ศึกษาทำการอ่านวิเคราะห์หัตถ์บทบนพื้นที่สื่อมวลชนประเภทสิ่งพิมพ์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับผู้หญิง ระหว่างปี 2516-2519 การอ่านวิเคราะห์ไม่มีการข้ามข้อมูลแต่จะอ่านทุกหน้าทุกฉบับ สำหรับข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่ หนังสือพิมพ์ประชาธิปไตย หนังสือพิมพ์สยามรัฐ หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ หนังสือพิมพ์ดาวสยาม นิตยสารสตรีสาร นิตยสารลลนา นิตยสารเบญจกัลยาณี และงานเขียนของปัญญาชนหญิงหัวก้าวหน้า ได้แก่ ขบวนการดอกไม้บาน (โดย ชุมนุมนิสิตหญิง คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) ทางเลือก (โดย นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) โลกที่สี่

(โดย จีระนันท์ พิตรปรีชา)¹ การวิเคราะห์ตัวบทในบทความนี้ใช้ทฤษฎีสตรีนิยม² ที่เน้นการศึกษาทั้งภาคการกดขี่สตรีและมิติของการต่อสู้ตามแนวทางของการสร้างสำนักพลเมืองในสังคมประชาธิปไตย

¹ ในช่วงปี 2516-2519 ความสนใจแนวคิดการต่อสู้ของผู้หญิงถือว่าได้รับความสนใจจากสังคมหนังสือ “ขบวนการดอกไม้บาน” และ “ทางเลือก” ต่างมียอดพิมพ์ถึง 5,000 เล่ม หนังสือพิมพ์รายวันมีคอลัมน์สตรีเสนอทัศนะก้าวหน้าในเชิงวัฒนธรรมใหม่เพิ่มขึ้นมากมาย (สุณี ไชยรส, 2547:122)

² ผู้ศึกษาเลือกใช้ทฤษฎีสตรีนิยมเพื่อช่วยในการอธิบายถึงความไม่เท่าเทียมระหว่างเพศที่ครอบคลุมในทุกมิติสังคม แม้แต่ด้านการเมืองซึ่งเป็นพื้นที่อันสามารถแสดงบทบาทผลักดันให้สำนักพลเมืองเรื่องผู้หญิงในสังคมประชาธิปไตยเกิดขึ้นได้ ทฤษฎีสตรีนิยมที่ใช้เป็นกรอบในการศึกษาประกอบด้วย

1. **สตรีนิยมสายเสรีนิยม (Liberal Feminism)** มีฐานความเชื่อในความเป็นมนุษย์ที่เหมือนกันระหว่างหญิงชาย ย้ำเตือนให้ผู้หญิงเฝ้าหาอิสรภาพจากบทบาทการถูกกดขี่โดยใช้ยุทธวิธีต่อสู้ด้วยการเปลี่ยนแปลงในลักษณะปฏิรูปผลักดันการแก้ไขกฎหมายเพื่อให้สถานะของผู้หญิงในสังคมดีขึ้น รวมไปถึงแนวทางการแก้ไขปัญหาด้วยการสังคสมองเคราะห์ เช่น การจัดให้มีสถานเลี้ยงดูเด็กเพื่อลดภาระผู้หญิงที่ต้องทำงานนอกบ้าน นอกจากนี้แนวคิดสตรีนิยมสายเสรีนิยมยังกระตุ้นการปฏิรูปการศึกษาสำหรับผู้หญิง เพื่อผลักดันให้พวกเธอมีพื้นที่ทางการศึกษา ซึ่งจะนำไปสู่การมีอาชีพและพื้นที่ในทางเศรษฐกิจที่เท่าเทียมกับผู้ชาย สำหรับประเด็นการเมืองส่งเสริมสิทธิทางการเมือง สิทธิการเลือกตั้งของผู้หญิง (Beasley, 1999; วารุณี, 2545)

2. **สตรีนิยมสายถอนรากถอนโคน (Radical Feminism)** มีความเชื่อพื้นฐานว่าระบบชายเป็นใหญ่เป็นสาเหตุสำคัญที่สุดในการกดขี่ผู้หญิง ผ่านการหล่อหลอมจากอุดมการณ์ทางสังคม แนวคิดนี้มีส่วนสำคัญอย่างมากในการพัฒนาความรู้ความเข้าใจเรื่องอคติทางเพศ ซึ่งรวมถึงการพัฒนาประเด็น เพศ เพศสภาพ การสืบพันธุ์ ความรุนแรงต่อผู้หญิงในทุกรูปแบบ ให้เป็นศูนย์กลางของการวิเคราะห์ประเด็นการเมือง และขยายไปสู่เรื่องภาพโป๊เปลือย การคุกคามทางเพศ การข่มขืน การถูกทุบตี โสเภณี ที่สำคัญที่สุดคือแนวคิดนี้ได้ก่อให้เกิดความรู้สึกที่ว่าผู้หญิงสามารถเป็นผู้หญิงที่มีความสามารถและมีศักดิ์ศรีโดยไม่จำเป็นต้องทำตัวเองให้เหมือนกับผู้ชายเสียก่อน (Beasley, 1999; วารุณี, 2545)

ผู้หญิงในฐานะพลเมืองผู้ตื่นตัวของยุคประชาธิปไตยแบ่งบาน

ภาพของนักศึกษาและนักเรียนผู้หญิงเรียงแถวในแนวขวางเป็นทิวหน้าอัญเชิญพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระราชินีเดินนำหน้าขบวนมวลชนผู้รักประชาธิปไตยนับแสนคนเพื่อต่อต้านเผด็จการ เรียกร้องประชาธิปไตยบนถนนราชดำเนิน มุ่งหน้าสู่ออนุสาวรีย์ประชาธิปไตยในวันที่ 14 ตุลาคม 2516 กลายเป็นภาพที่ถูกนำมาใช้เป็นสัญลักษณ์ของการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยและยังคงติดตาตรึงใจ

3. **สตรีนิยมสายสังคมนิยม (Socialist Feminism)** อธิบายว่าการกดขี่ระหว่างเพศและการกดขี่ทางชนชั้นนั้นเกิดขึ้นพร้อมๆกัน ระบบชายเป็นใหญ่มิได้เกิดจากการกดขี่ทางชนชั้น หากแต่ดำรงอยู่ก่อนแล้วสืบทอดจากสังคมหนึ่งไปอีกสังคมหนึ่ง และในยุคทุนนิยมนั้นระบบชายเป็นใหญ่และระบบทุนนิยมได้ปรับตัวและทำงานร่วมกันโดยระบบชายเป็นใหญ่ต้องการจัดลำดับสูงต่ำทางเพศ ผ่านการควบคุมอำนาจ ร่างกายและพื้นที่ของผู้หญิง ระบบทุนนิยมเองก็ต้องการขูดรีดแสวงหากำไรและสะสมทุน เมื่อระบบทั้งสองทำงานร่วมกันจึงกลายเป็นรากฐานของการกดขี่ทางเพศในยุคทุนนิยมชายเป็นใหญ่ (กุลลินี มุทชากลินและวรารักษ์ เฉลิมพันธุ์ศักดิ์, 2547: 235)

4. **สตรีนิยมหลังสมัยใหม่ (Postmodern Feminism)** ได้นำความคิดในเรื่องวาทกรรมมาอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม โดยเฉพาะในประเด็นเรื่องอำนาจและความรู้ของ Foucault และแนวความคิดเรื่องเพศ โดย Sawicki (1988, อ้างใน วารุณี, 2545: 167-168)) เสนอว่าการวิเคราะห์เรื่องอำนาจของ Foucault ช่วยให้ขอบเขตเรื่องส่วนตัวกลายเป็นเรื่องการเมือง ทำให้ผู้หญิงสามารถต่อต้านการกดขี่ที่มีอยู่ทั่วไปได้ การที่ Foucault ปฏิเสธการอธิบายด้วยทฤษฎีสากล (grand theory) ทำให้ลักษณะเฉพาะ ความหลากหลาย และพหุนิยมในสังคมที่ถูกกดขี่มีบทบาทขึ้นมา และการที่อำนาจไม่ได้รวมอยู่ในปริมาตรเดียวของสังคมทำให้วาทกรรมที่สร้างผู้หญิงให้ด้อยกว่าชายกระจายอยู่ทั่วทั้งองค์สังคม ดังนั้นการแก้ไขความเป็นรองของผู้หญิงทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม จึงไม่ได้เป็นการปลดปล่อยผู้หญิงอย่างแท้จริง ผู้หญิงจำเป็นต้องคัดค้านต่อวาทกรรมความรู้และอำนาจที่ทำให้ผู้หญิงด้อยกว่าผู้ชายที่แฝงตัวอยู่อย่างกระจุกกระจายในทุกที่สังคม

คนรุ่นหลังเมื่อหวนนึกถึงสมัยแห่งประชาธิปไตยแบ่งบานในประเทศไทย³ ทั้งยังเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ที่สื่อแสดงให้เห็นว่าผู้หญิงคือพลเมืองผู้ตื่นตัว และมีส่วนร่วมทางการเมือง ณ ห้วงเวลานั้น

ภาพที่ 1 : ปัญญาชนหญิงเดินนำขบวนเรียกร้องประชาธิปไตย 14 ตุลาคม 2516 (อภิชาติ ศักดิ์เศรษฐ์, 2538:77)

ภาพที่ 2 : การ์ตูนการเมือง “แนวหน้ากล้าตาย” (ประยูร จรรย์วณิช, ไทยรัฐ 11 พฤศจิกายน 2516:3)

³ ภาพนักเรียนนักศึกษาหญิงเดินนำขบวนในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 นี้ต่อมากองกรผู้หญิงได้นำภาพดังกล่าวใช้เป็นสัญลักษณ์ระลึกถึงเหตุการณ์ โดยจัดทำเป็นเสื้อยืดในวาระครบรอบ 30 ปี 14 ตุลาคม (สุนี ไชยรส, 2547:116)

ชัยชนะจากการต่อสู้กับรัฐบาลเผด็จการทหารอันเป็นผลจากการรวมตัวของปัญญาชนหนุ่มสาวในรั้วมหาวิทยาลัยและมวลชนผู้รักประชาธิปไตยได้จุดประกายสำนักพลเมืองให้เกิดขึ้นในสังคมไทย ในสมัยประชาธิปไตยเบ่งบาน (พ.ศ.2516-2519) ปัญญาชนหนุ่มสาวในรั้วมหาวิทยาลัยต่างมุ่งมั่นทำงานเพื่อสร้างการเมืองและสังคมในอุดมคติท่ามกลางรากเหง้าทางความคิดในสังคมเก่าที่คงฝังลึกอคติระหว่างความเป็นมนุษย์หญิงชายด้วยกันอย่างมีอจรรี้อถอนได้โดยง่าย

หากนิยามของ “สำนักพลเมือง” หมายถึงความตื่นตัวและมีส่วนร่วมทางการเมืองของพลเมือง ความเข้าใจและปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างเสมอภาคเท่าเทียม ความรับผิดชอบต่อสังคม สร้างสรรค์ประชาธิปไตย ความเคารพในสิทธิและเสรีภาพของตนเองและผู้อื่น กระแสสำนักพลเมืองเรื่องผู้หญิงได้กลายเป็นวาระข่าวสารที่มีความพยายามจุดประกายให้เกิดขึ้นบนพื้นที่สื่อมวลชน ณ ห้วงเวลานั้น⁴

เมื่อเหลียวมองย้อนกลับไปในประวัติศาสตร์ “ผู้หญิงในฐานะพลเมืองผู้ตื่นตัวทางการเมือง” คือวาทกรรมที่หลายฝ่ายพยายามผลิตซ้ำใน

⁴ จากการทบทวนสถานภาพองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับ “ความเป็นพลเมือง” จากงานวิชาการในยุคปัจจุบัน พบว่า งานศึกษาส่วนใหญ่สนใจศึกษาเกี่ยวกับ “บทบาทหน้าที่ของความเป็นพลเมือง” ซึ่งไม่มีการแบ่งแยกระหว่างความเป็นพลเมืองระหว่างหญิงและชาย เท่ากับว่าการศึกษายังคงอยู่ภายใต้กรอบคิดที่มองความเป็นพลเมืองอยู่ในสถานะที่ไร้เพศภาวะ ขณะที่ในลัทธิวิชาการตะวันตกมีการตั้งคำถามว่า ภายใต้กรอบคิดความเป็นพลเมือง ควรให้การยอมรับความหลากหลาย ผู้หญิงไม่สามารถเป็นพลเมืองในแบบที่ผู้ชายเป็นได้ จึงจำเป็นที่จะต้องมีการรื้อสร้างนิยามความหมายของความเป็นพลเมืองในแบบผู้หญิงขึ้น (Phillips, 1991: 81)

พื้นที่สื่อมวลชนระหว่างปี 2516-2519 ดังปรากฏในบทสัมภาษณ์ ปัญญาชนหญิงอยู่บ่อยครั้งบนพื้นที่สื่อในท่วงทำนองที่ว่า

“ผู้หญิงควรจะได้เข้าร่วมต่อสู้ทางการเมือง ต้องแสดงให้เห็นว่า เราไม่เก่งแต่การบ้านการเรือน หากด้านการเมืองเราก็ก่อนเหมือนกัน”

(เสาวณีย์ ลิ้มมานนท์, สยามรัฐ 2 กุมภาพันธ์ 2516:12)

ข้อมูลจากหนังสือพิมพ์ระบุว่า ในปี 2512 มีสตรีตื่นตัวลงสมัครรับเลือกตั้งถึง 32 คนนับว่ามากเป็นประวัติศาสตร์ ได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรถึง 6 คน เพราะก่อนหน้านี้ได้รับเลือกตั้งอย่างมากเพียง 1 หรือ 2 คนเท่านั้น สำหรับปี 2517 รัฐธรรมนูญบัญญัติให้หญิงและชายมีสิทธิเท่าเทียมกัน มีสตรีถึง 69 คนลงสมัครรับเลือกตั้ง จากจำนวนผู้สมัคร สส. ทั่วประเทศ 2,198 คน ในจำนวนนี้เป็นหัวหน้าพรรค 2 คน นับว่าสตรีตื่นตัวมากกว่าทุกครั้งที่ผ่านมา (ดาวสยาม 13 มกราคม 2518:8) แต่เมื่อผลการเลือกตั้งปรากฏ กลับกลายเป็นว่ามีผู้หญิงได้รับเลือกตั้งเพียง 3 คน จึงปรากฏเสียงสะท้อนจากผู้ชายในประเด็นนี้ว่า

“ผู้หญิงยังไม่เลือกผู้หญิงด้วยกันเอง อย่างนี้จะมาโทษผู้ชายกดขี่ไม่ได้”

(ทินวัฒน์ มฤคพิทักษ์, ประชาธิปไตย

25 มีนาคม 2518:10)

แม้ในเชิงตัวเลข ผู้หญิงจะได้รับเลือกเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในจำนวนน้อย แต่วาระข่าวสารเรื่องผู้หญิงในแง่มุมการสร้างเสริมความเป็นพลเมืองผู้ตื่นตัวทางการเมืองยังคงปรากฏเป้าสนใจของสื่อมวลชน งานวิจัยหลายชิ้นระบุตรงกันว่าสมัยประชาธิปไตยเบ่งบานในประเทศไทยนั้นเป็นช่วงเวลาที่มีการชุมนุมประท้วงของนักศึกษาและประชาชนมากที่สุดเท่าที่

เคยมีมาในประวัติศาสตร์การเมืองไทย จนนักประวัติศาสตร์ขนานนามปรากฏการณ์นี้เป็น “การสลักเสรีภาพ” ของประชาชนผู้ถูกกดขี่ภายใต้รัฐบาลเผด็จการทหารมาอย่างยาวนาน⁵ สำหรับผู้หญิงได้ถูกบันทึกภาพโดยสื่อมวลชนในปรากฏการณ์นี้ในฐานะผู้มีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างแข็งขัน ในยุคประชาธิปไตยเบงบานในประเทศไทย ผู้หญิงไม่ว่าจะมาจากอาชีพใด สถานะใด หรือชนชั้นใด ภาพที่เห็นในสื่อระหว่างปี 2516-2519 คือปรากฏการณ์นักศึกษา อาจารย์ สาวโรงงาน แอร์โฮสเตส กรรมกร ชวนา โสเภณี เมียเช่า แม่แต่แม่บ้าน ฯลฯ เดินแจกใบปลิว ถือป้ายประท้วง เป็นผู้นำไฮด์ปาร์ก รวมกลุ่มชุมนุมในที่สาธารณะเพื่อเรียกร้องสิทธิในด้านต่างๆ ภาพเหล่านี้ล้วนแล้วได้รับความสนใจจากสื่อมวลชน บันทึกภาพและรายงานข่าวเหล่านี้อยู่เสมอ สะท้อนให้เห็นความหลากหลายและความมีชีวิตชีวาของผู้หญิงส่วนหนึ่งซึ่งมีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างเข้มแข็ง แม้การเรียกร้องทางการเมืองอาจไม่ประสบความสำเร็จทั้งหมดก็ตาม

⁵ ถ้าจะนับเฉพาะการประท้วงของกรรมกรในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ข้อมูลของสังคีต พิริยะรังสรรค์ (2541) ระบุว่า หลัง 14 ตุลาเพียงไม่กี่เดือน มีการประท้วงของกรรมกรในปี 2516 ถึง 501 ครั้ง จากปี 2515 ที่มีการประท้วงเพียง 34 ครั้ง

ภาพที่ 3 ผู้หญิง
ในฐานะพลเมืองผู้
มีส่วนร่วมใน
กิจกรรมสาธารณะ
ทางการเมือง พ.ศ.
2516-2519

อย่างไรก็ตาม ความตื่นตัวของผู้หญิงในกิจกรรมทางการเมือง ประกอบกับกระแสสิทธิสตรีที่ถูกพูดถึงมาก บางครั้งได้นำมาสู่ความหวุ่นวิตกของสื่อมวลชนและสังคมต่อการเปลี่ยนแปลงทางความคิดและการแสดงออกทางการเมืองของผู้หญิง จนทำให้มีการประกอบสร้างความหมายของการมีส่วนร่วมทางการเมืองและสิทธิสตรีของผู้หญิงในแง่ลบ มีการนำประเด็นสิทธิสตรีไปผูกโยงเข้ากับพฤติกรรมที่ตรงข้ามกับความเป็นกุลสตรีของผู้หญิง ดังเช่นพาดหัวข่าวที่ว่า

“สาวยุคสิทธิสตรี ก่อประเพณีวิถถาร ครอง 2 ผัว
หมั้นเวียนบ้านบ้ำเรอรั๊ก”

(ไทยรัฐ 26 กรกฎาคม 2518:1)

การวาดภาพการ์ตูนล้อเลียนผู้หญิงที่เรียกร้องสิทธิสตรีและสิทธิทางการเมืองที่มีให้เห็นอยู่เนืองๆ (สยามรัฐ 6 มีนาคม 2516; สยามรัฐ 24

กรกฎาคม 2518; ไทยรัฐ 29 พฤษภาคม 2518) ขณะที่ยานเขียนแนว ก้าวหน้าของกลุ่มปัญญาชนหญิงยังคงประสานเสียงเป็นหนึ่งเดียวในการ เคลื่อนไหวเพื่อสนับสนุนให้ผู้หญิงเข้ามามีส่วนร่วมในทางการเมืองมากขึ้น โดยมุ่งเน้นที่การเปลี่ยนแปลงระบบการเมือง ทำลายระบบชนชั้น ความ เสมอภาคทางเพศจึงจะเกิดขึ้นตามแนวทางสังคมนิยม

สภาพความเหลื่อมล้ำหรือการเอาเปรียบรังแก ล้วนแต่มี สาเหตุใหญ่มาจากระบบการเมืองการปกครองที่ทำลายความ เป็นมนุษย์ด้วยกันทั้งสิ้น สตรีซึ่งเป็นสมาชิกส่วนหนึ่งที่ตกอยู่ ใต้อิทธิพลของความเหลื่อมล้ำนี้จึงมีแต่จะต้องเข้าร่วมกัน สามัคคีเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงการเมืองเท่านั้นจึงจะสามารถ ปลดแอกอย่างถูกต้องสมบูรณ์ได้ การเคลื่อนไหวเข้าร่วมปลด แอกของสตรีไม่อาจแยกออกจากการเคลื่อนไหวจากการ เคลื่อนไหวต่อสู้ทางการเมืองอันเป็นการต่อสู้หลักได้ การปลด แอกของสตรีจึงจะประกันได้ว่า การกดขี่ทางชนชั้นอันอาจ นำมาสู่การกดขี่ทางเพศจะหมดสิ้นไป

(สวัดมนา เปียมชัยศรี, 2517:42)

ข้ออ้างประการหนึ่งในการกีดกันคนกลุ่มต่างๆ จากการมีบทบาทที่ ทางในพื้นที่สาธารณะที่ยังคงปรากฏให้เห็นทั่วไปในพื้นที่สื่อขณะนั้นคือการ มองว่าสตรีคือผู้ที่ยังคงขาดคุณสมบัติพื้นฐานของพลเมืองหรือผู้ที่มีบทบาท ในการเมืองควรจะมีเช่น ผู้หญิงขาดคุณสมบัติของความเป็นพลเมืองตาม แนวคิดเสรีนิยม ซึ่งต้องมีความสามารถในการใช้เหตุผล ไม่ใช่อารมณ์หรือ อคติ และไม่ฟังฟังผู้อื่น สังคมจะให้ความสนใจกับบทบาทของผู้หญิงในพื้นที่ สาธารณะ ในฐานะที่ผู้หญิงเป็นผู้ที่มีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธกับใครบ้าง เช่น เป็นลูกสาวใคร เป็นภรรยาของใคร มีลูกกี่คน มากกว่าที่จะให้ความสำคัญกับ

การกระทำและผลงานของผู้หญิง โดยความหมายนี้แสดงให้เห็นถึงการยึดเยียดให้ผู้หญิงต้องผูกติดสถานภาพนอกบ้านของตนเอง หรืออัตลักษณ์ของผู้หญิงเอาไว้กับใครสักคนหนึ่ง นั่นคือผู้ชายในฐานะสามีหรือพ่อของผู้หญิงเท่านั้น ผู้หญิงไม่สามารถอยู่ตามลำพังได้ไม่ว่าจะในหรือนอกบ้าน การเมืองถูกทำให้กลายเป็นเรื่องสกปรกสำหรับผู้หญิง เมื่อมีการนำประเด็นเรื่องเพศเข้ามาผูกโยงกับบทบาทหน้าที่และตัวตนของผู้หญิงในพื้นที่การเมือง

เพศวิถี กับสำนักพลเมืองเรื่องผู้หญิง

“เพศวิถี” ถูกทำให้เป็นประเด็นที่แยกไม่ออก จากผู้หญิงในพื้นที่การเมือง การสมัครรับเลือกตั้งของผู้หญิง หนังสือพิมพ์นำคุณสมบัติด้านสรีระมาผูกติดกับการทำหน้าที่ทางการเมืองของผู้หญิง จนทำให้กลบกลบความสามารถที่แท้จริงของผู้หญิงในด้านการเมือง ดังเช่น

“เขต ดุสิต ได้ ‘จอมขวัญ บุรณสงคราม’ มาแข่งขันเป็นผู้แทน ของแท้ต้องแน่นกว่าถั่วดำ ... อยู่สู้ อยู่สู ยังสาวยังสด ประจำเดือนยังไม่หมดเหมือนคิกฤติ”

(กริ่ง นิรินทรอ่อน, ดาวสยาม, 17 กุมภาพันธ์ 2519:3)

⁶ เพศวิถี (Sexuality) เป็นศัพท์บัญญัติใหม่ที่ใช้ในวงวิชาการสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ในยุคปัจจุบัน แต่เมื่อผู้ศึกษานำคำศัพท์นี้มาใช้อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมที่ว่าด้วยเรื่องสำนักพลเมืองเรื่องผู้หญิงในช่วงปี พ.ศ. 2516-2519 ผู้ศึกษากำลังหมายความถึงสิ่งที่เรียกว่า ระบบวิธีคิดและ วิธีปฏิบัติที่เกี่ยวกับความปรารถนาและการแสดงออกทางเพศ ซึ่งไม่ใช่พฤติกรรมตามธรรมชาติ แต่เป็นการประกอบสร้างความหมายทางสังคม เพศวิถีจึงมีความสัมพันธ์กับมิติทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่ทำหน้าที่กำหนดและสร้างความหมายให้แก่เรื่องเพศ

การเมืองยังสร้างความหมายให้สิ่งที่ผูกติดกับสรีระของผู้หญิงเช่น ประจำเดือน และผ้าอนามัย เป็นสัญลักษณ์ของความโชคร้าย โดยนัยนี้ ประจำเดือนและผ้าอนามัยจึงกลายเป็นเครื่องมือทางการเมืองที่นักการเมืองใช้โจมตีฝ่ายตรงข้าม

รัฐมนตรีบางคนได้รับของขวัญเป็น “โกเต็กซ์” อัน
เบ้อเร่อให้ไปคาดปากฐานพูดมากเรื่องข้าราชการ
คอร์รัปชั่น

(ดาวสยาม, 20 พฤษภาคม 2519:1)

ในแต่ละสังคมมีวิธีการให้ความหมายกับ “ประจำเดือน” แตกต่างกันไป ผู้หญิงและผู้ชายในสังคมนั้นๆ ต่างมีท่าทีต่อประจำเดือนแตกต่างกันไป ด้วย ความเชื่อเรื่องประจำเดือนในสังคมไทยได้ถูกนำมาใช้เพื่อปิดกั้นโอกาสทางสังคมของสตรีในแง่มุมต่างๆ มายาคติที่ว่า การมีประจำเดือนจะทำให้ใจคอผู้หญิงห้วนไหวโลเล เจ้าอารมณ์ ใช้อารมณ์ตัดสินมากกว่าเหตุผล ไม่มีความคงเส้นคงวา มีความสามารถในด้านความไว้อคติและความเที่ยงตรงอยู่น้อยมาก การขาดคุณสมบัติดังกล่าวทำให้ผู้หญิงไม่สามารถจะทำงานบริหาร งานรับผิดชอบการตัดสินใจระดับสูงที่มีความสำคัญได้ เท่ากับว่าผู้หญิงยังห่างไกลจากสำนักพลเมือง ในที่นี้การใช้ “ผ้าอนามัย” ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของประจำเดือนเป็นเครื่องมือโจมตีนักการเมืองชาย ไม่ใช่ใช้โจมตีนักการเมืองหญิง แต่การนำสัญลักษณ์ของประจำเดือนมาใช้ในทางการเมืองเท่ากับเป็นการสร้างวาทกรรมกีดกันผู้หญิงออกจากพื้นที่การเมืองและการบริหาร การเมืองที่ผู้หญิงจะมีส่วนร่วมได้จากการประกอบสร้างของสังคมก็คือการเมืองในภาคของความสกปรก การโจมตี ใส่ร้าย และความอื้อฉาวทางเพศ

การต่อสู้ด้วยการพาผู้หญิงออกจากบ้านซึ่งถือเป็นโลกส่วนตัวมาสู่พื้นที่สาธารณะอาจไม่ใช่วิธีการที่จะนำผู้หญิงไปสู่ความเป็นพลเมือง เนื่องจากในที่สาธารณะเช่นพื้นที่การเมืองนั้น หนังสือพิมพ์ได้นำเอาเรื่อง “เพศวิน” ซึ่งถือเป็นเรื่องส่วนตัวติดตัวผู้หญิงมาด้วย ดังนั้นการต่อสู้ของผู้หญิงในแบบเสรีนิยมที่มองว่าการแบ่งแยกพื้นที่ส่วนตัวและพื้นที่สาธารณะเพื่อแก้ไขปัญหามลพิษต่อผู้หญิงในพื้นที่ภายในบ้านนั้น ถือเป็นมายาคติที่ถูกสร้างขึ้น เพราะแท้จริงแล้วไม่ว่าผู้หญิงจะอยู่ในพื้นที่ใด ผู้หญิงก็ยังคงถูกกดขี่จากโครงสร้างความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมเช่นนี้

ผู้หญิงยังถูกนำมาใช้เป็นสัญลักษณ์ในเชิงลบบนพื้นที่การชุมนุมการเมือง วาทกรรมมลพิษต่อผู้หญิงที่ถูกสร้างขึ้นได้แก่ การให้นิยามความหมายว่าผู้หญิงคือสัญลักษณ์ของความขัดแย้ง ปัญหาคอร์รัปชัน อบายมุข สิ่งแวดล้อมเป็นพิษ คอมมิวนิสต์ ความยากจน ประชาชนผู้อ่อนแอ ภาพเสนอของผู้หญิงส่วนใหญ่มักใช้เรื่อร่างเปลือยหรือเกือบเปลือย ฉากในการ์ตูนส่วนใหญ่มักเกิดขึ้นห้องนอน บนเตียงนอน เป็นการชักนำไปสู่การแสดงการร่วมเพศของนักการเมืองชายซึ่งมีตัวตนอยู่จริงกับสตรีซึ่งถูกจินตนาการขึ้นมาเชื่อมโยงให้เกี่ยวข้องกับสัมพันธกับปัญหาทางการเมืองในแง่มุมต่างๆ โดยนัยนี้หนังสือพิมพ์ได้สร้างมายาคติให้ประเด็นเพศวิน เป็นปัจจัยเบื้องหลังในการกดขี่ผู้หญิงในพื้นที่การเมือง และยังสะท้อนให้เห็นการลดทอนความหมายในเรื่องเพศและผู้หญิงให้เป็นเรื่องต่ำเรื่องเบา ผู้หญิงมิได้อยู่ในฐานะของมนุษย์ที่มีความเท่าเทียมกันกับผู้ชาย ภาพการ์ตูนการเมืองมิได้นำเสนอภาพผู้หญิงในฐานะที่เป็น นักการเมืองหรือพลเมืองที่มีลักษณะเป็นผู้กระทำ แต่ภาพผู้หญิงในพื้นที่การชุมนุมการเมือง เป็นภาพที่สะท้อนความเป็นวัตถุทางเพศ ปัญหาทางสังคมการเมืองเศรษฐกิจ และผู้ถูกกระทำในลักษณะต่างๆ ในงานวิจัยหลายเรื่องระบุว่าการใช้ภาพผู้หญิงเป็นสัญลักษณ์ทางเพศในทางการเมืองเช่นนี้เป็นยุทธวิธีของสื่อมวลชนเพื่อต่อรองลดคุณค่า

และโจมตีนักการเมืองทางอ้อมเป็นวิธีการแยบยลที่หนังสือพิมพ์มักใช้ในยามที่ไม่สามารถวิพากษ์วิจารณ์การเมืองได้อย่างเต็มที่ ดังเช่นในยุคเผด็จการทหาร ซึ่งมีกฎหมายควบคุมและสั่งปิดโรงพิมพ์อย่างเข้มงวด แทนที่สื่อจะพูดเรื่องการเมืองแบบตรงๆ ก็มักเลี้ยงมาใช้ภาพการ์ตูนโจมตีรัฐบาล ซึ่งดูเบากว่า เอาผิดได้ยากกว่า การวิพากษ์วิจารณ์การเมืองโดยเชื่อมโยงไปสู่ภาพโป๊เปลือยของผู้หญิง จึงเป็นยุทธวิธีที่สื่อใช้ในการต่อสู้เพื่อเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นทางการเมืองตามอุดมการณ์แห่งวิชาชีพของตนเอง ทว่าด้วยวิธีการดังกล่าวนี้กลับกลายเป็นการละเมิดสิทธิของความเป็นมนุษย์ของผู้หญิง และเป็นความรุนแรงเชิงโครงสร้างและวัฒนธรรมที่ยังลึกในสังคม ทั้งยังมีได้อยู่ในฐานะของมนุษย์ที่มีความเท่าเทียมกันกับผู้ชายอย่างไรก็ตาม ภาพการ์ตูนการเมืองในลักษณะนี้ยังปรากฏให้เห็นอยู่มากมายในยุคประชาธิปไตยแบ่งบาน ถ้าจะเป็นการแสดงให้เห็นว่าไม่ว่าสังคมจะเป็นเผด็จการหรือประชาธิปไตยก็ไม่ใช่ว่าปัจจัยที่สำคัญต่อความรับผิดชอบต่อสังคมของสื่อมวลชน หากอยู่ที่สำนึกความเป็นพลเมืองในเรื่องการเคารพสิทธิความเป็นมนุษย์ของสื่อมวลชนมากกว่า

ภาพที่ 4 ผู้หญิงใน
การ์ตูนการเมือง
(กระจ่าง, ดาวสยาม,
18 กันยายน 2518:3)

การประกอบสร้างวาทกรรมให้ผู้หญิงมีความหมายผูกโยงกับการเมืองในลักษณะของความอ่อนแอ คอร์รัปชัน ปัญหาเรื่องเพศ ฯลฯ เช่นนี้ยิ่งเป็นการผลักไสให้ผู้หญิงถอยห่างจากพื้นที่การเมืองมากยิ่งขึ้น เพราะวาทกรรมเหล่านี้ที่สร้างขึ้นโดยสื่อมวลชนได้สร้างภาพให้การเมืองสำหรับผู้หญิงกลายเป็นเรื่องสกปรก และปลุกฝังภาพตายตัวด้านเพศให้ยึดติดกับตัวตนของผู้หญิง กลบกลบความสามารถของผู้หญิงในด้านความรู้ทางการเมืองและกฎหมาย ในห้วงเวลาดังกล่าวนั้นปลอดภัยการต่อต้านต่อการทำให้ชุดวาทกรรมนี้เผยตัวและผลิตซ้ำต่อมาของหนังสือพิมพ์ การเรียกร้องให้จรรยาบรรณและจริยธรรมในวิชาชีพสื่อเข้ามาทำหน้าที่ควบคุมการทำร้ายผู้หญิงในพื้นที่การเมืองในหน้าหนังสือพิมพ์ยังไม่ปรากฏ

วาทกรรมเหย้าเรือน: ความท้าทายของสำนักพลเมืองเรื่องผู้หญิง

ปรากฏการณ์ด้านหนึ่งซึ่งกลายเป็นข้อโต้แย้งอย่างมากเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมทางการเมืองของผู้หญิงนั้นคือ ระยะเวลาปี 2516-2519 เป็นช่วงเวลาที่วาทกรรมเหย้าเรือนซึ่งเป็นเบื้องหลังสำคัญที่ทำให้ผู้หญิงมีอาจมีบทบาทในพื้นที่ของอาชีพและการมีส่วนร่วมทางการเมืองได้อย่างเต็มที่ วาทกรรมดังกล่าวทั้งถูกท้าทายและทั้งได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายต่างๆ ดังปรากฏทัศนะบางส่วนในนิตยสารผู้หญิง สตรีที่เป็นนักสังคมนิยมสังคมนิยม สตรีชนชั้นกลางบางส่วนคือฝ่ายสนับสนุนวาทกรรมเหย้าเรือน โดยเห็นตรงกันว่าหากผู้หญิงต้องออกไปประกอบอาชีพหรือกิจกรรมการเมือง ก็ไม่ควรที่จะละทิ้งงานบ้าน

การดูแลบ้านเป็นหน้าที่ของผู้หญิง ผู้หญิงที่แต่งตัวออกไปนอกบ้านแต่ปล่อยตัวปล่อยบ้านดูไม่ได้คือผู้ยื่นอาวูชแหลมเข้าทิ่มแทงตัวเองโดยแท้

(ผกาตรี อุตตโมทย์,เบญจกัลยาณี, ปีที่ 1 ฉบับที่ 7

พฤศจิกายน 2517:114)

ขอเรียกร้องให้ผู้หญิงนั้นออกสู่พื้นที่สาธารณะ ขณะเดียวกันยังต้องรักษาบทบาทหน้าที่ในครัวเรือนไว้ด้วย มีรากฐานความคิดเบื้องหลังแบบเสรีนิยม นักสตรีนิยมหลายตระกูล⁷ ไม่เห็นด้วยกับแนวทางการต่อสู้เช่นนี้ และตั้งข้อสังเกตว่าการแบ่งอาณาบริเวณของชีวิตทางสังคมออกเป็นพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ส่วนตัว โดยให้ค่ากับกิจกรรมในพื้นที่สาธารณะมากกว่าสะท้อนแนวคิดแบบทวิลักษณ์ของคู่ตรงข้ามที่รองรับความเชื่อในความต่ำต้อยของผู้หญิงการคงอยู่ของการแบ่งพื้นที่และคุณค่าที่ให้กับกิจกรรมของทั้งสองพื้นที่หมายถึงความไม่เท่าเทียมระหว่างชายหญิงก็ยังคงจะปรากฏอยู่ (Babara Arneil อ้างถึงใน ชลิตาภรณ์ ส่งสัมพันธ์, 2549:71-72) และยังเป็นการแสดงให้เห็นว่า แม้ที่นี้อาจหมายถึงการเป็นพลเมืองที่ดี ทว่าการที่จะเป็นมารดาที่ดีคงไม่อาจทำให้ผู้หญิงเหล่านี้เป็นพลเมืองที่ดีได้เสมอไป (Phillips, 1991: 82)

ขณะที่ฝ่ายต่อต้านวาทกรรมเหย้าเรือน ได้แก่ กลุ่มปัญญาชนหญิงกลุ่มนี้ให้ความสำคัญกับการทำงานนอกบ้านและงานการเมืองของผู้หญิงอย่างเต็มที่ ส่วนหนึ่งเห็นว่างานบ้านควรเป็นเรื่องที่สมาชิกในครอบครัวต้องร่วมกันรับผิดชอบ และถ้าผู้หญิงเป็นผู้กุมอำนาจทางเศรษฐกิจได้ก็จะเป็นการสร้างความชอบธรรมในการแบ่งงานกันทำภายในบ้านได้ง่ายขึ้น

ภาระงานทางบ้านควรจะแบ่งกันทำระหว่างผู้ที่อาศัยอยู่
ร่วมชายคาเดียวกัน ซึ่งหมายถึงภรรยา สามีและลูก ผู้หญิง
จะสามารถมีเสียงเท่ากับผู้ชายในครอบครัว ถ้าผู้หญิง

⁷ นักสตรีนิยมคือผู้ที่มีความคิดและเคลื่อนไหวเกี่ยวกับปัญหาความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมระหว่างหญิงชาย มีจุดประสงค์เพื่อเปลี่ยนแปลงมุมมองของผู้คนที่มองชายและหญิงอย่างแตกต่างกัน โดยกลุ่มตระกูลแนวคิดที่สำคัญของนักสตรีนิยมได้แก่ สตรีนิยมสายเสรีนิยม สตรีนิยมสายถอนรากถอนโคน สตรีนิยมสายสังคมนิยม สตรีนิยมหลังสมัยใหม่ เป็นต้น

ทำงานหารายได้มาได้เท่าๆ กับผู้ชาย และการแบ่งงานกันทำก็จะง่ายขึ้นเพราะผู้ชายไม่สามารถที่จะปรักปรำพูดได้อีกต่อไปว่า ตัวเป็นคนหาเลี้ยงครอบครัวเพราะฉะนั้นตนควรจะได้รับสิทธิพิเศษต่างๆในบ้าน

(มัลลิกา วัชราธร, 2516:50)

เวอร์จิเนีย วูล์ฟ (อ้างใน คารินา โชติรวี, 2547: 8, 22) นักสตรีนิยมตั้งคำถามว่า เพราะเหตุใดผู้หญิงส่วนใหญ่จึงเติบโตขึ้นมาโดยได้รับการบอกกล่าวสั่งสอนและอบรมเพื่อรับหน้าที่ภรรยาและแม่ที่สมบูรณ์แบบซึ่งมีชีวิตอยู่เพื่อความสุขของคนในครัวเรือน จนในที่สุดอาจกำหนดให้ความเชื่อจากจิตใต้สำนึกของตนเองว่านี่คือทักษะหรือบทบาทเดียวที่เธอควรจะทำหวังสำหรับตนเองในชีวิตและพึงพอใจกับกรอบบทบาทและความคิดอันจำกัด เช่นนั้นจนพร้อมที่จะถ่ายทอดกรอบดังกล่าวให้ผู้หญิงรุ่นต่อไปได้สืบทอดข้อกำหนดเช่นนี้ทำให้ผู้หญิงไม่สามารถทำงานตามใจรักหรือความใฝ่ฝัน เช่น การเป็นนักเขียนหรือศิลปิน หรือแม้แต่การมีส่วนร่วมทางการเมืองหากเธอมีได้ฆ่าหรือทำลายความเป็นแม่ศรีเรือนนี้ให้ตายเสียก่อน

ผู้หญิงในฐานะพลเมืองหรือผู้บริโภคร

ความตื่นตัวทางการเมืองและการต่อสู้เพื่อให้ผู้หญิงเป็นพลเมืองผู้มีส่วนร่วมทางการเมืองไม่เพียงปรากฏในพื้นที่ข่าวบทความบนหน้าหนังสือพิมพ์ นิตยสารและงานเขียนของกลุ่มปัญญาชนหญิงหัวก้าวหน้าเท่านั้น การสร้างสำนึกพลเมืองเรื่องผู้หญิงยังแบ่งบานในพื้นที่ของการโฆษณา กลไกทุนนิยมได้โหมกระแสการเมืองและสิทธิสตรี ด้วยการสร้าง “ผู้บริโภคร” ให้กลายเป็น “พลเมือง”⁸ วาทกรรมการบริโภครคืออำนาจของ

⁸ ความเป็นผู้บริโภครกับความเป็นพลเมืองมีนัยยะที่แตกต่างกันดังนี้ ผู้บริโภคร มีลักษณะเชิงปัจเจก มีโลกส่วนตัว (individual) รักษาผลประโยชน์ส่วนตัว (private interest) มีนัยยะเชิง

ผู้หญิงระหว่างปี 2516-2519 ได้ปรับแตกความหมายของอำนาจไปสู่ ประเด็น ประชาธิปไตย สิทธิ เสรีภาพ เสมอภาค และความเท่าเทียม ในแบบพลเมืองของสังคมประชาธิปไตย ตัวอย่างโฆษณาที่สะท้อนการปรับแตกความหมาย “วาทกรรมการบริโภคคืออำนาจของผู้หญิง” ไปสู่ความหมายของผู้หญิงในฐานะพลเมืองผู้มี “สิทธิ เสรีภาพ เสมอภาค ความเท่าเทียม และประชาธิปไตย” สินค้าประเภทความงามซึ่งถือเป็นความปรารถนาของผู้หญิงส่วนใหญ่ก็มีการเชื่อมโยงให้เข้ากับกระแสประชาธิปไตย ดังตัวอย่าง

ถึงจะอยู่ต่างวัยแต่ก็สวยได้เท่าเทียมกัน ถึงยุค
ประชาธิปไตย สิทธิเสมอภาคในด้านความงามก็พลอยเบิก
 บาน เพราะในวันนี้ผู้หญิงทุกคน ทุกวัยสามารถมีผิวพรรณ
 สวยได้เท่าเทียมกันถ้วนหน้า

(ลลนา, เล่ม 83 ปักษ์แรก มิถุนายน 2519:43)

การสร้างวาทกรรมผู้บริโภคในฐานะพลเมืองให้กลายเป็นเรื่องการเมืองอำนาจของผู้หญิงอันจะนำมาซึ่งความสำเร็จ เสรีภาพ ประชาธิปไตย ความก้าวหน้า ฯลฯ อยู่ภายใต้การกำกับของปัจจัยเบื้องหลังคือ อุดมการณ์ เสรีนิยมและประชาธิปไตย ล้วนแล้วคือกระบวนการสร้างองค์ประธาน (subjectification) ที่ทั้งส่งเสริมและลวงหลอกให้เชื่ออย่างสนิทใจว่า ผู้หญิงได้เป็นนายของตัวเอง เป็นผู้เลือกที่จะเป็น เป็นผู้หญิงผู้กระทำ ใน

เศรษฐกิจ ขณะที่ความเป็นพลเมือง มีนัยยะไปในทางส่วนรวม (collective) มีลักษณะ กระตือรือร้น (active) มีสำนึกในการมีส่วนร่วมทางการเมืองสูง (political participation) การสร้างผู้บริโภคให้กลายเป็นพลเมือง โดยกลไกทุนนิยม เป็นการสวมทับในเชิงความหมายผ่านข้อความโฆษณา สินค้าและบริการ เป็นการนำการบริโภคในเชิงความหมายมาแทนที่การบริโภคในเชิงประโยชน์ใช้สอยของตัวสินค้าและบริการ

ขณะเดียวกันนั่นเองผู้หญิงก็ตกเป็นวัตถุแห่งความเชื่อในพลังการบริโภคโดยไม่รู้ตัว ผู้หญิงกลายเป็นลูกค้าที่เชื่อเชื่อและภักดีต่อสินค้ามากกว่าการมีสำนึกพลเมืองซึ่งมีความตื่นตัวทางการเมืองที่แท้จริง

สร้างสำนึกพลเมืองด้วย “วาทกรรมเพื่อมวลชน”

การต่อสู้ต่อวาทกรรมผู้บริโภคที่แฝงตัวมากับสินค้าความงาม และความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยนี้ กลุ่มปัญญาชนหญิงในรั้วมหาวิทยาลัยเป็นแกนนำในการขยับขยายนิยามความงามแบบใหม่จากความงามรูปกายเพื่อเป็นวัตถุทางเพศ ไปสู่ “ความงามเพื่อมวลชน” ความงามเช่นนี้จะนำไปสู่การปฏิวัติสังคมและการเมือง

ความคิดเปรียบเทียบผู้หญิงเป็นของสวยงามเป็นดอกไม้ประดับโลกนั้นควรจะเก็บเข้าพิพิธภัณฑ์เสียที หันมาสร้างผู้หญิงให้เป็นคน เป็นพลังส่วนหนึ่งของประชาชน จะเหมาะสมกับสภาพโลกปัจจุบันมากกว่า

(จิระนันท์ พิตรปรีชา, 2518:35)

ความงามในนิยามใหม่ถูกนำไปผลิตซ้ำในหน้าหนังสือพิมพ์ บทความที่สะท้อนทัศนคติต่อรับความงามเพื่อมวลชน ที่มีช่องทางเพื่อการเป็นวัตถุทางเพศกลายเป็นสิ่งที่ตกยุคสมัยในกระแสประชาธิปไตยแบ่งบาน

เราต้องเลิกยกย่องหญิงที่ทำตัวไร้คุณค่า จมอยู่กับความงาม ความสวยความเด่นดังทางฟุ้งเฟ้อและมีลมหายใจเป็นเรื่องเพศหรือมีฐานะเป็นเพียงความงามหรือเครื่องเพศให้ผู้ชายได้สนุกสนานกับการจ้องดูรูปร่างของเธอบนหน้าหนังสือพิมพ์หรือจอภาพยนตร์หรือเวทีประกวดความงามทั้งหลาย พวกเธอเหล่านี้ควรจะได้หายไปจากสังคมบ้าง เพื่อให้ผู้หญิงส่วนใหญ่ของประเทศที่ยากจนต่ำต้อย

น้อยหน้าถูกกดขี่ถูกเอาเปรียบสารพัดได้เป็นผู้ที่ขึ้นมาในสังคมอย่างมีเกียรติสำหรับชีวิตเธอและงานที่รับผิดชอบตลอดจนหนุนให้เธอก้าวออกมาข้างหน้าเพื่อสังคมที่ทัดเทียมและเป็นธรรม

(ประชาธิปไตย, 5 กรกฎาคม 2518:14)

ในทัศนะผู้ชายหลายคนแสดงความเห็นด้วยกับนิยามความงามแบบใหม่ โดยร่วมมือกับปัญญาชนหญิงในการผลิตซ้ำวาทกรรมความงามเพื่อมวลชน ปฏิเสธที่จะมองผู้หญิงแค่เพียงภายนอก

สำหรับผู้หญิงแล้ว ดูเหมือนว่าความงามเป็นสัญลักษณ์ของเพศตน จึงค่อนข้างยากที่จะห้ามมิให้ผู้หญิงรักสวยรักงาม แต่นั่นมิได้หมายความว่า ผู้หญิงจะต้องหลงระเริงกับสิ่งเหล่านี้ จนลืมความรับผิดชอบต่อสังคมไปเสีย...ตราบไต่ที่ผู้หญิงมหาวิทยาลัยยังแข่งขันในด้านเครื่องแต่งกาย ตราบไต่ที่ผู้หญิงมหาวิทยาลัยยังวิ่งตามแฟชั่นอย่างไม่ลืมหูลืมตา ตราบไต่การปฏิวัติก็ยังคงไม่สำเร็จ

(มานิต รุจิวิโรตม, 2516:128)

การนิยามความหมายใหม่ของความงามเพื่อมวลชน ความงามเพื่อการปฏิวัติสังคมและการเมือง เป็นการแตกหักโค่นความหมายของวาทกรรมชุดเดิม ที่เน้นความสวยงามของเรือนร่างซึ่งมีอุดมการณ์ปีตาธิปไตย และชนชั้นอยู่เบื้องหลัง ความตื่นตัวทางการเมืองและอิทธิพลอุดมการณ์สังคมนิยมเป็นปัจจัยผลักดันนำไปสู่การรื้อถอนวาทกรรมความงาม ทว่าการฟุ้งกระจายของวาทกรรมความงามชุดใหม่นี้หอมหวานอยู่เพียงแคในกลุ่มปัญญาชนหญิงชายหัวก้าวหน้าในรั้วมหาวิทยาลัยเท่านั้น ขณะที่ในพื้นที่สื่อมวลชนในเวลานั้นก็ยังคงทำหน้าที่ในการผลิตซ้ำวาทกรรมความงาม

ภายใต้อุดมการณ์ปิตาธิปไตย ความเป็นพลเมืองผู้ตื่นตัวทางการเมืองของผู้หญิงจึงยังคงมีสถานะเป็นเพียงสินค้าความงามในเชิงสัญลักษณ์ที่ยังไม่มีข้อพิสูจน์แน่ชัดว่าสินค้าเหล่านี้จะโน้มนำให้ผู้ชมสำนึกพลเมืองอย่างแท้จริงได้หรือไม่

ในอีกแง่มุมหนึ่ง “วาทกรรมเพื่อมวลชน” กับการสร้างสำนึกพลเมืองนี้ยังได้มีอิทธิพลต่อการกำหนดนิยามความรักในมุมมองใหม่ด้วยเช่นกัน ความรักของปัญญาชนหญิงสมัยนี้เปลี่ยนแปลงความหมายของวาทกรรมความรักในลักษณะของการแตกหัก จากความหมายความรักแบบโรแมนติกเพื่อชีวิตสมรส เพื่อการเป็นเมียและแม่ ซึ่งกลายเป็นภาระผูกมัดให้ผู้หญิงเป็นผู้รับหน้าที่ในบ้าน และไม่อาจทำหน้าที่ของพลเมืองผู้มีส่วนร่วมทางการเมืองได้อย่างเต็มที่ มาสู่ความหมายใหม่คือ “วาทกรรมความรักเพื่อมวลชน ประชาชน และสังคม” การสู้ด้วยวาทกรรมความรักเพื่อมวลชนนี้เป็นความพยายามที่จะดึงผู้หญิงออกจากการสนองความต้องการทางเพศของผู้ชาย เพราะความรักแบบโรแมนติกเป็นกระบวนการวิธีหนึ่งในการควบคุมเนื้อตัวร่างกายของผู้หญิงเพื่อสนองความต้องการของผู้ชาย และยังเป็นการพาผู้หญิงออกจากบ้านมาสู่พื้นที่สาธารณะ มาทำงานการเมือง เพราะความรักในความหมายใหม่นี้มิใช่เรื่องส่วนตัวหากแต่เป็นความรักที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความรับผิดชอบต่อสังคมในฐานะของการเป็นพลเมืองผู้มีจิตสาธารณะ

ความรักไม่ควรเกิดจากการมองที่ความสวย ความหล่อ
 ผู้ชายไม่ควรมองผู้หญิงเป็นวัตถุที่มีไว้เพื่อบำบัดความใคร่
 การที่จะรักชอบพอกันควรมองที่ความคิดเป็นลำดับแรก
 ควรรักด้วยสมอง การแต่งงานไม่ควรแยกออกจากสังคม

ควรมีส่วนร่วมในกิจกรรมสังคมทุกชนิดไม่ว่าการเมืองหรือ
อื่นๆ

(วณี สุขอารมณ์, ประชาธิปไตย, 8 มีนาคม 2518:10)

เบื้องหลังวาทกรรมความรักเพื่อมวลชน ประชาชนและสังคมของ
ปัญญาชนหญิงเหล่านี้มีกรอบวาทกรรมสังคมนิยมกำกับอยู่อย่างมั่นคง จาก
หลักการของสังคมนิยมที่ได้วางแนวทางและบทบาทใหญ่ของสตรีอย่าง
เด่นชัดและเสมอภาค ซึ่งเชื่อว่าจะสามารถช่วยให้สตรีพ้นจากการถูกขูดรีด
เอาเปรียบทางชนชั้นและทางเพศได้ ประกอบกับในเหตุการณ์การชุมนุม
ประท้วงเรียกร้องประชาธิปไตยในปี 2516 มีนักศึกษาสตรีจำนวนมากเข้า
ร่วมชุมนุมด้วย อันเป็นสิ่งบ่งชี้ว่า สตรีสามารถต่อสู้เคียงบ่าเคียงไหล่กับชาย
และเป็นส่วนหนึ่งที่ผลักดันให้เกิดผลสำเร็จตามข้อเรียกร้องได้ จากจุดนี้เองที่
นักศึกษาสตรีตระหนักว่า สตรีก็ควรมีส่วนร่วมทางการเมือง ภายใต้กรอบคิด
เช่นนี้มองเสรีภาพของผู้หญิงยึดโยงเข้ากับการให้ความสนใจต่อปัญหา
การเมืองและการต่อสู้ทางชนชั้น ขณะที่ภาคอารมณ์ ความรัก และ
ความรู้สึกของผู้หญิงจะถูกมองเป็นเรื่องไร้สาระ โดยนัยยะนี้วาทกรรมสังคมนิยม
กำลังสร้างกับดักของชนชั้นกรรมพีที่ว่า “ชีวิตส่วนตัวเป็นเรื่องของ
ปัจเจก” จึงไม่อาจนำปัญหาส่วนตัวของสตรี เช่นเรื่องปัญหาความรัก ปัญหา
ในบ้าน ปัญหาในครอบครัว ไปสู่ปัญหาทางการเมืองได้

กฎหมายกับการสร้างสำนักพลเมืองเรื่องครอบครัว

ความพยายามในการแก้ไขกฎหมายครอบครัวในประเทศไทยเริ่มมา
ตั้งแต่ปี 2498 ตามกระแสวาทกรรมสิทธิมนุษยชนตะวันตกที่มีส่วนผลักดัน
ให้รัฐบาลและสังคมไทยต้องหันมาสนใจในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสตรีมาก
ขึ้น ตั้งแต่ปี 2491 เป็นต้นมาซึ่งเป็นปีที่องค์การสหประชาชาติได้ออก
ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน บัญญัติในข้อ 2 ว่า “ทุกคนมีสิทธิและ

เสรีภาพที่กล่าวในปฏิญญานี้โดยไม่มีการแบ่งแยกใดๆ ไม่ว่าชาติ ผิว เพศ ภาษา ศาสนา ความเชื่อทางการเมือง ความเชื่ออื่นๆที่มาแห่งเชื้อชาติหรือสังคม ทรัพย์สิน กำเนิด หรือฐานะอื่น” อันเป็นการรับรองว่าหญิงและชายต่างก็มีสิทธิในการเป็นมนุษย์อย่างเท่าเทียมกัน จอมพล ป. พิบูลสงครามซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีในขณะนั้น มีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นชุดหนึ่งคือ คณะกรรมการชำระสะสางประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ในปี พ.ศ. 2498 เพื่อให้จัดการแก้ไขประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ให้สอดคล้องกับปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (จิตติมา พรอรุณ, 2538:72) กระบวนการแก้ไขใช้เวลายาวนานจนแล้วเสร็จในปี 2519 (ชลิดาภรณ์ ส่งสัมพันธ์ 2549:51) สมาคมบัณฑิตสตรีทางกฎหมายเป็นหัวหอกเรียกร้องขอให้รัฐบาลดำเนินการแก้ไขประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยครอบครัวในหลายประการ การเปลี่ยนแปลงในเชิงกฎหมายดูจะเป็นผลมาจากกระแสประชาธิปไตยทางการเมืองที่ยอมรับสถานะทางสังคมและการเมืองของผู้หญิงในฐานะพลเมือง ประเด็นข้อเรียกร้องทางกฎหมายและสามารถแก้ไขได้แล้วเสร็จตามที่ระบุไว้ในงานเขียนของกลุ่มปัญญาชนหญิงในมหาวิทยาลัยมีดังนี้

1. การจดทะเบียนสมรส กฎหมายบัญญัติว่าการสมรสจะต้องจดทะเบียน และจะจดทะเบียนได้ต่อเมื่อมิได้เป็นคู่สมรสของบุคคลอื่นอยู่ กล่าวคือจะจดทะเบียนสมรสซ้อนไม่ได้ ข้อบกพร่องของกฎหมายนี้อยู่ที่ทางปฏิบัติ ไม่มีทางใดเลยที่หญิงจะตรวจสอบได้ว่าผู้ชายที่เธอกำลังจะสมรสด้วยนั้นได้จดทะเบียนกับผู้ใดแล้วหรือยัง
2. ความยินยอมของสามี กฎหมายบัญญัติว่า “ถ้าภริยาประกอบวิชาชีพออยู่แล้วก่อนสมรส ภริยาอาจประกอบอาชีพนั้นต่อไปได้โดยมิต้องได้รับคำยินยอมของสามี” คำว่า

“วิชาชีพ” เข้าใจว่าหมายถึง แพทย์ ครู พยาบาล นักกฎหมาย ฯลฯ แต่ไม่รวมถึง นักธุรกิจ ช่างตัดเสื้อ ตัดผม หรือการค้าอื่นๆ

3. ททรัพย์สินระหว่างสามีภริยา หญิงมีสามีถูกจำกัดอำนาจในการจัดการสินบริคณฑ์แม้ว่าก่อนสมรสจะมีความสามารถในการจัดการทรัพย์สินของตนเองอย่างเต็มที่ แต่เมื่อสมรสแล้วกลับจัดการเองไม่ได้ ต้องขออนุญาตสามีก่อนทำนิติกรรมแม้ว่าทรัพย์สินนั้นๆ เป็นของหญิงเองมีอยู่ก่อนสมรสซึ่งเรียกว่าสินเดิมก็ตาม

4. เหตุหย่า กฎหมายบัญญัติว่าถ้าภริยามีชู้ สามีฟ้องหย่าได้ แต่มีได้บัญญัติให้ภริยาฟ้องหย่าได้เมื่อสามีมีชู้ เป็นการเปิดโอกาสให้สามีประพฤตินอกใจภริยา

5. ค่าอุปการะเลี้ยงดู ค่าอุปการะเลี้ยงดูนี้จะเกิดสิทธิเรียกร้องได้ ต่อเมื่อหย่ากันหรือศาลสั่งให้แยกกันอยู่ (ป.พ.พ. มาตรา 1455) ปัญหาเกิดขึ้นเมื่อฝ่ายผู้จ่ายไม่รักษาสัญญา เพราะกฎหมายเปิดช่องให้สามีบิดพลิ้วได้โดยบัญญัติว่า “บุคคลไม่จำเป็นต้องอุปการะเลี้ยงดูผู้อื่นเมื่อตนมีหนี้อื่นๆ ไม่สามารถอุปการะเลี้ยงดูได้โดยไม่เป็นภัยแก่การเลี้ยงดูตนเองตามสมควรแก่ฐานะ (ป.พ.พ. มาตรา 1595)

(วิมลศิริ ชำนาญเวช , 2516:28-34)

อย่างไรก็ตาม การต่อสู้ของผู้หญิงในมิติกฎหมายด้านครอบครัวเชื่อว่าจะราบรื่นเมื่อปรากฏเสียงสะท้อนไม่เห็นด้วยจากอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่อยู่หลายครั้ง ประเด็นการแก้ไขได้กระหนาบความเชื่อแบบเดิมๆ ของผู้ชายเป็นความกลัวที่จะต้องสูญเสียอำนาจในครอบครัวที่มีมาอย่างช้านาน

ผู้หญิง 90 เปอร์เซ็นต์ไม่พร้อมและไม่รู้เรื่องเกี่ยวกับสิทธินี้เลย อีกอย่างหญิงไทยตามชนบทต้องอยู่ในฐานะสามีเลี้ยงหากมีสิทธิเท่ากันมีอำนาจในการทำนิติกรรมได้ เวลาสามีออกไปทำงานอาจจะขายวัวขายควายหรือขายบ้านไปเล่นไฟได้ ฉะนั้นสิทธิเสมอภาคในทางทฤษฎีเป็นไปได้ แต่ในทางปฏิบัติไม่มีทางเป็นไปได้

(อุทิศ นาคสวัสดิ์, ดาวสยาม, 27 ธันวาคม 2518:9)

ขณะที่กลุ่มปัญญาชนหญิงในรั้วมหาวิทยาลัยซึ่งมีมุมมองความคิดแบบสังคมนิยมเห็นว่าการแก้ไขกฎหมายครอบครัวไม่ใช่วิธีการต่อสู้เพื่อผู้หญิงทั้งหมด แต่เป็นผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นแก่สตรีชนชั้นกลางเท่านั้น หมายความว่าอุดมการณ์ชนชั้นเป็นเครื่องกีดขวางมิให้การยุติปัญหาความรุนแรงในครอบครัวเกิดขึ้นได้ ปัญญาชนหญิงเห็นว่า ควรขยายการต่อสู้ไปสู่คนส่วนใหญ่ การต่อสู้ควรเกิดจากความร่วมมือของทั้งชายหญิง ควรนำการต่อสู้เข้าร่วมกับประเด็นทางการเมือง รวมทั้งควรให้การศึกษาแก่สตรี เป็นต้น

จุดอ่อนของขบวนการต่อสู้เพื่อสิทธิทางกฎหมาย

ประการแรก ประเด็นการต่อสู้เป็นเรื่องรองที่ถูกกระแสการต่อสู้ที่เร่งด่วนสายอื่นบดบังอยู่ตลอดเวลา กล่าวคือ สิทธิสตรีนำมาซึ่งความเสมอภาคเท่าเทียมในด้านศักดิ์ศรีและการทำนิติกรรม ในขณะที่เวทีการต่อสู้เพื่อความเป็นธรรม มีคู่ต่อสู้ที่เด่นอยู่มากมายเช่น ปัญหาสงคราม จักรพรรดินิยม การสูญเสียที่ดิน ปัญหาค่าครองชีพ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นปัญหาเกี่ยวกับปากท้องและความเป็นความตายทั้งสิ้น ดังนั้นเรื่องสำคัญแต่ไม่เร่งด่วนนี้จึงถูกจัดอันดับความสนใจไว้ทีหลัง

ประการที่สอง ขาดฐานพลัง เพราะการต่อสู้เพื่อสิ่งที่ห่างไกลชีวิตของผู้หญิงส่วนใหญ่ เช่น สู้เรื่องสิทธิในการทำนิติกรรมเกี่ยวกับทรัพย์สิน ในขณะที่คนส่วนใหญ่เป็นคนจน ไม่มีทรัพย์สินให้กู้ยืม สู้เรื่องเหตุหย่าหรือการจดทะเบียนสมรสซ้อน ในขณะที่คนส่วนใหญ่แต่งงานกันโดยมิได้จดทะเบียนสมรส ดังนั้น ผู้หญิงส่วนใหญ่จึงรู้สึกห่างเหินกับปัญหาเหล่านี้ ไม่เห็นความจำเป็นที่จะเข้าร่วมเรียกร้อง ซึ่งจะไปโทษเขาว่าขาดจิตสำนึกไม่ได้ถ้าลองต่อสู้เรื่องที่เป็นปัญหาของคนส่วนใหญ่ดู ความสำเร็จจะมีมากกว่านี้ เช่น เรียกร้องให้นายจ้างปฏิบัติตามกฎหมายคุ้มครองแรงงาน หญิงและเด็ก ฯลฯ

ประการที่สาม ขาดแกนนำที่มีสมรรถภาพในการสร้างแนวร่วมในการสื่อความเข้าใจกับมวลชน ในการกระจายสายงานให้กว้างขวางเพื่อเพิ่มเสียงสนับสนุน เช่น แทนที่จะยื่นหนังสือขอแก้กฎหมายเพียงอย่างเดียว ก็หันมาให้การศึกษาทันทีตนเองและสู่ประชาชนถึงสถานภาพของสตรี และเข้าร่วมการต่อสู้ที่เป็นผลประโยชน์ของผู้หญิงในทางอื่นๆด้วย วิธีนี้ทำได้ ต่อเมื่อกลุ่มสตรีต่างๆมีความตื่นตัวและร่วมมือเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน

(จิระนันท์ พิตรปรีชา, 2518:50-52)

การต่อสู้เพื่อความเท่าเทียมทางกฎหมายนี้ เป็นการต่อสู้จากพื้นฐานของความไม่เท่ากันในเรื่องสิทธิ วิธีการต่อสู้เช่นนี้ท้ายที่สุดอาจทำให้ผู้หญิงได้สิทธิต่างๆเท่ากับชายแต่รากเหง้าปัญหาของการประกอบสร้างความหมายของความเป็นหญิงนั้นยังคงเสียเปรียบอยู่เช่นเดิมไม่เปลี่ยนแปลง ทิศนะสตรีนิยมสายถอนรากถอนโคนมองว่าการต่อสู้ทางกฎหมายเป็นเพียง

ของขวัญเล็กๆ น้อยๆจากระบบชายเป็นใหญ่ ไม่ใช่ชัยชนะของการต่อสู้และเสียเวลาที่จะเปลี่ยนแปลงระบบชายเป็นใหญ่ ทางต่อสู้ของผู้หญิงก็คือต้องหันกลับมาค้นหาความเป็นตัวตนของผู้หญิงอย่างแท้จริง (Daly, 1978)

บทสรุป: สิ่งที่หายไปในสำนักพลเมืองเรื่องผู้หญิง

อิทธิพลของความคิดแบบเสรีนิยมและสังคมนิยมต่างมีจุดยืนร่วมกันประการหนึ่งตรงที่มีความเชื่อในจุดหมายปลายทางที่สมบูรณ์ของมนุษย์ มนุษย์เป็นองค์ประธานที่สมบูรณ์และบงการวิวัฒนาการประวัติศาสตร์ของมนุษย์ได้ แต่สุดท้ายประวัติศาสตร์ในช่วงปี พ.ศ. 2516-2519 ในประเทศไทย ได้แสดงให้เห็นว่าแม้ผู้หญิงและสื่อมวลชนส่วนหนึ่งจะถูกขืนมาสร้างสำนักพลเมืองเรื่องผู้หญิง อีกแง่มุมหนึ่งผู้หญิงเองก็ยังไม่หลุดพ้นจากการเป็นมนุษย์ผู้ถูกกระทำ ผู้หญิงเป็นเพียงแค่ส่วนขยายของแนวคิดสังคมนิยมและเสรีนิยม หมายถึงว่าผู้หญิงมิได้เป็นตัวการขับเคลื่อนเพื่อต่อสู้ด้วยแนวทางของผู้หญิงเองแต่เลื่อนไหลไปตามโครงสร้างสังคมและกรอบคิดมีพื้นฐานแบบชายเป็นใหญ่ ผู้หญิงใช้สิ่งที่เคยเป็นกรงขังตนเองมาเป็นกรงขังซ้อนกรงขังเดิมอีกคราหนึ่ง สำนักพลเมืองที่พยายามสร้างขึ้นมาจึงเป็นการโหนกระแสตามการตื่นตัวทางการเมืองมากกว่าสำนักเรื่องความไม่เท่าเทียมระหว่างเพศ ความเป็นพลเมืองยังไม่อาจเกิดขึ้นได้ หากความเสมอภาคทางเพศยังไม่ถูกปลุกฝังในสำนึกของผู้คน

สิ่งที่หายไปในขบวนการสร้างสำนักพลเมืองเรื่องผู้หญิง **ประการแรกคือ** การสร้างสำนักพลเมืองแบบไร้เพศสภาพ⁹ ยังไม่เกิดขึ้น คล้ายกับว่าความเป็นพลเมืองของผู้หญิงตามกรอบคิดของสังคมนิยมยุคนั้นไม่ต่างอะไร

⁹ เพศสภาพ (gender) หมายถึงภาวะความเป็นหญิงชายที่ไม่ได้ถูกกำหนดปัจจัยทางชีววิทยา หากเป็นการกำหนดโดยสังคม วัฒนธรรม อื่นๆ และมีส่วนทำให้มีการกำหนดบทบาททางเพศที่แตกต่างกันระหว่างหญิงชาย

จากความพยายามสวมบทบาทความเป็นพลเมืองในแบบผู้ชายให้กับผู้หญิง ผู้หญิงยังดั้นไม่หลุดจากการย้ายไปบนรอยเท้าที่มีผู้ชายก้าวเดินไปแล้วบนพื้นที่สาธารณะ ซึ่งประวัติศาสตร์ก็ได้ชี้ให้เห็นว่ายังต้องใช้เวลาอีกนาน เพราะการสวมความเป็นพลเมืองชายให้กับผู้หญิงก็ได้ราบรื่น เพศวิถีที่ต่ำต้อยและน่าดูแคลนมักถูกนำมาเชื่อมโยงกับตัวตนของพลเมืองหญิงเสมอในพื้นที่สาธารณะ ขณะที่ความรู้และประสบการณ์ของผู้หญิงในฐานะย่า ยาย แม่ ภรรยา พี่สาว และลูกสาว กลายเป็นเพียงเรื่องส่วนตัวที่ไม่สามารถเชื่อมโยงเข้าสู่ความเป็นพลเมืองผู้มีส่วนร่วมทางการเมืองได้ แม้จะปรากฏว่าผู้หญิงส่วนหนึ่งได้ใช้สถานะเหล่านี้ เช่น ใช้ความเป็นแม่บ้าน เมียเช่า คุณยายชานา แอร์โฮสเตส ฯลฯ รวมตัวเพื่อเรียกร้องสิทธิในด้านต่างๆ แต่สื่อมวลชนก็ให้ความสนใจรายงานข่าวของเธอเหล่านี้ในระดับ “เหตุการณ์” เท่านั้น แต่ไม่ได้ให้ความสนใจในเนื้อหาของการต่อสู้ของพวกเธอที่สัมพันธ์กับระดับโครงสร้างสังคม

ประการที่สอง ความเป็นพลเมืองของผู้หญิงผู้สามารถพึ่งพาตนเอง ได้ยังไม่ปรากฏชัด ด้วยภูมิหลังของสังคมไทยที่ระบบอุปถัมภ์ฝังลึกในโครงสร้างสังคมมาอย่างยาวนาน สำนักเรื่องพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยในปี 2516-2519 จึงยังคงเป็นสิ่งใหม่ แม้ประเทศไทยจะเปลี่ยนแปลงการปกครองมาตั้งแต่ ปี 2475 แต่ในทางปฏิบัติ ประชาธิปไตยแบบไทยยังไม่ได้ส่งเสริมให้ประชาชนตระหนักในสิทธิ เสรีภาพ และการมีส่วนร่วมทางการเมือง ระบบอุปถัมภ์ที่ฝังรากลึกมาตลอดประวัติศาสตร์ได้สร้างความคุ้นชินให้ผู้คนที่ต้องพึ่งพิงรัฐมากกว่าที่จะเป็นพลเมืองผู้พึ่งพาตนเอง การสร้างสำนักพลเมืองเรื่องผู้หญิงบางเรื่องจึงผูกติดเข้ากับกลไกภาครัฐ ไม่ว่าจะเป็นการแก้ไขกฎหมายครอบครัว การมีส่วนร่วมทางการเมือง เป็นต้น เช่นเดียวกับระบอบปีตาธิปไตยที่ฝังรากลึก ทำให้ผู้หญิงเองรู้สึกคุ้นเคยต่อการพึ่งพิงผู้ชายอย่างยากที่จะดั้นหลุด

ประการที่สาม การต่อสู้เพื่อสร้างสำนักพลเมืองเรื่องผู้หญิงไม่หลากหลายพอภายใต้กรอบคิดที่มีเพียงสังคมนิยม และเสรีนิยม ซึ่งไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงแห่งชีวิตของผู้หญิงที่มีความแตกต่าง การสร้างสำนักพลเมืองไม่ควรอยู่ภายใต้การแบ่งแยกกรอบคิดว่า ถ้าแก้ไขกฎหมายก็ถือเป็นการสร้างสำนักพลเมืองแบบเสรีนิยม หรือถ้าต่อสู้เพื่อกรรมกร ชาวนา ก็เป็นการสร้างสำนักพลเมืองแบบสังคมนิยม ด้วยวิธีคิดเช่นนี้กลายเป็นข้อจำกัดที่นำข้อเท็จจริงไปใส่ในกล่องของสำนักคิดต่างๆ ซึ่งถูกกำหนดล่วงหน้าอย่างยาวนานและตายตัวในประวัติศาสตร์ อันอาจส่งผลให้ละเลยความแตกต่างในชีวิตจริงและบริบทของแต่ละสังคม การสร้างสำนักพลเมืองเรื่องผู้หญิงในวิถีแบบไทยที่มีใช้เสรีนิยมหรือสังคมนิยมจึงยังไม่เกิดขึ้นมาอย่างชัดเจน ที่สำคัญการที่แกนนำการต่อสู้จำกัดตัวเองภายใต้กรอบคิดการต่อต้านปิตาธิปไตยซึ่งเป็นยุทธวิธีที่สตรีนิยมตะวันตกใช้เป็นฐานหลักในการขับเคลื่อนในขณะนั้น บางส่วนได้ทำให้เกิดการขยายปัญหาออกไปแทนที่จะแก้ปัญหา เนื่องจากผู้ชายส่วนหนึ่งเข้าใจว่าตนเป็นศัตรูของการเคลื่อนไหวตามแนวทางสตรีนิยม จึงทำให้สูญเสียพันธมิตรดังที่ปรากฏเป็นเสียงสะท้อนโต้กลับที่แข็งแกร่งจากผู้ชายอยู่บ่อยครั้งเมื่อมีการเรียกร้องในประเด็นสิทธิพลเมืองของสตรีในยุคนั้น

ประการที่สี่ คือ การที่สื่อมวลชนเน้นเฉพาะพลังคนหนุ่มสาวในรั้วมหาวิทยาลัยในฐานะที่เป็นแกนนำขับเคลื่อน ทำให้ขบวนการสร้างสำนักพลเมืองเรื่องผู้หญิงไม่อาจหลายกำแพงของวัยและระดับการศึกษาที่แตกต่างกันลงไปได้เช่นกัน เพราะผู้หญิงในสังคมมีความหลากหลายและแตกต่าง ดังนั้นการสร้างสำนักพลเมืองเรื่องผู้หญิงต้องทำให้ภาพความหลากหลายของผู้หญิงปรากฏขึ้นมาเพื่อสะท้อนมุมมองที่แท้จริงของผู้หญิงทั้งหมด กระแสประชาธิปไตยเบ่งบานและวาทกรรมสิทธิสตรีอันเป็นผลจากการกำหนดให้ปี 2518 เป็นปีสตรีสากล ส่งผลให้การสร้างสำนักพลเมืองเรื่อง

ผู้หญิงได้รับอานิสงค์จากการตื่นตัวดังกล่าวด้วย แต่ยังคงยึดอยู่เฉพาะการรับรู้ของชนชั้นสูงและชนชั้นกลางที่มีการศึกษา ขณะที่แกนนำการต่อสู้ก็แยกออกเป็นสองขั้วความคิดคือฝ่ายเสรีนิยมและฝ่ายสังคมนิยม ต่างฝ่ายก็สู้เพื่อชนชั้นที่แตกต่าง มีการกล่าวโจมตีกันเองเสมอว่าผู้หญิงฝ่ายเสรีนิยมสู้เพื่อชนชั้นตัวเอง ขณะที่ฝ่ายสังคมนิยมเคลื่อนไหวเพื่อชนชั้นกรรมมาชีพ การต่อสู้เพื่อสร้างสำนักพลเมืองเรื่องผู้หญิงจึงยังไม่มีความเป็นหนึ่งเดียว ผู้หญิงชนชั้นล่างอีกมากมายที่ยังไม่รู้และไม่เข้าใจในการต่อสู้เพื่อยุติการกดขี่ทางเพศ ดังคำให้สัมภาษณ์ของแม่ค้าคนหนึ่งในยุคนี้ว่า

“เรื่องขบวนการเรียกร้องสิทธิสตรีไม่อยากยุ่งด้วย เพราะที่ไม่มีความรู้ เลยอยู่ของเราไปเรื่อยๆดีกว่า คิดว่าวันนี้จะทำอะไรให้ขายได้กำไรมากง”

(เล่ง แซ่เลี้ยว, ประชาธิปไตย 24 มิถุนายน 2516:8)

การสร้างรูปแบบใหม่ของความเป็นพลเมือง หรือ “พลเมืองในแบบผู้หญิง” ให้กลายเป็นอุดมการณ์ใหม่ที่มีความสำคัญใกล้เคียงกับอุดมการณ์หลักในสังคม มีจุดเน้นที่การดำรงสถานะให้ผู้หญิงคือ “ความหลากหลาย” ถือเป็นส่วนหนึ่งของสังคม มิใช่การหลอมรวมความเป็นพลเมืองผู้หญิงให้เป็นแบบเดียวกับพลเมืองชาย หรือมิใช่เป็นเพียงพลเมืองของรัฐ แต่เชื่อมโยงกับจุดยืนของแนวคิดประชาสังคมที่เน้นความหลากหลายแตกต่างของกลุ่มต่างๆ ถ้าหากความเป็นพลเมืองในนิยามแบบเสรีนิยมคือการสร้างอาณาบริเวณทางการเมือง เป็นการแยกความเป็นส่วนตัวออกจากความเป็นสาธารณะ แนวทางสตรีนิยมกลับถือว่า เรื่องส่วนตัวกับการเมืองถูกทำให้เป็นเรื่องเดียวกัน ดังคำขวัญที่ว่า “The personal is political.” (Kivisto & Faist, 2007:13) ขบวนการสร้างความเป็นพลเมืองสตรีในรูปแบบใหม่จึงอยู่ที่การประสานเชื่อมโยงชีวิตประจำวันของผู้หญิงเข้ากับการเมือง การต่อสู้ของ

ผู้หญิงเพื่อได้มาซึ่งสิทธิทางการเมืองและสิทธิของพลเมืองเป็นเงื่อนไขลำดับแรกที่จะนำไปสู่การปลดปล่อยทางสังคม (Ellis, 1991:236) การสร้างสำนักพลเมืองจึงไม่อาจหลีกเลี่ยงการต่อสู้เพื่อปลดปล่อยปัจเจกบุคคลให้หลุดพ้นจากพันธนาการทางสังคม เฉกเช่นการสร้างความเป็นพลเมืองของผู้หญิงตามแนวทางเสรีนิยมที่เชื่อมโยงการต่อสู้กับเสรีภาพของผู้หญิงกับสิทธิทางกฎหมายในมิติต่างๆ (Held, 1991:21) อย่างไรก็ตามการสร้างสำนักพลเมืองเรื่องผู้หญิงไม่ใช่การเรียกร้องสิทธิของตนเอง หรือพยายามมีในสิ่งที่ผู้ชายมีการเรียกร้องสิทธิเพื่อกลุ่มไม่สามารถทำให้สังคมทั้งองค์กรรวมอยู่รอดได้ ทางรอดของสังคมคือการสร้างพลเมืองที่มีความภาคภูมิใจในความเป็นพลเมือง การเป็นพลเมืองของผู้หญิงคือความมีศักดิ์ศรี ความเท่าเทียม ไม่ปรารถนาจะครอบงำผู้ใด และไม่ต้องการให้ใครมาครอบงำเช่นกัน

ที่สุดแล้ว การสร้างสำนักพลเมืองสามารถนำไปสู่การปลดปล่อยผู้หญิงออกจากกรกฎเอารัดเอาเปรียบ วิธีคิดซึ่งถูกกำหนดโดยปิตาธิปไตยไม่ยอมรับให้อัตลักษณ์ของบุคคลมีความแตกต่าง ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและมุมมองแบบเพศภาวะจักกลายเป็นความท้าทายการสร้างสำนักพลเมืองในแบบผู้หญิง (Geoff, 1991: 14) ที่สำคัญการสร้างความเป็นพลเมืองเรื่องผู้หญิงไม่ควรปล่อยให้เป็นที่ของสถาบันการศึกษาหรือสถาบันครอบครัวเท่านั้น ทว่าสื่อมวลชนควรเข้ามามีบทบาทร่วมด้วยในการปลุกฝังสำนักดังกล่าว เพราะสถาบันสื่อมวลชนนั้นคือแหล่งของการเรียนรู้ตลอดชีวิตของพลเมือง หน้าที่ของสื่อมวลชนในการสร้างสำนักพลเมืองเรื่องผู้หญิงถือเป็นบทบาทจริยธรรมแห่งวิชาชีพด้านหนึ่ง เป็นการทำหน้าที่ของสื่อมวลชนในการสร้าง “คุณธรรมแบบพลเมือง” (civic virtue) ซึ่งให้ความเคารพต่อความแตกต่างหลากหลาย มากกว่าการกดทับให้มีความเป็นพลเมืองในแบบเดียว (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545: 64) การมีภาคปฏิบัติ การต่อสู้ที่เข้มแข็งในด้านสำนักพลเมืองของปัญญาชนสตรีในรั้วมหาวิทยาลัย

ถือเป็นการกระบวนการสร้างความเป็นพลเมืองที่ดีในอนาคต เมื่อสังคมมีพลเมืองที่เข้มแข็ง สังคมนั้นจะมีระบอบการบริหารการเมืองที่เข้มแข็ง มีประสิทธิภาพ ส่งเสริมให้สมาชิกแต่ละคนมีบทบาท ส่วนรวมได้รับประโยชน์จากการแบ่งสรรทรัพยากรที่ระบอบการเมืองมีความเป็นธรรม (ธเนศวร์ เจริญเมือง, 2551: 163) การสร้างสำนักพลเมืองเรื่องผู้หญิงถือเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเคลื่อนไหวในประชาสังคมและต่างจากขบวนการปฏิวัติเพื่อยึดกุมอำนาจรัฐ หากแต่การสร้างสำนักพลเมืองมีความปรารถนาที่จะได้มาซึ่งฐานะในการกำหนดชีวิตของตนเองโดยไม่จำเป็นต้องผ่านรัฐเสมอไป เท่ากับเป็นการย้ายกระบวนทัศน์ที่เอารัฐเป็นตัวตั้ง มาสู่ประชาชนเป็นตัวตั้งในการสร้างความเสมอภาคทางเพศ อันนำมาซึ่งความเสมอภาคกันในสังคม สื่อมวลชนจึงไม่ควรปล่อยให้ผู้หญิงเป็นเพียงผู้บริโภคที่ภักดีต่อสินค้า เป็นเพียงแรงงานที่ทำงานเพื่อรับใช้ระบบทุน เป็นแม่และเมียในระบอบปีตาธิปไตย เป็นเพียงผู้ตื่นตัวทางการเมืองเฉพาะวันเลือกตั้ง หรือเมื่อเกิดวิกฤตทางการเมืองเท่านั้น สังคมโดยเฉพาะสื่อมวลชนต้องสร้างผู้หญิงให้เป็นพลเมืองที่ตื่นตัว พึ่งพาตัวเองได้ เมื่อเกิดปัญหาก็สามารถรวมกำลังกันแก้ไขปัญหาด้วยตัวเอง

โดยสรุป การหวนกลับไปรื้อฟื้นบทบาทคุณค่าและหรือเรียนรู้ความผิดพลาดและความสำเร็จของการมีส่วนร่วมทางการเมืองของปัญญาชนสตรีในอดีต โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบทบาทของการสร้างสำนักพลเมืองในเรื่องผู้หญิง ถือเป็นการนำประวัติศาสตร์ของอดีตมารับใช้ปัจจุบัน ขณะเดียวกันงานศึกษาแนวสตรีนิยมไม่ควรที่จะอธิบายเพียงแค่ปรากฏการณ์เท่านั้น แต่ต้องมีจุดมุ่งหมายที่จะเปลี่ยนแปลงปรากฏการณ์ด้วย การมุ่งมั่นที่จะรื้อโครงสร้างสังคมทุนนิยม สร้างประชาธิปไตย แก้ไขกฎหมาย ส่งเสริมให้ผู้หญิงมีการศึกษาและอาชีพ อาจไม่เพียงพอที่จะสร้างสำนักพลเมืองเรื่องผู้หญิง การสร้างองค์ความรู้ที่สามารถตอบคำถามอย่างไรและทำไมผู้หญิงจึง

ต้องเป็นพลเมืองผู้ตื่นตัวและมีส่วนร่วมทางการเมืองเป็นงานเร่งด่วนที่จะต้อง
ขับเคลื่อน และที่สำคัญต้องทำให้ผู้หญิงเป็นพลเมืองที่สามารถพึ่งพาตนเอง
ได้ แม้ระบบสังคม การเมือง เศรษฐกิจจะไม่เป็นตามที่หวังไว้ แต่การสร้าง
สำนึกพลเมืองเรื่องผู้หญิงก็ยังคงต้องเป็นพันธกิจหลักของสื่อมวลชนที่ต้อง
คำนึงถึงวาระแห่งความรับผิดชอบต่อสังคมเหนือสิ่งอื่นใด

บรรณานุกรม

หนังสือ

- กลุ่มผู้หญิงมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. **ทางเลือก**. กรุงเทพฯ: 2517.
- กุลลีนี มุทธากลิน และ วรารักษ์ เฉลิมพันธุ์ศักดิ์. **แนวคิดสตรีนิยมกับการเมือง. ใน แนวคิดทางการเมืองและสังคม. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2547.**
- คารินา โชติรวี. **ข้อกังขาเรื่องบทบาทการเป็น “แม่ศรีเรือน” ในนวนิยายเรื่อง To the lighthouse และ Mrs. Dalloway ของเวอร์จิเนีย วูลฟ์**. กรุงเทพมหานคร: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.
- จิตติมา พรอรุณ. **การเรียกร้องสิทธิสตรีในสังคมไทย พ.ศ.2489-2519**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2538.
- จิระนันท์ พิตรปรีชา. **โลกที่สี่**. กรุงเทพฯ: ฝ่ายวิชาการ สโมสรนิสิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518.
- ชลิตาภรณ์ ส่งสัมพันธ์. **เมื่อผู้หญิงคิดจะมีหมวด การต่อสู้ “ความจริง” ของเรื่องเพศในสภาพผู้แทนราษฎร**. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์ คบไฟ, 2549.
- ชมนนมนิสิตหญิงคณะวิทยาศาสตร์. **ขบวนการดอกไม้บาน**. กรุงเทพฯ: ชุมชุม, 2516.
- ไชรัตน์ เจริญสินโอฬาร. **ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่**. กรุงเทพฯ: วิชาษา, 2545.
- ธเนศวร์ เจริญเมือง. **ทฤษฎีและแนวคิดการปกครองท้องถิ่นกับการบริหารจัดการท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2551.

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. **การเมืองภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตย**
ไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา, 2552.

มัลลิกา วัชราร. ผู้หญิงกับการพัฒนาประเทศ. ใน **ชุมนุมนิสิตหญิงคณะ**
วิทยาศาสตร์. **ขบวนการดอกไม้บาน**. กรุงเทพฯ: ชุมชุม, 2516.

มานิต รุจิวิโรตม. ผู้หญิงปฏิวัติ. ใน **ชุมนุมนิสิตหญิงคณะวิทยาศาสตร์**.
ขบวนการดอกไม้บาน. กรุงเทพฯ: ชุมชุม, 2516.

ยุทธนา วรณปิติกุล. **สำนักพลเมือง: ความเรียงว่าด้วยประชาชนบน**
เส้นทางประชาสังคม. กรุงเทพฯ: มูลนิธิการเรียนรู้และพัฒนา
ประชาสังคม, 2542.

วารุณี ภูริสินสิทธิ์. **สตรีนิยม ขบวนการและแนวคิดทางสังคมแห่ง**
ศตวรรษที่ 20. กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2545.

วิมลศิริ ชำนาญเวช. ผู้หญิงกับกฎหมาย. ใน **ชุมนุมนิสิตหญิงคณะ**
วิทยาศาสตร์. **ขบวนการดอกไม้บาน**. กรุงเทพฯ: ชุมชุม, 2516.

สุนี ไชยรส. **การหลอมรวมอุดมการณ์เฟมินิสต์ ประชาธิปไตย และสิทธิ**
มนุษยชน: ศึกษาผ่านประสบการณ์สุนี ไชยรส. วิทยานิพนธ์
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547.

สุวัฒนา เปี่ยมชัยศรี. การปลดแอกสตรี. ใน **กลุ่มผู้หญิงมหาวิทยาลัย**
ธรรมศาสตร์. **ทางเลือก**. กรุงเทพฯ: 2517.

อภิชาติ ศักดิ์เศรษฐ์ (บรรณาธิการ). **4 ทศวรรษภาพข่าวไทย**. กรุงเทพฯ:
บริษัทคอมแพคท์พริ้นท์ จำกัด, 2538.

หนังสือพิมพ์และนิตยสาร

กระจำัง. **ดาวสยาม 18** กันยายน 2518.

กริ่ง นิรินทร์ออน. สนมัย เขาจะเป็นผู้แทน. **ดาวสยาม 17** กุมภาพันธ์
2519.

ถึงจะอยู่ต่างวัยแต่ก็สวยได้เท่าเทียมกัน. **ลลนา** เล่ม 83 ปักษ์แรกมิถุนายน 2519.

ทินวัฒน์ มฤคพิทักษ์. ผู้หญิงก็ช่วยชาติได้จริงหรือ. **ประชาธิปไตย** 25 มีนาคม 2518.

ประยูร จรรย์วาทย์. แนวหน้ากล้าตาย. **ไทยรัฐ** 11 พฤศจิกายน 2516.
ผกาดี อุตตโมทย์.เตรียมไว้ให้งามพร้อม. **เบญจกัลยาณี** ปีที่ 1 ฉบับที่ 7 พฤศจิกายน 2517.

มือลึกลับส่งโกเต๋กซี้ให้ รมต. **ดาวสยาม** 20 พฤษภาคม 2519.

เลิกแพร์ภาพ คุณหญิง โสภณี เสียที. **ประชาธิปไตย** 5 กรกฎาคม 2518.
เล่ง แซ่เลี้ย. การปลดแอกของหญิงไทยวันนี้. **ประชาธิปไตย** 24 มิถุนายน 2516.

วณี สุขารมณ. ผู้หญิงพูด: 8 มีนาคม วันสตรีสากล. **ประชาธิปไตย** 8 มีนาคม 2518.

สตรีไทยตื่นตัวสมัคร สส. หาเสียงคึกคักกัน. **ดาวสยาม** 13 มกราคม 2518.

สาวยุคสิทธิสตรี. **ไทยรัฐ** 26 กรกฎาคม 2518.

เสาวนีย์ ลิ้มมานนท์. จากเล็บถึงสาว มาเป็นผู้หญิง: ความเรียบง่ายที่แฝง
เร้น. **สยามรัฐ** 2 กุมภาพันธ์ 2516.

อุทิศ นาคสวัสดิ์. ดร.ชื่อดังให้สัมภาษณ์ดาวสยาม. **ดาวสยาม** 27 ธันวาคม 2518.

Books

Beasley, C. **What is Feminism?** London: Sage Publications, 1999.

Benton, Sarah. Gender, Sexuality and Citizenship. In Andrews, Geoff (ed.). **Citizenship**. London: Lawrence & Wishart, 1991.

- Daly, M. **Gyn/Ecology: The Metaethics of Radical Feminism**. Boston: Beacon Press, 1978.
- Ellis, Caroline. Sisters and Citizens. In Andrews, Geoff (ed.). **Citizenship**. London: Lawrence & Wishart, 1991.
- Held, David. Between State and Civil Society: Citizenship. In Andrews, Geoff (ed.). **Citizenship**. London: Lawrence & Wishart, 1991.
- Kivisto, Peter & Faist, Thomas. **Citizenship Discourse Theory and Transnational Prospects**. Oxford: Blackwell, 2007.
- Phillips, Ann. Geoff (ed.). **Citizenship**. London: Lawrence & Wishart, 1991.
- Samutvanija, Chaianan and Morell, David. **Political Conflict in Thailand: Reform, Reaction, Revolution**. Massachusetts: Gunn and Hain Publishers, 1981.

Sociology of Networking Community: A Study of Thai Community in Melbourne, Australia

Sansanee Chanarnupap^{*}

Abstract

This paper highlights the character of Thai migrant community in Melbourne, Australia. The Thai community is seen as a dynamic meta-network which has many sub-networks within it; ranging from interpersonal ties to social organizational ties, from virtual encounters to real-life interactions. Participants have used these networks since the time of their arrival to Australia to construct their own personal world and livelihood. Integration into Australian-Thai community networks is central to the migration, settlement, and adjustment that provide opportunities for meaningful social engagement and identity development.

Keywords: Community, Network-Based Community,
Thai Migrant Community, Thai Skilled Migrant

^{*} Lecturer, Faculty of Humanities and Social Sciences,
Thaksin University, Songkhla 90000, Thailand Email: csansanee@tsu.ac.th

สังคมวิทยาของชุมชนเครือข่าย: การศึกษาชุมชนไทยในเมลเบิร์น ประเทศออสเตรเลีย

ศันสนีย์ จันทร์อานูภาพ

บทคัดย่อ

ข้อเสนอของบทความนี้มุ่งที่จะแสดงให้เห็นลักษณะของชุมชนไทย ย้ายถิ่นที่พำนักอาศัยอยู่ในเมืองเมลเบิร์น ประเทศออสเตรเลียว่ามีลักษณะ เป็นชุมชนเครือข่ายขนาดใหญ่ และเป็นพลวัต ภายในเครือข่ายประกอบด้วย โครงข่ายความสัมพันธ์เล็กๆ จำนวนมากเชื่อมโยงถึงกันอย่างเหนียวแน่น ทั้ง โครงข่ายความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลตลอดจนโครงข่ายความสัมพันธ์เชิง องค์กร ทั้งโครงข่ายความสัมพันธ์ผ่านสื่ออิเล็กทรอนิกส์ตลอดจนโครงข่าย ความสัมพันธ์ที่ผู้กระทำปฏิสัมพันธ์กันโดยตรง ชุมชนไทยย้ายถิ่นแห่งนี้ จึงไม่ได้เป็นเพียงชุมชนเสมือนหรือชุมชนจินตนาการ แต่เป็นชุมชนที่สมาชิก ในชุมชนมีการติดต่อและปฏิสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่องและมีแบบแผน

คำสำคัญ: ชุมชน ชุมชนเครือข่าย ชุมชนไทยย้ายถิ่น คนไทยย้ายถิ่นที่มี ทักษะ

Introduction

Demographic background of Australia multicultural society

Since the removal of discriminatory restrictions in 1973, Australia's migration program has allowed people from any country to apply to migrate to Australia, regardless of their ethnicity, culture, religion or language, provided they meet the criteria set out in law. By the early 1990s, the aims of Australia's migration program were diffuse, encompassing social (family reunification), humanitarian (refugee and humanitarian migration) as well as economic (skilled migration) objectives ("Fact sheet 6: the evolution of Australia's multicultural policy," <http://www.immi.gov.au/media/fact-sheets/06evolution.htm> accessed 15 June 2007).

Australian Bureau of Statistics (ABS) recently reported that the preliminary estimated resident population (ERP) of Australia at 28 February 2012 was 22,844,276 persons. In the 2006 Census Australia's population was around 20 million people and, of those reporting country of birth, about 24% were born overseas and 45% were either born overseas or had at least one parent born overseas. Australians identify with some 250 ancestries and practise a range of religions. In addition to Indigenous languages, about 200 other languages are spoken in Australia. After English, the most common languages spoken are Italian, Greek, Cantonese, Arabic and Mandarin. Those born in the United Kingdom made up the largest share of Australia's overseas-born population (23.5%).

Other countries that made up large shares of Australia's overseas-born population in 2006 were New Zealand (8.8 per cent), the People's Republic of China (4.7%), Italy (4.5%), Vietnam (3.6%), India (3.3%), the Philippines (2.7%), Greece (2.5%) and Germany (2.4%) ("Australia's population", <http://www.immi.gov.au/media/publications/statistics/popflows2008-09/pop-flows-chapter1.pdf> accessed 13 August 2010).

Australia's rich migration history and large-scale immigration have produced greater ethno-cultural diversity within the nation-state. The greater ethno-cultural diversity within Australia may lie in new forms of multicultural societies which facilitate gradual improvement in socio-economic situation and the rights of migrants. This has led to a major cultural shift away from policies of 'assimilation' (migrants should shed their cultures and languages and rapidly become indistinguishable from the host population) to 'integration' (the first generation keeps its culture but their children would be indistinguishable from the children of people in Australia for generations) and then to the introduction of 'Australian multiculturalism' (numerous cultures in one society) (Kirkby, 1997; Healey, 2005).

Australian multicultural policies have had as their overall goal the promotion of tolerance and respect for collective identities. This has been undertaken through supporting community associations and their cultural activities,

monitoring diversity in the workplace, encouraging positive images in the media and other public spaces, and modifying public services (including education, health, policing, and courts) in order to accommodate culture-based differences of value, language and social practice.

The development of Australian multicultural policies has created the space for Thai community in Australia. Thai community is seen as a part of Australian multicultural society. Australian multiculturalism has meant that Thai communities feel a sense of belonging in Australia. This has led to a positive sense of belonging among Thai community networks. Thai community brought significant cultural layers to the fabric of Australian multicultural society.

Demographic background of the Thailand-Born community in the State of Victoria

According to Fact Sheet No A-67 Thailand-born community in Victoria 2006 Census (see Figures 2), the earlier Thailand-born migrants to Australia were those who had married Australians or had studied in Australia under the Colombo Plan scheme or military traineeships. However, in recent years the community has grown substantially, increasing from 14,000 in Australia in 1991, to 30,550 in 2006. Most were skilled and business migrants, students, and those who arrived as a spouse or fiancée. At the 2006 Census, there were 7,057

Thailand-born persons in Victoria (23.1% of Australia's total), increasing by 28.6% from 5,487 persons in 2001. Only 14.8% of the Thailand-born population in Victoria had arrived in Australia prior to 1986; 54.1% had arrived between 1996 and 2006. The community was well distributed throughout metropolitan Melbourne, with slight concentrations in Melbourne City (10.0%) and Greater Dandenong (9.0%).

The Thailand-born community showed a relatively young age profile: 27.6% were aged 19-25 years; 41.6% were aged 26-44 years. The median age was 27 years, compared to 37 years for the total Victorian population. There was a distinct gender imbalance with 56 males to 100 females. Over half (58.8%) spoke the Thai language at home; 8.1% spoke Khmer (a Cambodian language); and 19.9% spoke English only. A significant percentage (13.2%) assessed themselves as speaking English not well or not at all. Three-quarters (74.8%) were Buddhist and there were small numbers following Christian faiths. Half (49.1%) held Australian Citizenship, compared to 67.5% for the total overseas-born population in Victoria.

Methodology

This paper is based on an anthropological and sociological study of Thai skilled migration in Melbourne, Australia. I employed two major qualitative research techniques in my fieldwork (2 years from 2007 to 2009): participant observation and in-depth interviewing. Twenty-five Thai skilled

migrants in Melbourne who initially came to Australia for further education and then applied for Australian permanent residence after graduating generated the core data for the study. Participants of diverse age (26 – 41 years of age), gender (male and female), place of birth (Bangkok and four regions of Thailand), marital status (single, married, widow), and occupation were involved. Almost all participants (twenty cases) hold Bachelor degrees from Thailand before arriving to Australia. The majority (17 cases) had worked in Thailand while the others (8 cases) were newly graduated and unemployed before seeking for international education in Australia. All participants were overseas Thai students for at least two years before migrating to Australia.

Thai people in Australia constitute a mixture of students, working people, housewives, and various other smaller demographic groupings, and I have found that general observation and social interaction with these groups can help to contribute a much greater understanding of migration experiences in the broader Thai community in Australia. In addition to the Australian-based research, I also undertook interviews of 7 families of key informants in Thailand to investigate the migration experience across the geographic range of this diasporic sociality.

Theoretical Orientation: The concept of community

In sociology, the concept of community has been subject to significant debate, and sociologists are yet to reach agreement on the definition of the term. The word 'community' has been used so freely in both popular and social scientific literature that it is assumed that everyone understands it and is in agreement about its importance. Yet, its definitions vary substantially. Community can usually only be described, not defined, and experienced, not generalised. Traditionally a 'community' has been described as a group of interacting people living in '*a common location*' (Zimmerman, 1938). In the past century, there was concern on the part of many scholars of the world scene that community was in decline; the '*gemeinschaft*' described in the 19th century and continued to lose its solidarity in the 20th century (Bruhn, 2005: 16-17). The concern over the loss of community in modern society has a long history, but its revival is usually associated with heightened urbanisation, residential mobility, and rapid social change when the world experiences significant shifts in values and increasing individualism (Fukuyama, 1999: 55-80).

However, Wellman (1999: 49-92) argued that large scale social change has not destroyed communities; rather communities have been transformed. Since the age of globalisation, the concept of community no longer has geographical constraints. Community has arguably become

understood as networks of interpersonal ties in which 'place' is less permanent and meaningful. Community has shifted from co-located and group-based to network-based community. Community is still present but in new forms. People continue to connect for a purpose (Bruhn, 2005). Where social networks sufficiently exist and maintain a quality of interaction and association, community can be achieved independently of territorial context. According to this point of view, a shared territory is neither a necessary nor a sufficient condition to define the existence of community.

In addition to this, McMillan and Chavis (1986) have described four aspects of community. The first aspect is the *sense of membership* that is derived from being a part of a team. The second aspect is the sense that a person has some degree of power to *influence* the group. The third aspect is a person's capacity to contribute to the group by way of *integration and fulfilment of needs*. The last aspect is the *shared emotional connection* felt by a person after participating in a joint effort, enjoying the acceptance of other team members. McMillan and Chavis (1986) also pointed out that a sense of community is evident among ethnic groups who stick together, often settling with others from their ethnic groups who have preceded them in an effort to survive in a strange and new country. A sense of community is usually associated with the degree to which people know and trust one another. What makes a community important

and meaningful is a person's feeling that he or she is valued, and that his or her safety and protection is provided for, and that there is access to resources outside of the community. The kind of community that each person believes fosters healthy connections for them is the key (Bruhn, 2005).

In this paper, I argue that the residential decentralisation of Thai migrants has shaped the character of Thai community in Australia: it is a community that is not constrained by geography. While the Thai community in Victoria is maintained independently of a territorial context, the dispersed social networks operate to an intensity that sustains a quality of interaction and association that is unequivocally a community. The Australian-Thai community is defined by what Thai people do with each other, not where they live. The presence of a Thai community was made plain by the mapping of Thai social networks. These networks manifest in the hundreds of Thai restaurants, various Thai cultural and religious festivals throughout the year and other occasions when Thais gather and celebrate their culture in a public space, making the otherwise invisible Thai community visible. The Thai community thus manages to put itself into the wider Australian public multicultural society. Further, this exposure to the broader Australian society can facilitate network building with non-Thai social sectors. While some degree of community separation persists, the Thai community in Australia is neither an overly

closed nor exclusive community. Such interactive mechanisms thus elaborate how the Thai community maintains a sense of discrete Thai-ness yet is inextricably intertwined with the larger setting in which it exists.

Thai skilled migrants in this research were opportunistic in manipulating ethnic linkages, and associative in developing networks of connections. Networks were interdependent, diverse, and responsive to change, yet cohesive enough to form a sense of stable community. Some of my participants were active agents or 'hub' people in the development of a networked community. All of my participants had portfolios of Thai social networks that could be used to connect them with others for various reasons and at various times. While they have been connected to Thai social networks since the time of their arrival; they have increasingly used these networks to construct their own personal world and livelihoods. Integration into Australian-Thai community networks is central to the migration, settlement, and adjustment that provide opportunities for meaningful social engagement and identity development.

The formation of Thai migrant community in Melbourne

According to the 2006 census, Thai migrants in the State of Victoria are accommodated throughout Melbourne metropolitan. However, there was no particular Thai residential enclave or commercial focus area, compared to some other ethnic communities in Victoria such as 'Little Italy' centred

around Lygon Street in the inner-Melbourne suburb of Carlton, Melbourne's Greek precinct on Lonsdale Street, Chinatown on Little Bourke Street, and Vietnamese communities in Richmond, Footscray, and Springvale.

I argue that the residential decentralisation of Thai migrants has shaped the character of Thai community in Melbourne. Clearly, Thai community is not highly visible as there is no one physical geographic location around which Thais gather. Despite this, Thai community and culture can be seen through at least three ways.

First, there are hundreds of Thai restaurants throughout Victoria which employ a large number of Thai migrants. For example, the website 'www.eatablity.com.au' (accessed on 27 May 2011) shows 311 venues in the category of Thai restaurants in Melbourne. Thai food such as *Pat Thai*, *Tum Yam* soup, and Thai green curry are well known in Australia. Thai restaurants can be seen as one of the major focal points of Thai people in Australia.

Second, the presence of the Thai community can also be seen through the emergence of Thai social networks in a variety of organisations within the Thai community such as Buddhist temples¹, the Thai Language School of Melbourne Inc.², the Thai Association of Victoria Inc.(TAV)³, the Thai Information and Welfare Association Inc. (TIWA)⁴, the SBS

Radio's Thai Language Program⁵, and Thai newsmagazines published in Victoria⁶.

Third, various Thai festivals throughout the year serve as occasions when Thais gather and celebrate their culture, and provide opportunities to present Thai-ness in a public space, making the otherwise dispersed Thai community visible. For example, the 6th Melbourne's Annual Thai Culture and Food Festival⁷, which attracted over 40,000 people to Federation Square, enables the community to celebrate the traditional Songkran festival, as well as learn more about Thai culture and food. Federation Square is Melbourne's key public space and an essential part of cultural precinct in the city of Melbourne, and it was transformed into a haven of Thai culture with a number of tents showcasing Thai arts and crafts, Thai tourism, Thai food, traditional Thai massage, fruit carving, and handicrafts. The Federation Square stage had continuous entertainment with Thai traditional and contemporary dance shows; Thai videos; and the annual 'Miss Thai Festival' beauty competition. The Square also hosted the inaugural Thai Festival 8 round Thai Kick Boxing tournament on the ute boxing ring. More than 20 Thai food and dessert stalls served mouth watering Thai food from tents alongside the Yarra River. Roving guides in Traditional Thai outfits were available to provide information about the activities and about Thailand. Organisers

acknowledged that the festival would not have been possible without the help of the over 200 volunteers.

This Festival was but one event in the annual calendar of Thai celebrations held in Melbourne and world-wide. Other significant events included the birthdays of His Majesty the King of Thailand or Father's day (December), Her Majesty the Queen of Thailand or Mother's day (August), the annual Loy Krathong Festival (November) and the Thai community parade along Swanston Street on Australia Day (26 January), celebrating the Thai community as a part of Australian multicultural society. The existence of Thai public spheres in Australia has increasingly gained recognition in Australian society.

In utilising the concept of networking community, my participants were asked to list their regular contacts in Australia and to tell the story about their relationship; who he or she is; how they met to each other; how they keep in touch; how intimate is their relationship. Using these participants' social networks (see examples in Figures 7 – 9), we can see a variety of connections that are related to many specific circumstances.

Connections to other Thais in Melbourne could be summarised as follows:

1. Connection to other Thais at home (housemates)
2. Connection to other Thais at workplace (colleagues)
3. Connection to other Thais at school/university/college

4. Connection to other Thais in religious networks
5. Connection to other Thais in community organisations:
 - a. The Thai Language School of Melbourne Inc.
 - b. The Thai Association of Victoria Inc.
 - c. The Thai Information and Welfare Association Inc.
 - d. The Thai Culture and Food Festival Inc.
 - e. Thai community newsmagazines
 - f. The SBS Radio's Thai Language Program
 - g. www.aussietip.com (Thai virtual community)
 - h. Thai education and migration services
 - i. Thai recreation networks: Thai CVD and DVD shops, Thai pubs and night clubs, Thai sport lovers networks

Obviously, the Thai community was already here when participants and I came onto the scene. We could recognise its existence and take account of its demands. The Thai community is seen as a dynamic meta-network which has many sub-networks within it; ranging from interpersonal ties to social organizational ties, from virtual encounters to real-life interactions. Thai migrants are opportunistic in manipulating ethnic linkages and associative in developing networks of connections and each social linkage thread in the network seems to be readily available. Thais could gain access to all

these linkages if required. From my investigation, I argue that social linkages among Thais as mentioned above are what create community. The Australian-Thai community is defined by what Thai people do with each other, not where they live. Thai community is constructed from communication rather than physical proximity.

Purposeful connections

Thai migrant community is about seeking and maintaining social ties with one another and sharing a common purpose, even though this is through extended networks rather than residential locality. Having ties to others fosters a sense of community, which, in turn, serves a protective and integrative function for its members and also facilitates the adjustment process. How participants adjust to Australian society is primarily dependent on the nature and extent of the ties that bind them to each other. When participants first arrived to Australia as a Thai international student, Thai migrant community was seen as a comfort zone where they could meet their immediate needs. The Thai community met their basic needs to belong and to bond with other Thais for stability, security, and emotional support. However, after these Thai international students became Australian permanent residents, participants chose to continue to be integrated into Thai community networks. They did not withdraw from the Thai community even though their cross-cultural contacts opened

much more widely. These findings led me to investigate in more detail the potential implications for Thai skilled migrants of continuing to be embedded in Thai networks. I argue that connections to Thai ethnic networks do not persist as a result of lack of language proficiency or failure to adjust to life in the new environment. Thai '*skilled*' migrants do not coalesce around an inability to associate with the mainstream society. Rather, Thai skilled migrants are connected to multiple networks interwoven in complex patterns, because in this way their needs could be met. Participants engage with other Thais through the networks that exist to access accommodation, jobs, place of worship, and many other resources they need. The Australian-Thai community can be seen as a gateway or access to considerable social and economic resources in Australian society. These Thai community networks provide the different degree of accessibility, accountability, availability, intimacy, confidentiality, and rewards.

Participants found it easy to connect to other Thais because of their shared cultural roots and language. However, community networks seemed to be carefully selected. Some participants cast a wide net in an effort to explore which linkages were most beneficial or useful to them. Some opted for membership in fewer, but more densely knit groups. Some curiously received news about what was happening in the Thai community but cautiously resisted in participating. Participants

connected to others out of self-interest and the need to meet individual needs. This approach was due to ambivalence about personal rewards derived from working for the common good, especially in an age where individual achievement is rewarded regardless of the benefit to society. Rewards in social relationships are seen as pleasures, satisfactions, and gratifications that a person enjoys from participating in relationships. Rewards can be intrinsic or extrinsic; direct or indirect; tangible or intangible; immediate or received in the future. When an individual's effort or cost is returned in the form of a compensatory benefit – trusting social relationships develop. In this way trust binds the interacting people together through reciprocal expectations and obligations. These relationships that are based on social exchange can be seen as a form of social capital that generates trust, reciprocity and cooperation. The Thai community is arguably characterised by dense networks of reciprocity and trust. These networks are essential to the willingness of individuals to cooperate voluntarily and encourage behaviours that facilitate productive social interaction. They encourage Thai people to invest themselves in groups, networks and institutions. Regardless of whether or not Thai individuals care for others, Thai community is brought together through mutual interests and social exchange, providing the basis for a continuing relationship. In

turn, the community agrees to cooperate with each other in order to achieve a mutual goal.

As such, Thai migrant community is not 'just' an imagined community or virtual community as my investigation of Thai connection webs primarily looked at face to face interactions. Face to face interactions could arguably be either a necessary or a sufficient condition to define membership in Thai community networks. It is true that many participants engaged in the virtual communication, but it also must be noted that this often followed by face to face interactions and telephone contacts. Also, participants might engage in face to face interactions and followed up their relationship by some forms of virtual communication. Online tools were more likely to extend their social contacts. Online activity also supplemented participation in voluntary ethnic organisations. Most participants used the internet to maintain a variety of social ties, not just as an online community.

In other words, each person knew the others and identified themselves in relation to them through ongoing face to face interactions, not just through a shared common language, nationality or cultural roots. Indeed, Thai nationality was not a necessary condition to define the membership of the Thai community. Many non-Thais were included in Thai community networks. They were treated by Thais as insiders, not outsiders. In Thai language school networks, for example,

some non-Thais were members of the school committee. Some of these non-Thais were spouses of Thais, but some were not. They appreciated Thai culture, learned the language and engaged with Thai community activities throughout the year. The non-Thais in Thai community networks often led Thai migrants to have external contacts. Thai migrants constructed their social connections and built networks of relationships composed of both other Thais and non-Thais. Even though many might group mostly around other Thais, they also all had external connections to the broader Australian society.

The character of Thai (networking) community

Community structure

Thai migrant networks are an ongoing dynamic process, continually in creation and understandable only in relation to their settings and the relationships between the actors in the network. As Thai individuals influence each other and exchange information, they frequently adjust their activities to one another. This introduces regularity and predictability into their relationships, and begins a process of sharing common ideas which in turn influences and helps to perpetuate patterns of social order. Over time through this process what were once a group of relatively heterogeneous Thais bring commonality, order and meaning into their shared social life. Thai community can be argued to be the process of merging its participants into

ordered social relationships infused with cultural ideas. This collective social life give rise to shared symbolic ideas associated with established social arrangements. Their relationships become arranged into multidimensional patterns that are relatively stable over time and hence predictable.

The Thai migrant community is the property of a population, not of single individuals. It is highly influenced by characteristics of the population that comprise them. Participants in these emerging relationships frequently produce some shift from self to collective orientations. Accordingly, Thais acting as parts of social relationships create patterns of social order that become realities distinct from these individual actors.

As I have sketched out, the Thai community in Melbourne is a dynamic meta-network with many sub-networks inter-connecting within it. Many linkages work closely with one another and Thai migrants are connected to 'multiple' sub-networks. The dynamic meta-network has a flexible structure; its structure is seen as particular instances of ongoing processes, continually being created and changed. Some new sub-networks are integrated, while some sub-networks weaken and collapse. All of the social relationships comprising a network are to some degree interrelated. Activities or changes in one part of such a network could therefore have (less or more) effects throughout many other parts of the network. As a result,

social life is sometimes characterised by contingencies, probabilities, and unknowns. Thai migrants experienced disconnection and reconnection in relationships. The structure is not a static phenomenon, but a dynamic pattern of events comprising a given situation. However, this overall pattern persists with relative stability. In other words, the structure is relatively stable but never static. It is gradually changed, but sufficiently regular to observe it is a meta-pattern of social relationships that persist through time. An assessment of Thai migrant community therefore requires two complementary ways of analysing social life; the first perspective focuses on dynamic actor-driven processes while the second emphasises persistent forms and social commonality. Consequently, over an extended period of time, Thai migrants have reached out to create a system of relationships. They form various kinds of networks that embrace their diversity and uniqueness. They continuously search for relationships and change them as they age and their needs change. As their collective needs change they modify their social networks or institutions, which, in turn, shape their individual lives. For more recent migrants, of course, these networks are pre-existent. They are able to engage with other Thai people through the networks that exist to access accommodation, jobs, place of worship, and many other resources they need. In time their participation contributes to the further development of these networks, continuing the classic

play between agency and structure in the maintenance of a Thai community in Melbourne.

Community membership

Thai migrants in Melbourne are connected to ‘multiple’ networks interwoven in complex patterns because in this way their needs could be met. Nevertheless, despite the relative openness of these networks, not all networks provide the same degree of accessibility, accountability, availability, intimacy, confidentiality, and rewards. Different networks have different numbers of members involved; some ties are small and personal, like connections to other Thais at home, whereas some ties are large, like connections to other Thais in Buddhist temple networks. Importantly, Thai migrants chose their social connections and all built networks of relationships. Even though many might concentrate on other Thais in the construction of their networks, they also had external contacts that could connect them to the broader Australian society that had at least some other people who were not Thai.

Therefore, the Thai community in Melbourne is not a closed community or a cultural enclave. Exposure to the broader Australian society facilitates network building with other non-Thai networks and social sectors. There are non-Thai members in the Thai community that could lead some Thai members to have external contacts. In many cases, Thai migrants have some closed connections with non-Thais in their

professional networks, family network, and/or religion networks. There is a spectrum of more inward and more outward looking social networks which conveys the diversity in the social networks. This non-exclusive characteristic of the Thai community has two aspects: first, it does not exclude non-Thais from participating in the Thai networks and community organisations. Second, it means that the experience of most Thais of Australian society is generally welcoming, even though they still have to work through the tricky social business of being migrants in a new country.

As Thai migrants are connected to multiple networks (engaging with a number of Thai networks and external contacts), multiple network membership serves as bridge to other interpersonal networks. This could bind many organisations together as people who are linked together could represent social units (organisations) of which they a member. The effect of linking these networks is more marked when the personal friendships occur between the leaders of various Thai organisations. Through overlapping memberships, the activities of all the involving networks become interrelated and at least partially coordinated.

Relationships act as points of reference that help Thai migrants make sense of their migration experiences. Thai migrants are embedded in networks of relationships which give their lives meaning, provide social support, and create

opportunities. The advantage of being tied to multiple networks is that one could gain access to a wider range of resources through network linkages. This complexity of network clusters provides persons with potentially more resources. For example, multiple networks are crucial for finding jobs and accommodation, circulating goods and services, as well as psychological support and social and economic information. Sometimes networking could be used to promote the specialised interests and goals of individuals.

Migrants require the support and companionship of others throughout their lives. Group living is an adaptation that provides protection, cooperation, and communication to improve the chances for survival. Even though some Thais used Thai community networks as employment networks, there is no particular occupation, service and industry dominated by Thais unless they are jobs related directly to Thai culture such as Thai restaurants, and Thai spa and massage services. People help one another as it is a matter of mutual dependence. Community implies an acceptance of reciprocal obligations. This simply motivated them to make reciprocal associations and opportunities for productive social exchange relationships.

Community boundaries

As described above, the Thai migrant community was seen as one dynamic meta-network which had many sub-networks providing multiple links ranging from interpersonal ties

to organisational ties, from virtual encounters to real-life interactions. The defining criterion of Thai community is focused on what Thai people do with each other, not where they live. However, it was less common to find strong interpersonal ties among Thai migrants living in different cities or states. There were some connections that helped lead Thais from different states or cities to meet together but these kinds of connections were not usually utilised. The relationships were likely concentrated among interacting Thais in the same city.

Each community linkage seemed to be readily accessible. Thai migrants could access most linkages if required. It was almost impossible to completely disconnect from other Thai people in Australia as well as to disconnect from non-Thais in this foreign country. Thai people could enter into a new network, establish a new connection or restore their old ties at any time. Networks could be selected, added or dropped. There were no strong barriers to keep people in or lock people out. In order to consider community boundaries, a networking community may not present itself to us in a ready-made form but the ambiguous process that much more likely to be involved with cross-boundary linkages. It could be said that Thai community boundaries were constructed and negotiated by fellow members of the network for purposes of deciding who could be included. The process of mapping the network helps

generate information in some degree to identify network boundaries and links between needs and resources.

Community cohesion

According to my investigation, the Thai migrant community in Melbourne has not suffered, to any great extent, racism, discrimination, or conflict with outsiders. In some theoretical aspects it may be difficult to prove Thai community solidarity. Also, as has been described here, social networks could be carefully selected, and added or dropped. Some networks weakened or collapsed. Some Thai networks established in the past were not functioning; for example, a Thai university students association. The student committee members of that group returned to Thailand after graduating and the affiliation was not maintained. Yet, there was an effort to bring this association back encouraged by some Thai skilled migrants. Furthermore, some respected Thais who had dedicated their lives for the Thai community appeared to have lost contact with their former Thai networks due to various issues such as health, family, career, and conflict within the networks. However, there were new generations (or old generations returning) who played an important role in the Thai community. When people disappeared and were replaced by others, people in the community would feel a sense of loss, however transient the relationship. It would be said that, there was generally a low level of in-flow and out-flow of members

in community networks, even though individuals would reposition how they participated as their needs and circumstances change over time. It was, therefore, possible for the interpersonal seeds of social cohesion to take root. Also, when there were more roles than people to fill them, people often felt more welcome to participate. This shows that connections among Thai individuals, or their networks, were arguably not shallow or taken for granted.

It is important to note that the Thai community did not have to be homogeneous in order to be socially cohesive. Rather, Thai community was a heterogeneous community comprising various Thais who were diverse in terms of allegiances, political views, educational, religious, age, gender, socioeconomic, and regional linguistic background. The Thai community in Australia has been increasing significantly and showing more signs of diversity. Some old stereotypes of Thai migrants, such as they are low educated, spouses of Australians, or former night club workers are no longer applicable, whatever earlier truth they may or may not have contained.

Community cohesion is created when diverse members share common purposes, with open and honest communication, reciprocity, and trust. However, social cohesion is not a static characteristic. The basis of trust can change and the scope of trust can decrease in a community. When trust shatters or wears away, networks or institutions collapse. When

networks are no longer a vital part of each person's interest, solidarity is lost and community falls apart. The common good depends on the involvement of fellow members to achieve mutual benefits. Community dies when the sense of community dissipates, when members no longer seek to reach common ground or work towards collective solutions to common problems, and when there is no longer enjoyment in solidarity and its obligations (Bruhn, 2005, pp. 233-247). Community cohesiveness, therefore, needs to be continually reaffirmed and strongly supported to withstand the challenges of generational change and forces outside community that continuously test its cohesion.

Summary

In this paper, the discussion has centred on ways the Thai community in Melbourne has an existence and properties that are not reducible to characteristics of its individual members. The five core ideas of this paper explore aspects of the Thai community: residential decentralisation, Thai community as a dynamic series of network, multiple network membership, negotiating community boundaries, and community cohesion. The whole is more than the sum of its component parts and can be understood and explained as an entity in itself. The Thai community referring to all processes and instances organises social life, and not only in the narrow sense of formal associations. An individual's actions and

interactions are taken into account, for it is through these processes that Thai community arises. Dynamic processes, not static objects, are the ultimate essence of Thai community. I conceive of the Thai community as a dynamic meta-network, an ongoing process of social networking ranging from interpersonal to organisation ties, from virtual encounters to real-life interactions. Social order grows out of the constant patterning and re-patterning of social interactions and relationships, and the community structure could be seen as particular instances of ongoing processes; stable but never static.

The defining criterion of the Thai community is focused on what Thai people do to, for and with each other, not where they live. The presence of the Thai community is perceivable through the emergence of Thai social networks, hundreds of Thai restaurants and various Thai festivals throughout the year making Thai community visible. Thai migrants were opportunistic in manipulating ethnic linkages, and associative in developing networks of connections. Networks were interdependent, diverse, and responsive to change, yet cohesive enough to form a relatively stable community. Thai migrants were active agents in the development of networked communities that contribute to the wider Australian society. Thai community boundaries are constructed and negotiated by fellow members of the networking webs for purposes of

deciding who could be included. The Thai community does not have to be homogeneous in order to be socially cohesive. Rather, the Thai community is a heterogeneous community comprising of various Thais who are diverse in many ways yet shared a common purpose, open communication, reciprocity, and trust. In this research, reciprocal responsibility refers to the perception that there are acknowledged members of an ongoing network who are mutually responsible to each other. Reciprocal responsibility connotes that networked individuals are seen as valuable resources within the setting, and that the setting responds to the needs of the individuals. People tend to be satisfied when they believe that they can receive and give something of value. This is essential to the willingness to cooperate voluntarily and encourages behaviours that facilitate productive social interaction. It encourages Thai people to invest themselves in groups, networks and institutions.

Thai migrants have portfolios of Thai social networks that could be used to connect them with others for various reasons at various times. Thai migrants have been connected to Thai social networks since the time of their arrival; they have used these networks to construct their personal world and livelihood. Although networks of many Thais might be concentrated among other Thais, Thai migrants also have external contacts that could connect them to broader Australian society. It is neither a closed nor exclusive

community. The Thai community manages to put itself into the wider Australian society. The exposure to the broader Australian society can facilitate network building with non-Thai social sectors. Such interactive mechanisms thus elaborate how the Thai community is inextricably intertwined with the larger setting in which it exists.

Acknowledgement

I wish to thank Dr. Raymond Madden for his excellent supervision, great scholarly support and encouragement. I am also grateful for kindness of La Trobe University, Melbourne Australia for a research grant. I especially want to thank all elements of the Thai migrant community in Melbourne particularly Thai skilled migrants who generously shared their valuable time and life experiences with me.

Notes

¹ Buddhist temples in Victoria where Buddhist Thais often attend include Wat Thai Nakorn Melbourne (Wat Boxhill), Wat Dhammarangsee (Wat Springvale), and Bodhivan Monastery (Wat Pa). There are a number of major Buddhist festivals as well as community festivals held at the temple, particularly Wat Boxhill and Wat Springvale.

² The Thai Language School of Melbourne Inc. is a non profit organisation providing Thai language and culture classes for the Thai community in Melbourne since April 2001. Many Thai parents saw a need for their children to have some formal knowledge of the Thai culture and language, and have actively encouraged the establishment and ongoing continuance of the school. The school has been operated by volunteer

teachers and staff. The school has accreditation for child classes from Department of Education and Early Childhood Development since 2004. From 2010 to 2012 the school has been approved for accreditation and the school curriculum follows Victorian Essential Learning Standards.

³ TAV was first registered as an incorporated association on the 25 August 1987. Its aims are to be a focal point for Thai people living in Victoria; to strengthen unity among the Thai people in Victoria; to promote the culture, arts, and the Thai language; to consolidate and promote the good understanding among Thais and Australians; to render helpful services and valuable facilities to the Thai people; to represent the Thai people in all matters involving the good name of Thailand; to organise occasionally social and sports events and charitable activities.

⁴ TIWA is a non-profit organisation established to provide culturally-appropriate information, welfare and referral services to the Thai community in Victoria.

⁵ The SBS Radio's Thai Program offers coverage of Australia, Thailand, international news and special reports on important events especially of the Thai communities in Australia. The Thai Program aims to present information, education and entertainment which are useful for adjustment in settlement in Australia as well as to promote acceptance and understanding among diverse ethnics in multicultural Australia.

⁶ Thai news magazine published in Victoria such as Ants newsmagazine, MelbThai magazine. Target readers include Thai business owners, Thai travellers, Thai students and other business organisations that deal with Thai people and Thai organisations. These newsmagazines are free and can be seen in many Thai restaurants, temples, and Royal Thai consulate, Melbourne. Also, it is available online.

⁷ Melbourne's Annual Thai Culture and Food Festival is organised by the Thai Culture and Food Festival Inc. (TCFFI), a non profit association

incorporated in Victoria. The Patron of TCFFI is the Ambassador of Thailand to Australia. The Honorary Chairman of the Festival Committee is the Hon Thai Consul General, Victoria. Melbourne's 6th Annual Thai Culture and Food Festival was held at Federation Square and the Riverside Terrace on Sunday 22 March 2009. For more details on these celebrations check out the website at <http://www.thaivic.com>

Figures

Figure 1: Map of Melbourne, State of Victoria, Australia

Source: <http://www.victoria.visitorsbureau.com.au/> accessed on May 27, 2011

Figure 2: Persons born in Thailand in Victoria and Australia:
2006, 2001 and 1996 Census

	2006 Census		2001 Census		1996 Census		2001-2006 % change	1996-2001 % change
	Persons	%	Persons	%	Persons	%		
Melbourne	6,433	21.1	5,045	21.4	4,011	21.2	27.5	25.8
Rest of Victoria ¹	624	2.0	442	1.9	403	2.1	41.2	9.7
Total Victoria	7,057	23.1	5,487	23.3	4,414	23.3	28.6	24.3
Total Australia	30,550	100.0	23,600	100.0	18,936	100.0	29.4	24.6

Source: The Thailand-born community in Victoria 2006: Fact Sheet No. A-67

Figure 3: Top 5 Languages spoken at home by Thailand-born in Victoria: 2006, 2001 Census

Language	2006 Census		2001 Census		2001-2006
	Persons	%	Persons	%	% change
Thai	4,146	58.8	3,177	58.0	30.5
Khmer	571	8.1	616	11.2	-7.3
Vietnamese	184	2.6	192	3.5	-4.2
Karen	148	2.1	N/A	-	N/A
Cantonese	78	1.1	91	1.7	-14.3
English only	1,404	19.9	983	17.9	42.8
Other languages ¹	462	6.5	355	6.5	30.1
Not stated	63	0.9	68	1.2	-7.4
Total	7,056	100.0	5,482	100.0	28.7

Source: The Thailand-born community in Victoria 2006: Fact Sheet No. A-67

Figure 4: Age and gender of distribution of Thai-born in Victoria: 2006, 2001 Census

Age group (years)	2006 Census		2001 Census		2001-2006
	Persons	%	Persons	%	% change
0-4	128	1.8	79	1.4	62.0
5-11	371	5.3	230	4.2	61.3
12-18	721	10.2	1,061	19.3	-32.0
19-25	1,949	27.6	1,542	28.1	26.4
26-44	2,935	41.6	1,949	35.5	50.6
45-64	866	12.3	539	9.8	60.7
65-74	53	0.8	57	1.0	-7.0
75+	29	0.4	28	0.5	3.6
Total	7,052	100.0	5,485	100.0	28.6
<i>Sex Ratio</i>	<i>56</i>		<i>males per 100 females</i>		

Source: The Thailand-born community in Victoria 2006: Fact Sheet No. A-67

Figure 5: Proficiency in English of Thai-born in Victoria: 2006, 2001 Census

Proficiency in English	2006 Census		2001 Census		2001-2006 % change
	Persons	%	Persons	%	
Speaks English only	1,416	20.0	994	18.1	42.5
<i>Speaks other language and speaks English</i>					
Very well	2,172	30.7	1,765	32.2	23.1
Well	2,437	34.5	1,906	34.7	27.9
Not well	829	11.7	681	12.4	21.7
Not at all	104	1.5	42	0.8	147.6
Not stated ¹	107	1.5	99	1.8	8.1
Total	7,065	100.0	5,487	100.0	28.8

Source: The Thailand-born community in Victoria 2006: Fact Sheet No. A-67

Figure 6: Top 5 Religions of Thai-born in Victoria: 2006, 2001 Census

Religion	2006 Census		2001 Census		2001-2006 % change
	Persons	%	Persons	%	
Buddhism	5,274	74.8	4,186	76.2	26.0
Western Catholic	369	5.2	291	5.3	26.8
Baptist	148	2.1	101	1.8	46.5
Anglican	145	2.1	67	1.2	116.4
Christian, nfd	95	1.3	59	1.1	61.0
Other religions	269	3.8	203	3.7	32.5
No religion	500	7.1	312	5.7	60.3
Not stated ¹	252	3.6	272	5.0	-7.4
Total	7,052	100.0	5,491	100.0	28.4

Source: The Thailand-born community in Victoria 2006: Fact Sheet No. A-67

Figure 7: Examples of participants' interpersonal ties in Australia

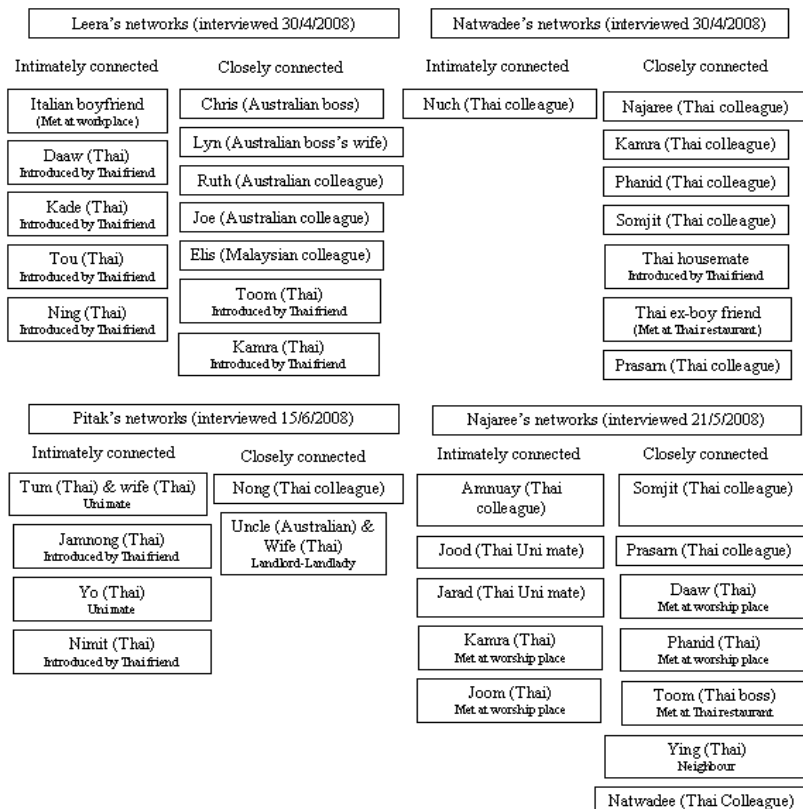

Figure 8: Examples of the connection webs of four focal Thai skilled migrants in Australian

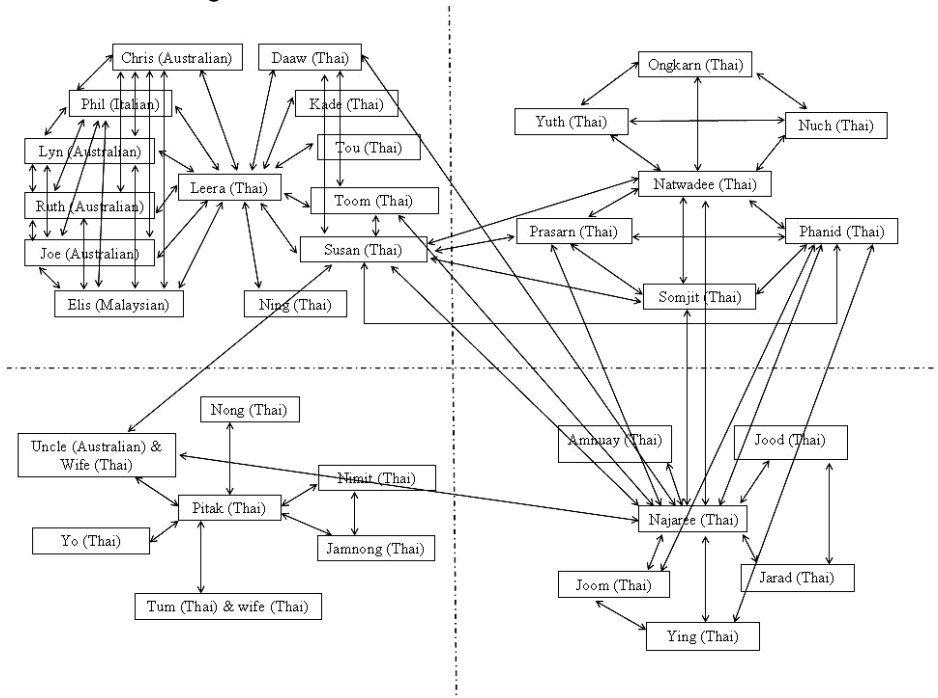
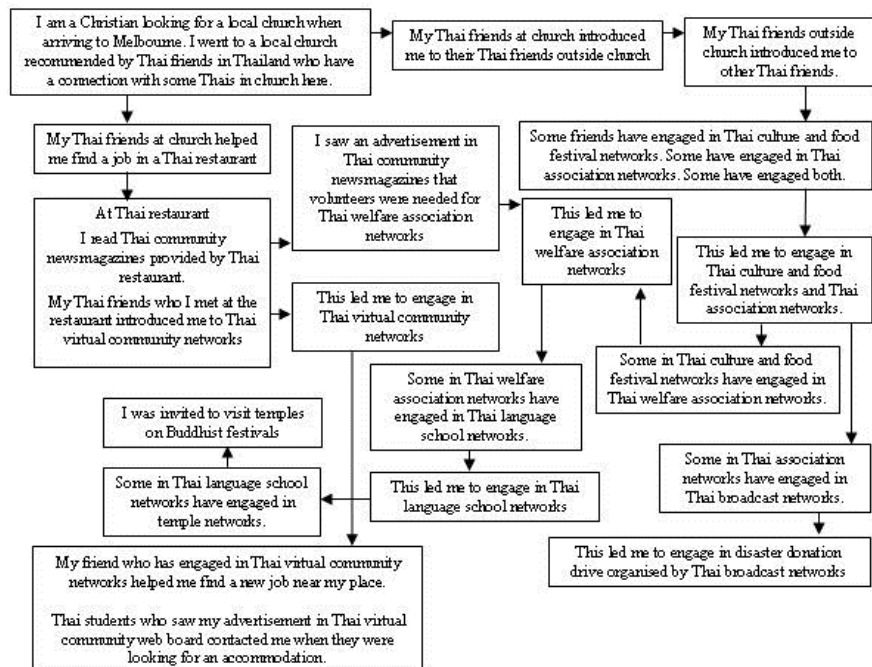

Figure 9: An example of multiple network membership

Reference

- Basch, L., Schiller, N. G., & Blanc, C. S. (1994). **Nations unbound**. USA: Gordon and Breach Science.
- Bruhn, J. G. (2005). **The sociology of community connections**. New York: Springer.
- Faist, T. (2000). Transnationalization in international migration: implications for the study of citizenship and culture. **Ethnic and Racial Studies**, 23(2), 189-222.
- Fukuyama, F. (1999). The great disruption. **The Atlantic Monthly**, 283(5), 55-80.
- Guarnizo, L. E., & Smith, M. P. 1998. The locations of transnationalism. In Guarnizo and Smith (Ed.), **Transnationalism from below** (pp. 3-34). London: Lawrence and Wishart.
- Guarnizo, L. E., & Smith, M. P. 1998. Cultural identity and diaspora. In J. Rutherford (Ed.), **Identity: community, culture, difference** (pp. 222-237). London: Lawrence and Wishart.
- Healey, J. (2005). **Multiculturalism in Australia**. N.S.W.: Spinney.
- Kirkby, D. (1997). **Of people and place: debates over Australia immigration program from 1939**. Melbourne: La Trobe University.
- Levitt, P. (2004). **Transnational migrants: when "Home" means more than one country** [Electronic Version]. Retrieved 7 September 2010, from <http://www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?ID=261>

- McMillan, W. D., & Chavis, M. D. (1986). Sense of community: a definition and theory. Journal of Community Psychology, 14(1), 6-22.
- Wellman, B. (1999). **Networks in the global village: life in contemporary communities**. Boulder: Westview.
- Zimmerman, C. C. (1938). **The changing community**. New York: Harper.

ประชาสังคมระดับโลก: ข้อถกเถียงทางทฤษฎี และความเป็นไปได้ของแนวคิด

นิธิ เนื่องจำนงค์*

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้จะทำการประเมินความเป็นไปได้ของแนวคิดประชาสังคมระดับโลก จากจุดเริ่มของแนวคิด “ประชาสังคม” ถูกมองว่าเป็นประหนึ่งสังคมการเมือง ซึ่งพลเมืองสามารถใช้ชีวิตอย่างมีอารยะภายในชุมชนทางการเมืองที่อยู่ภายใต้การปกป้องคุ้มครองโดยรัฐ จากมุมมองดังกล่าวทำให้มีการตั้งข้อสังเกตว่าในสังคมนระหว่างประเทศเป็นสังคมที่อยู่ภายใต้ตรรกะของอำนาจแบบ “อนาธิปไตย” ประชาสังคมระดับโลกจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้ แต่จากการพิจารณาประชาสังคมระดับโลกผ่านมุมมองแบบนี้ไอล็อก นีโอโตอกเกอะวิลล์ และนีโอกรั้มซี่ บทความชิ้นนี้จะชี้ให้เห็นถึงความเป็นไปได้ของแนวคิดประชาสังคมระดับโลกทั้งในเชิงทฤษฎีและมิติเชิงประจักษ์ผ่านกลไกหรือตัวแสดงที่หลากหลายไม่ว่าจะเป็นการจัดการปกครองระดับโลก บทบาทของเครือข่ายสนับสนุนข้ามชาติหรือองค์กรพัฒนาสังคมนระหว่างประเทศ และแรงขับเคลื่อนจากโลกาภิวัตน์จากเบื้องล่าง

คำสำคัญ: ประชาสังคม ประชาสังคมระดับโลก

การจัดการปกครองระดับโลก ความเป็นพลเมืองโลก

* อาจารย์ประจำภาควิชารัฐศาสตร์ และรัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

Global Civil Society: Theoretical Debate and Its' Possibility

Nithi Nuangjamnong

Abstract

This article examines the possibility of the concept of global civil society. From the very beginning, civil society was considered as political society in which citizens of the politically organized commonwealth could enjoy civil life protected by the state. According to this perspective, it is impossible for global civil society to exist since the international society is anarchic. By viewing global civil society through the neo-Lockean, neo-Tecquevillian and neo-Gramscian perspectives, this article points out to the possibility of the concept of global civil society in both theoretical and empirical dimensions as evidenced various mechanisms or actors such as global governance, transnational advocacy network or international NGOs and the driving force from 'globalization from below'.

Keywords: Civil Society, Global Civil Society,
Global Governance, Global Citizenship

1. ความนำ

คำว่า “ประชาสังคมระดับโลก (global civil society)” เป็นคำที่เริ่มได้รับการพูดถึงอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแวดวงวิชาการ องค์การระหว่างประเทศ และแวดวงนักเคลื่อนไหว (activists) ทั้งในระดับในประเทศ และระหว่างประเทศ ทั้งนี้ผู้ที่พูดถึงแนวคิดนี้จำนวนมาก กล่าวด้วยน้ำเสียงที่เต็มไปด้วยความหวัง และมองเสมือนว่า ประชาสังคมระดับโลกเป็น “โครงการ (project)”¹ ซึ่งนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงในระยะยาว การเมืองโลก จากเดิมที่เป็นระเบียบโลกยุคเวสฟาเลีย (Westphalia order) ที่รัฐชาติเป็นตัวแสดงหลัก ก้าวเข้าสู่ระเบียบโลกยุคหลังเวสฟาเลีย (Post-Westphalia order) ที่พื้นที่ทางการเมืองในระดับโลกได้เปิดกว้างให้กับตัวแสดงอื่นๆ ที่ไม่ใช่รัฐชาติ โดยเฉพาะตัวแสดงในภาคประชาสังคม ได้เข้ามามีบทบาทเพิ่มขึ้น และอาจเป็น “ตัวต่อ (jigsaw)” ที่เต็มไปด้วยความหวังในการผลักดันให้เกิดประชาธิปไตยระดับโลก ที่ข้ามผ่านขอบเขตแดนของรัฐชาติ²

แนวคิดเรื่องประชาสังคมระดับโลกเกิดขึ้น และขยายตัวอย่างรวดเร็วท่ามกลางความนิยมในแนวคิดเรื่องโลกาภิวัตน์ โดยเฉพาะกระแสโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจ ที่มาพร้อมกับอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ หากมองในแง่นี้อาจกล่าวได้ว่า ความพยายามที่จะนำเสนอแนวคิดประชาสังคมระดับโลก มีเป้าประสงค์ที่ต้องการลดทอนน้ำหนักของโลกาภิวัตน์ที่มุ่งเน้นแต่เพียงในด้านเศรษฐกิจ และทำให้ทิศทางของโลกาภิวัตน์ดูจะเป็น “โลกาภิวัตน์

¹ Alejandro Colas. “Global Civil Society: Analytical category or normative concept?”, in Gideon Baker and David Chandler. (eds). *Global Civil Society: Contested futures*. (London: Routledge, 2005). p. 17.

² Michael Goodhart. “Civil Society and the Problem of Global Democracy”. *Democratization*. 12:1 (February 2005). p. 1.

จากข้างบน (globalization-from-above)”³ แต่เพียงด้านเดียวโดยต้องการนำเสนอหรือให้น้ำหนักกับ ประเด็นทางสังคมและการเมืองของโลกาภิวัตน์ หรือ “โลกาภิวัตน์จากข้างล่าง (globalization-from-below)” ให้มากขึ้น

อย่างไรก็ตาม เช่นเดียวกับแนวคิดเรื่อง “ประชาสังคม” และ “โลกาภิวัตน์” แนวคิดเรื่อง “ประชาสังคมระดับโลก” มีความแตกต่างหลากหลาย (contested) ค่อนข้างมาก และหลายฝ่ายยังคงสงสัยใน “ความเป็นไปได้” ของประชาสังคมระดับโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นที่ว่า ประชาสังคมระดับโลกนั้น ความเป็นระดับโลกมากน้อยเพียงใด (How global is global civil society?) ในบทความชิ้นนี้ ผู้เขียนมีเป้าประสงค์เพื่อเสนอภาพของประชาสังคมระดับโลก ทั้งในเชิงทฤษฎี และในเชิงประจักษ์ เพื่อที่จะประเมินว่า ประชาสังคมระดับโลกมีความเป็นไปได้มากน้อยเพียงใด? และมีความเป็น “ระดับโลก” จริงหรือไม่? นอกจากนี้ยังต้องการประเมินว่า ประชาสังคมระดับโลก เป็นแนวคิดที่เต็มไปด้วยความหวังที่จะสามารถนำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างในระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ และจะสามารถถ่วงดุลกับ “โลกาภิวัตน์จากข้างบน” ได้มากน้อยเพียงใด

ในการตอบคำถามดังกล่าว ผู้เขียนจะแบ่งส่วนการนำเสนอในบทความนี้ออกเป็นส่วน โดยในส่วนถัดมา ผู้เขียนจะนำเสนอถึงแนวคิดเรื่อง “ประชาสังคม” เพื่อพิจารณารากฐานของแนวคิดดังกล่าวว่ามีนัยของ “ความเป็นระดับโลก” หรือไม่ ในส่วนที่สาม ผู้เขียนจะนำเสนอถึงแนวคิด

³ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Richard Falk. “Resisting Globalization-from-above through globalization-from-below”, in Roland Robertson and Kathleen E. White. (ed). *Globalization: Critical Concepts in Sociology Vol. VI.* (London: Routledge, 2003). pp. 373-377.

ประชาสังคมระดับโลก โดยเชื่อมโยงกับแนวคิดต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นโลกาภิวัตน์ การจัดการปกครองระดับโลก (global governance) รวมไปถึงขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมข้ามชาติ (transnational social movements) ซึ่งหลากหลายชี้ให้เห็นว่าเป็น “รูปธรรม” ของประชาสังคมระดับโลก พร้อมทั้งนำเสนอข้อถกเถียงทางทฤษฎีเกี่ยวกับประชาสังคมระดับโลกในแง่มุมต่างๆ และในที่สุดท้าย ผู้เขียนจะทำการประเมินแนวคิดเรื่องประชาสังคมระดับโลก และนำเสนอถึงนัยของแนวคิดดังกล่าวที่มีต่อระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ และตัวแสดงต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

II. “ประชาสังคม”: ความเป็นระดับโลก?

คงจะไม่ผิดนักหากจะกล่าวว่า แนวคิดเรื่องประชาสังคมเป็นหนึ่งในแนวคิดที่มีพลวัตมากที่สุดแนวคิดหนึ่งในโลกของสังคมศาสตร์ เพราะเมื่อพิจารณาจากรากฐานต้นกำเนิดของแนวคิดดังกล่าว เราจะเห็นได้ว่า ความเข้าใจในแนวคิดนี้ได้ปรับเปลี่ยนและมีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องตามกาลเวลา และบริบทแวดล้อมทางการเมือง ในส่วนนี้ผู้เขียนจะกล่าวถึงพัฒนาการของประชาสังคมตั้งแต่แรกเริ่มที่มีการใช้คำนี้ จนถึงปัจจุบัน พร้อมทั้งพิจารณาวิเคราะห์ถึง “ความเป็นระดับโลก” ของประชาสังคม

แม้ว่าแนวคิดเรื่องประชาสังคมจะเด่นชัดขึ้นในบริบทของสังคมสมัยใหม่ แต่หลายฝ่ายชี้ว่า จริงๆ แล้วแนวคิดนี้ได้ปรากฏเป็นครั้งแรกๆ ในงานของอริสโตเติล (Aristotle) โดยคำๆ นี้มีรากศัพท์ภาษากรีกที่ว่า “*politike koinona*” และรากศัพท์ภาษาละตินที่ว่า “*societas civilis*” ทั้งประชาสังคมในภาษากรีกและละตินต่างมีความหมายว่า “สังคมการเมือง (political society)” ซึ่งในสมัยนั้นมีความหมายว่า สังคมที่พลเมืองมีความตื่นตัวในการแสดงบทบาททางการเมือง เป็นสังคมที่ปกครองด้วยกฎหมาย และกฎหมายนั้นถูกมองว่าเป็นเสมือน “คุณธรรมสาธารณะ (public

virtue)”⁴ หลังจากอริสโตเติล คำๆ นี้ได้ปรากฏอีกครั้งในงานของริชาร์ด ฮุกเกอร์ (Richard Hooker, 1554-1600) ซึ่งมองว่าประชาสังคมคือรูปแบบของรัฐบาล และบทบาทของความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์⁵ นัยของประชาสังคมตามแนวคิดของฮุกเกอร์ แสดงให้เห็นว่า “ประชาสังคม และรัฐ” เป็นสิ่งเดียวกัน หรือไม่มีความแตกต่างกัน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ประชาสังคมก็คือ สังคมการเมือง (political society) นั่นเอง จากพื้นฐานดังกล่าว จอห์น ล็อก (John Locke) ได้ขยายความแนวคิดเรื่องประชาสังคมเพิ่มเติมว่า “คนที่เข้าสู่ประชาสังคม คือการกลายเป็นสมาชิกของเครือรัฐ (commonwealth) ซึ่งเขาเหล่านั้นยอมสละหรือยุติซึ่งการใช้อำนาจโดยธรรมชาติของเขาตามกฎหมายแห่งธรรมชาติ (law of nature)...ให้กับเครือรัฐที่เป็นสมาชิกอยู่⁶” จากคำกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าล็อกมองว่าประชาสังคมก็คือสังคมการเมือง และเป็นรูปแบบหนึ่งของการปกครองหรือรัฐที่แสดงให้เห็นผ่าน “สัญญาประชาคม (social contract)” การที่ประชาสังคมถูกเชื่อมโยงหรือร้อยเรียงไว้ด้วยสัญญาประชาคมนี้ ทำให้คนที่อยู่ในสังคมจะมีความเสมอภาคกันตามหลักของกฎหมาย (equality before law) ที่เขาเหล่านั้นร่วมกันทำสัญญาไว้

⁴ Helmut Anheier, M. Glasius, and Mary Kaldor. “Introducing Global Civil Society”, in Helmut Anheier, M. Glasius, and Mary Kaldor (eds). *Global Civil Society Yearbook 2001*. (Oxford: Oxford University Press, 2001). p. 12.

⁵ Richard Hooker. “The Laws of Ecclesiastical Polity”. In John Hall and Frank Trentman. (ed). *Civil Society: A Reader in History, Theory and Global Politics*. (New York: Palgrave Macmillan, 2005). pp. 26-30.

⁶ John Locke. “The Second Treatise of Civil Government and a Letter Concerning Toleration”, in John Hall and Frank Trentman. 2005. *Civil Society: A Reader*. p. 31.

เหตุที่นักคิดในยุคแรกมองว่า “ประชาสังคมก็คือสังคมการเมือง (civil society as political society)” นั้นก็เนื่องมาจากว่า มีแต่สังคมการเมืองที่คนมีความเสมอภาคตามหลักของกฎหมาย และสัญญาประชาคมเท่านั้น ที่จะสามารถบรรลุซึ่ง “ความเป็นอารยะ (civility)” ในสังคม อันเป็นสังคมที่คนสามารถใช้ชีวิตทางสังคมได้อย่างสงบสุข ไม่เกิดความรุนแรงหรือการใช้อำนาจโดยธรรมชาติของมนุษย์แต่ละคนตามอำเภอใจ เพราะสมาชิกในชุมชนการเมืองได้สละหรือยุติซึ่งการใช้อำนาจโดยธรรมชาติให้กับเครือรัฐที่เป็นสมาชิกอยู่ ในแง่นี้เงื่อนไขสำคัญของประชาสังคมคือ “ความเป็นอารยะ” ซึ่งอยู่บนฐานของความเสมอภาคตามหลักของกฎหมาย และจะเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับ “สภาวะธรรมชาติ” ซึ่งปราศจากหลักเกณฑ์ทางสังคมที่จะควบคุมการใช้ความรุนแรงของมนุษย์

หากพิจารณาจากบริบทของการเกิดขึ้นของแนวคิดประชาสังคมในลักษณะนี้ จะเห็นได้ว่า คือบริบทของความขัดแย้งทางศาสนาที่นำไปสู่สงครามที่กินเวลายาวนานในยุโรป ซึ่งในท้ายที่สุดภายหลังสงครามสามสิบปี (Thirty Years War) ได้เกิดสนธิสัญญาเวสฟาเลีย (Treaty of Westphalia)⁷ ในปี 1648 อันเป็นสนธิสัญญาที่นักวิชาการความสัมพันธ์ระหว่างประเทศชี้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของรัฐชาติ ดังนั้นข้อเรียกร้องให้มี

⁷ ทั้งนี้สนธิสัญญาดังกล่าวมีใจความสำคัญที่สรุปเป็นภาษาละตินว่า “*cujus regio, ejus religio*” หมายความว่า “ใครปกครองดินแดนไหนสามารถกำหนดศาสนาของประชากรในดินแดนตน” ซึ่งเห็นได้ชัดว่าสนธิสัญญาดังกล่าวได้ลดอำนาจของพระสันตะปาปา และสร้างความหลากหลายให้กับศาสนาในผืนแผ่นดินยุโรปอย่างมาก ด้วยเหตุนี้ทำให้พระสันตะปาปาอินโนเซนต์ที่สิบ (Pope Innocent X) กล่าวประณามสนธิสัญญานี้ด้วยความโกรธว่า “สันติภาพที่เวสฟาเลียเป็นสิ่งที่เปื้อนโมฆะ ว่างเปล่า ไม่ยุติธรรม ไม่สมเหตุสมผล เป็นสิ่งที่ควรประณาม บ้าบอ ไร้ความหมาย และไร้ซึ่งผลบังคับ” ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Anthony McGrew. “Introduction”. In Anthony McGrew. (ed). *The Transformation of Democracy?*. (Cambridge: Polity Press, 1997). p. 3.

“ประชาสังคม” ของทั้งสอง นอกจากสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการสร้าง “ความเป็นอารยะ” ให้เกิดขึ้นในสังคมแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงการเรียกร้อง “ความยอมรับในความแตกต่าง (tolerance)” และปฏิเสธการใช้ความรุนแรงในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

จากจุดเริ่มต้นของแนวคิดประชาสังคมที่เชื่อมโยงกับสังคมการเมือง ในศตวรรษที่ 19 ประชาสังคมได้ถูกมองว่าเป็นส่วนทั้งหมดของสังคมที่แยกออกจากสถาบันรัฐ ทั้งองค์กรสมาคมอาสาสมัคร สถาบันทางสังคม กิจกรรมทางเศรษฐกิจ รวมไปถึงตลาด ต่างนับรวมเป็นอาณาบริเวณของประชาสังคมทั้งสิ้น⁸ เฮเกล (G.W.F. Hegel) นับเป็นนักคิดคนแรกที่ยอมรับประชาสังคมในฐานะ “ปริมาตร” (sphere) เฉพาะที่อยู่ตรงกลางระหว่างครอบครัว และรัฐ โดยในปริมาตรแรกนั้นคือครอบครัวนับเป็นปริมาตรแรกที่มีบทบาทสำคัญในการตอบสนองความต้องการทางธรรมชาติของปัจเจกชน โดยเฉพาะในแง่ของการตอบสนองความต้องการทางอารมณ์และจิตใจของมนุษย์ อาทิเช่น ความรัก อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะสามารถตอบสนองความต้องการทางอารมณ์และจิตใจได้ แต่ก็ไม่สามารถตอบสนองความต้องการในด้านอื่นๆ ได้ โดยเฉพาะความต้องการในทางวัตถุ ในแง่ปริมาตรที่เหนือจากครอบครัว นั่นคือประชาสังคมได้ก้าวเข้ามาเติมเต็มสิ่งที่ครอบครัวไม่อาจจัดหาให้ได้ สำหรับเฮเกล ประชาสังคมประกอบไปด้วยองค์ประกอบสำคัญสามประการได้แก่ ประการแรก ระบบของการตอบสนองความต้องการทางวัตถุผ่านการทำงาน และเนื่องจากสมาชิกในสังคมเต็มไปด้วยความหลากหลายในแง่ของความเชื่อความศรัทธาและความคิดเห็นทางวิชาชีพ และพื้นฐานความหลากหลายในสังคมนี้อีกที่ทำให้เกิดระบบของการพึ่งพาหาระหว่างกัน ประการที่สองระบบการปกป้องกรรมสิทธิ์ใน

⁸ Iris Marion Young. *Inclusion and Democracy*. (Oxford : Oxford University Press, 2000). pp. 157-158.

ทรัพย์สินส่วนบุคคล ซึ่งจะเอื้อให้ปัจเจกชนสามารถมีเสรีภาพที่จะดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองได้ ประการที่สาม การมีกลไกป้องกัน อาทิ ตำรวจ⁹

องค์ประกอบทั้งสามประการสะท้อนภาพของสิ่งที่เรียกว่า “สังคมทุนนิยม” ในแนวคิดประชาสังคมของเฮเกิล¹⁰ โดยแนวคิดเรื่องความหลากหลาย และระบบของการพึ่งพาระหว่างกันของเฮเกิลมีความคล้ายคลึงกับแนวคิดของนักปรัชญาสายสก็อตติช¹¹ เช่น อัดัม เฟอ์กูสัน (Adam Ferguson) เดวิด ฮูม (David Hume) และอดัม สมิธ (Adam Smith) แนวคิดของนักปรัชญาในกลุ่มนี้ ในภาพรวมมองว่า “ประชาสังคมคือพื้นที่สาธารณะ และเป็นพื้นที่เชิงจริยธรรม ที่ได้รับการกำหนดกฎเกณฑ์โดยกฎหมาย ซึ่งทำให้สมาชิกในประชาสังคมสามารถแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว ในทางที่สอดคล้องกับผลประโยชน์ส่วนรวม”¹²

หากพิจารณาในแง่นี้ ประชาสังคมในทัศนะของนักปรัชญาสายสก็อตติช แม้ว่าจะแยกออกจากรัฐ แต่ได้รวม “ปริมนทลทางเศรษฐกิจ” เข้าไว้ในประชาสังคมด้วย การที่นักปรัชญาสายสก็อตติช กล่าวถึงประชาสังคมในฐานะของพื้นที่ที่เอื้อต่อการที่ปัจเจกชนสามารถแสวงหาประโยชน์

⁹ G.W.F. Hegel. *Elements of the Philosophy of Right*. Edited by Allen Wood, Translated by H.B. Nisbet. (Cambridge: Cambridge University Press, 1991). p. 226.

¹⁰ John Ehrenberg. *Civil Society: The Critical History of an Idea*. (New York: New York University Press, 1999). p. 125.

¹¹ ดูรายละเอียดแนวคิดประชาสังคมแบบสก็อตติชได้ใน Shannon Stimson and Murray Milgate. “The Rise and Fall of Civil Society”. *Contributions to Political Economy*. 23 (2004): 9-34.

¹² Mark Jensen. “Concepts and Conceptions of Civil Society”. *Journal of Civil Society*. 2:1 (May 2006). p. 43.

ส่วนตัวในทางที่สอดคล้องกับผลประโยชน์ส่วนรวม แสดงให้เห็นถึงนัยของบทบาทของตลาดที่สร้างสภาวะที่เรียกว่า “การพึ่งพาระหว่างกันภายในสังคม (interdependence)” และ “ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวในสังคม (social harmony)” อย่างไรก็ตาม สิ่งนี้จะเกิดขึ้นได้เฉพาะใน “ปริมณฑลของการแลกเปลี่ยนที่มีความเป็นอารยะ (civil sphere of exchange)” ซึ่งสิ่งนี้เกิดขึ้นได้ด้วยบทบาทของรัฐหรือองค์อภิปัตย์ ในสามลักษณะ ได้แก่ บทบาทในการปกป้องสังคมจากความรุนแรงหรือการรุกรานของสังคมอื่น บทบาทในการปกป้องสมาชิกในสังคมจากความอยุติธรรมหรือการใช้อำนาจกดขี่ของสมาชิกคนอื่นๆ ในสังคม และบทบาทในการสร้างสถาบันเพื่อดำเนินงานสาธารณะดังที่ได้กล่าวไปแล้ว¹³

ในช่วงศตวรรษที่ 20 ประชาสังคมกลายเป็นแนวคิดที่ไม่ใช่แค่เพียงปริมณฑลที่ไม่ใช่รัฐ หากแต่ยังเป็นปริมณฑลที่แยกออกจากตลาด อีกด้วย ปริมณฑลประชาสังคมในแง่นี้จะครอบคลุมอาณาบริเวณทางวัฒนธรรม อุดมการณ์ และการถกเถียงทางการเมือง มุมมองประชาสังคมในลักษณะดังกล่าวปรากฏในงานของอันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) โดยในงานที่มีชื่อว่า *Prison Notebooks* สำหรับกรัมสกี ปริมณฑลของสังคมการเมืองและประชาสังคม ต่างเป็นอาณาบริเวณสำคัญของโครงสร้างส่วนบน (superstructure) ความแตกต่างกันของปริมณฑลทั้งสองคือ ในขณะที่สังคมการเมืองเป็นพื้นที่ที่ปกคลุมไปด้วยอำนาจในเชิงบังคับ (coercive power) โดยรัฐเป็นผู้ผูกขาดการใช้อำนาจดังกล่าวผ่านทางกลไกเชิงสถาบันต่างๆของรัฐไม่ว่าจะเป็นตำรวจ ทหาร หรือระบบราชการ ประชาสังคมเป็นพื้นที่ที่เป็นองค์รวมของสถาบันต่างๆของเอกชน ทั้งยังเป็นแหล่งรวมแห่งความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรม อุดมการณ์ และเป็นเวทีของการดำเนิน

¹³ Adam Smith. *An Inquiry into the Nature and Causes of The Wealth of Nations*. (Oxford: Oxford University Press, 1998). pp. 391-392.

กิจกรรมทางศีลธรรมและปัญญา และการต่อสู้ทางอุดมการณ์เพื่อครอบครองความเป็นใหญ่ (hegemony)¹⁴

ขั้นนี้ตรรกะของการใช้อำนาจของประชาสังคมจะแตกต่างจากสังคมนิยมเมืองอย่างสิ้นเชิง เนื่องจากประชาสังคมเป็นพื้นที่แห่งวัฒนธรรมอุดมการณ์ ทำให้ตรรกะทางอำนาจของประชาสังคมจะอยู่บนฐานของความยอมรับผ่านทางการใช้ชักจูงให้อีกฝ่ายเชื่อและเห็นคล้อยตาม ด้วยเหตุนี้การต่อสู้บนพื้นที่ประชาสังคมจึงไม่ได้เป็นการต่อสู้ด้วยอาวุธหรือกำลัง หากแต่เป็นการต่อสู้ด้วยเหตุผลเพื่อแย้งชิงพื้นที่ทางความคิดและอุดมการณ์ ที่ทุกฝ่ายทั้งภาครัฐและเอกชน รวมถึงตัวแสดงทางสังคมสามารถเข้าร่วมต่อสู้ได้ สำหรับกริมซีแล้วการยึดครองอำนาจรัฐด้วยกำลังอาวุธเพียงอย่างเดียวไม่อาจเป็นสิ่งรับรองความคงทน หรือความเข้มแข็งของระบอบ หากแต่จะต้องทำการยึดครองอำนาจบนพื้นที่ประชาสังคมควบคู่กันไป

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าตรรกะของอำนาจบนพื้นที่ประชาสังคมจะอยู่บนฐานของ “การยอมรับ” ผ่านทางการชักจูง แต่การชักจูงมักไม่ได้เกิดขึ้นภายใต้สภาวะการณ์ของการมี “ทางเลือกเสรี” เสมอไป ในหลายกรณีการยอมรับเกิดขึ้นจากการผลิต (manufactured consent) ผ่านทางตัวกลางต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสถาบันทางศาสนา สถาบันทางการศึกษา หรือสถาบันทางสังคมต่างๆ ทั้งที่อยู่ภายใต้การควบคุมโดยรัฐ และที่เป็นอิสระจากรัฐ ในแง่นี้การเข้าถึงพื้นที่ประชาสังคมจึงไม่จำเป็นว่าจะต้องมีความเท่าเทียมเสมอไป ในทางกลับกันมีตัวแสดงบางตัวที่สามารถเข้าถึงพื้นที่ประชาสังคมได้ดีกว่าตัวแสดงอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐ¹⁵

¹⁴ สุรพงษ์ ชัยนาม. “อันโตนิโอ กริมซี กับทฤษฎีว่าด้วยการครองความเป็นใหญ่”. ภาคผนวก ใน เจอโรม คาราเบล. *ความขัดแย้งของการปฏิวัติ อันโตนิโอ กริมซี กับปัญหาของปัญญาชน*. แปลโดยสมบัติ พิเศษสะอาด. (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกลด์คิมทอง, 2525). หน้า 164.

¹⁵ Joseph Buttigieg. “Gramsci on Civil Society”. *Boundary*. 22:3 (1995). p. 7.

ในช่วงทศวรรษที่ 1970 เป็นต้นมาแนวคิดประชาสังคมได้แปลงสภาพกลายเป็น “อุดมการณ์ประชาสังคม” จุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแนวคิดประชาสังคมในครั้งนี้เกิดขึ้นจากการขยายตัวของขบวนการประชาชนในยุโรปตะวันออก และละตินอเมริกา ที่ต่อต้านอำนาจของรัฐบาลทหาร และต้องการเปลี่ยนแปลงประเทศไปสู่ประชาธิปไตย แมรี คัลดอร์ (Mary Kaldor) ชี้ว่าจากเหตุการณ์ดังกล่าวทำให้แนวคิดเรื่องประชาสังคมกลายเป็นแนวคิดที่มีนัยความหมายในลักษณะเดียวกับคำว่า “การต่อต้านการเมือง (anti-politics)” หรือ “อำนาจของกลุ่มที่ไร้อำนาจ (power of the powerless)¹⁶” และกลายเป็นวาทกรรมหลักที่พลเมืองใช้เพิ่มอำนาจของตนเอง¹⁷

ที่กล่าวมาข้างต้นไม่ว่าจะเป็นประชาสังคมในฐานะสังคมการเมือง ประชาสังคมในฐานะปริมนทลที่แยกจากรัฐ แต่ครอบคลุมตลาด หรือประชาสังคมในฐานะปริมนทลที่แยกจากรัฐ และตลาด แต่ครอบคลุมพื้นที่ทางวัฒนธรรม ล้วนแล้วแต่เป็น “แนวคิด” ประชาสังคมที่มีรากฐานอยู่ในทวีปยุโรป ในอีกฝั่งทวีปหนึ่งคืออเมริกา มุมมองที่มีต่อประชาสังคมมีคุณลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากฝั่งยุโรปอย่างมีนัยสำคัญ

ในหนังสือที่มีชื่อว่า *Democracy in America* ของอเล็กซิส เดอ ต็อกเกอะวิลล์ (Alexis De Tocqueville) ได้มีการกล่าวถึงคุณลักษณะเฉพาะของประชาธิปไตยในอเมริกา ซึ่งคุณลักษณะสำคัญประการหนึ่งของ

¹⁶ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Vaclav Havel. “The Power of the Powerless”. In John Hall and Frank Trentman. Op.,cit. pp. 200-203. ทั้งนี้ Vaclav Havel เป็นนักเคลื่อนไหวชาวเชคที่ต่อมากลายเป็นประธานาธิบดีของสาธารณรัฐ เชคในช่วงหลังปี 1989 และเป็นผู้ที่มีส่วนทำให้แนวคิดประชาสังคมพื้่นกลับคืนมาอีกครั้งในรูปแบบใหม่

¹⁷ Mary Kaldor. “Global Civil Society”, in David Held and Anthony McGrew. (ed). *The Global Transformation Reader 2nd edition*. (Cambridge : Polity Press, 2003). p. 559.

ประชาธิปไตยในอเมริกาที่ต่างจากในยุโรปก็คือ “การรวมกลุ่มเป็นองค์กรสมาคม” โดยในหนังสือดังกล่าวตอกเเกาะวิลล์ได้กล่าวถึงคุณลักษณะเฉพาะของประชาธิปไตยในอเมริกาไว้ว่า “ในอเมริกา เสรีภาพในการเข้าร่วมสมาคมเพื่อวัตถุประสงค์ทางการเมืองไม่จำกัดขอบเขต...การใช้สิทธินี้ในปัจจุบันกลายเป็นขนบธรรมเนียม นิสัยความเคยชินไปเสียแล้ว”¹⁸ วัฒนธรรมการรวมกลุ่มเป็นสมาคมในสหรัฐนั้นมีความแตกต่างจากในยุโรปอย่างมาก ดังที่ตอกเเกาะวิลล์ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า “ชาวยุโรปส่วนมากยังคงเห็นว่าการร่วมสมาคมมีอาวุธรบชนิดหนึ่ง...คนร่วมสมาคมกัน...ต่อจากนั้นก็มุ่งหน้าไปสู้กับศัตรู” ในอเมริกาวัตถุประสงค์ของการรวมกันเป็นสมาคมนั้นไม่ได้มีไว้เพื่อสู้รบกับศัตรูหากแต่มีวัตถุประสงค์แบบสันติไม่ว่าจะเป็นการถ่วงดุลอำนาจเสียงข้างมาก และนำข้อโต้แย้งมาร่วมพิจารณากัน โดยมุ่งหวังว่าจะใช้เหตุผลในการจูงใจให้เสียงข้างมากเข้ามาร่วมกับพวกตน¹⁹

การรวมกันเป็นสมาคมในสหรัฐไม่ได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะสมาคมทางการเมืองเท่านั้น ดังที่ตอกเเกาะวิลล์ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ในหนังสือเล่มสองของเขาว่า “คนอเมริกันทุกวัย ทุกฐานะ และที่มีความนึกคิดจิตใจทุกคน จะเข้าร่วมมือร่วมใจกันอยู่ตลอดเวลา ไม่เพียงแต่เขาจะมีสมาคมพาณิชย์และอุตสาหกรรม...เขายังมีสมาคมชนิดอื่นอีกมากมายหลายพันแบบ...ในฝรั่งเศสที่ท่านคาดหมายว่ารัฐบาลเป็นผู้ดูแลกิจการใหม่ๆ และในประเทศอังกฤษขุนนางชั้นผู้ใหญ่จะเป็นหัวหน้ากิจการดังกล่าว จึงคาดเถิดว่าในสหรัฐอเมริกา ท่านจะเห็นสมาคมเป็นผู้ทำหน้าที่นั้น”²⁰

¹⁸ อเล็กซิส เดอ ตอกเเกาะวิลล์. *ประชาธิปไตยในอเมริกา เล่ม 1*. แปลโดยวิภาวรรณ ตูยานนท์. (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์, 2522). หน้า 229.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน. หน้า 231-232.

²⁰ อเล็กซิส เดอ ตอกเเกาะวิลล์. *ประชาธิปไตยในอเมริกา เล่ม 2*. แปลโดยวิภาวรรณ ตูยานนท์. (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์, 2523). หน้า 124.

จากการสังเกตเส้นทางการพัฒนาประชาธิปไตยในอเมริกา สำหรับ ต็อกเกอร์วิลล์แล้วการรวมกลุ่มเป็นองค์กรสมาคมนับเป็นสิ่งสำคัญในระบบ ประชาธิปไตย เนื่องจากในสังคมแบบประชาธิปไตยที่ประชาชนกลายเป็น ปัจเจกชน หลุดพ้นจากพันธะของศักดินาที่ยึดโยงและกำหนดสถานะที่ไม่เท่า เทียมของคนอย่างชัดเจน และกลายเป็นปัจเจกบุคคลที่มีความเห็นแก่ตัว การรวมกลุ่มนอกจากจะเป็นทางเลือกให้กับปัจเจกชนที่หลุดจากพันธะ ระบบสังคมแบบเดิมให้มีที่ยืนที่มั่นคงภายในกลุ่มแล้ว ยังเป็นกลไกช่วยให้ ปัจเจกชนเรียนรู้ที่จะเสียสละผลประโยชน์ส่วนตัวเพื่อส่วนรวม ทั้งยังเป็น โรงเรียนประชาธิปไตยที่ช่วยพัฒนาทักษะทางความคิด และหล่อหลอม ทักษะทางสังคมให้กับสมาชิกในกลุ่มอีกด้วย นอกเหนือจากบทบาทในการ ถ่วงดุลเสียงข้างมาก และทำให้เกิดการแข่งขันทางด้านความคิดดังที่ได้กล่าว ไปแล้ว²¹

องค์กรอาสาสมัครแบบอเมริกันเปรียบเสมือนสถาบันที่สร้างขึ้นมามีเพื่อ ยึดโยงปัจเจกชนที่หลุดจากพันธะโครงสร้างทางสังคมดั้งเดิมแบบศักดินา และเป็นการเปิดพื้นที่สำหรับการร่วมมือ และลดความเห็นแก่ตัวของปัจเจก ชน โดยองค์กรอาสาสมัครก่อตัวขึ้นในรูปแบบขององค์กรที่ค่อนข้างมีความ เป็นทางการในระดับหนึ่ง ดังที่เธดา สค็อกโพล (Theda Skocpol) วิเคราะห์ไว้ว่าองค์กรอาสาสมัครในช่วงแรกของอเมริกามีการจัดรูปองค์กร คล้ายกับรัฐบาลสหรัฐฯ กล่าวคือ มีธรรมนูญขององค์กร มีการจัดการ เลือกตั้งในองค์กร และมีการแบ่งระดับเป็นองค์กรระดับท้องถิ่น ระดับมลรัฐ และระดับชาติ²² งานที่สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของการเป็นสมาชิก

²¹ เรื่องเดียวกัน. ภาคที่ 2. บทที่ 5-8.

²² Theda Skocpol. "United States; From Membership to Advocacy", in Robert Putnam. et.al. *Democracy in Flux*. (Oxford: Oxford University Press, 2002). p. 117.

องค์กรสมาคมในบริบทของรัฐศาสตร์แบบอเมริกันยังได้รับการขยายความ โดยเชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องวัฒนธรรมการเมืองในงานของแกเบรียล อัลมอนด์ (Gabriel Almond) และซิดนีย์ เวอร์บา (Sidney Verba) ในงานดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าสถาบันที่เปิดโอกาสให้ปัจเจกชนมีส่วนร่วม และเป็นตัวกลางระหว่างปัจเจกชนกับรัฐถือเป็นโครงสร้างพื้นฐานทางประชาธิปไตยที่สำคัญ²³ ทั้งยังเน้นย้ำให้เห็นถึงบทบาทสำคัญขององค์กรอาสาสมัครที่มีต่อวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย และเป็นพื้นฐานของการเมืองแบบพหุนิยม²⁴

จากรากฐานหรือพัฒนาการของแนวคิดประชาสังคมแบบอเมริกัน ดังที่กล่าวไปแล้วนี้ ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจว่า งานวิชาการด้านประชาสังคมในปัจจุบัน โดยเฉพาะในฝั่งอเมริกา มักให้ความสำคัญกับ “รูปธรรมของประชาสังคม” ที่แสดงออกมาในลักษณะของ “องค์กรสมาคมที่ไม่ใช่รัฐ” หรือที่ในปัจจุบันมีชื่อเรียกต่างๆ กันไป เช่น องค์กรภาคประชาสังคม (civil society organization) องค์กรที่ไม่แสวงหากำไร หรือกระทั่ง ภาคที่สาม (Third sector) เป็นต้น²⁵ วัฒนธรรมการรวมกลุ่มเป็นองค์กรสมาคมที่เข้มแข็งในสหรัฐอเมริกาเห็นได้จากการขยายตัวอย่างรวดเร็วขององค์กรดังกล่าว โดยจากสถิติข้อมูลที่มีการบันทึกไว้พบว่าจากเดิมที่ในปี ค.ศ. 1943 มีจำนวนองค์กรไม่แสวงหากำไรทั้งสิ้น 80,250 องค์กร ได้เพิ่มขึ้นมาเป็น

²³ Gabriel Almond and Sidney Verba. *Civic Culture*. (Boston: Little, Brown and Company, 1965). Chapter X.

²⁴ Ibid. p. 265.

²⁵ ดูรายละเอียดการให้นิยามหรือการจำแนกแนวคิดประชาสังคมแบบอเมริกันได้ใน Lester M. Salamon, S. Wojciech Sokolowski and Regina List. *Global Civil Society: An Overview*. (The Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project: Center for Civil Society Studies, The Johns Hopkins University, 2003). pp. 6-9.

309,000 องค์กรในปี ค.ศ.1967 และเพิ่มขึ้นสูงถึง 1,024,766 องค์กรในปี ค.ศ.1990²⁶

จากที่ได้กล่าวถึงพัฒนาการของแนวคิดประชาสังคมในยุคต่างๆ และในบริบทต่างๆ แม้ว่าสิ่งที่เห็นจะเป็นความแตกต่างที่ยากจะหาจุดร่วมระหว่างแนวคิดในแต่ละช่วง แต่ละยุค อย่างไรก็ตาม เราจะเห็นถึงคุณลักษณะบางประการที่นักคิดเรื่องประชาสังคมมีร่วมกัน นับตั้งแต่แรกเริ่มจนถึงปัจจุบัน ซึ่งสามารถสรุปได้เป็นสามประการดังต่อไปนี้

ประการแรก ประชาสังคมต้องการสภาพแวดล้อมทางสังคมที่มี “ความเป็นอารยะ” กล่าวคือ สังคมที่จะเกิดประชาสังคมได้นั้น ต้องเป็นสังคมที่แตกต่างจากสภาวะธรรมชาติ ต้องเป็นสังคมที่มีระเบียบ และสมาชิกในสังคมไม่อาจหรือไม่สามารถใช้อำนาจหรือความเข้มแข็งที่ตนเองมีโดยธรรมชาติได้ตามอำเภอใจ ประการที่สอง สมาชิกในประชาสังคมมีความเท่าเทียมหรือเสมอภาคกันเบื้องหน้าของกฎหมาย (equality before law) กล่าวคือ แม้ว่าสมาชิกในประชาสังคมจะมีความแตกต่างกันโดยธรรมชาติหรือโดยกำเนิด เช่น สติปัญญา ความเข้มแข็งของร่างกาย ฯลฯ แต่ภายใต้กรอบกฎหมายทุกคนย่อมมีความเท่าเทียมกัน บุคคลย่อมไม่สามารถใช้ความเหนือกว่าที่มีโดยธรรมชาติในการบีบบังคับ (oppression) ต่อบุคคลอื่น เพื่อชักนำผลประโยชน์ส่วนตน ประการที่สาม ธรรมชาติของอำนาจภายในประชาสังคมคือ “ความยอมรับ (consent)” ไม่ใช่ “การใช้อำนาจบังคับ (coercion)” ธรรมชาติดังกล่าวสืบเนื่องจากคุณลักษณะของประชาสังคมที่เน้นย้ำ “ความเป็นอารยะ” และ “ความเสมอภาคกันเบื้องหน้าของกฎหมาย”

²⁶ Peter Dobkin Hall. “A Historical Overview of Philanthropy, Voluntary Associations, and Nonprofit Organizations in the United States, 1600-2000”. In Walter Powell and Richard Steinberg. eds. *The Nonprofit Sector: A Research Handbook*. 2nd edition. (New Haven: Yale University Press, 2006). p. 52.

ทำให้การใช้อำนาจย่อมอยู่บนฐานของการชักจูงด้วยเหตุและผลหรือด้วยวิธีการที่มีความเป็นอารยะอื่นๆ ให้สมาชิกคนอื่นๆ ในประชาสังคมยอมรับ

จากคุณลักษณะทั้งสามประการดังกล่าว หากจะกล่าวถึงประชาสังคมแบบที่เป็นนามธรรม (abstract) มากที่สุด เราอาจกล่าวได้ว่า ประชาสังคมคือ “พื้นที่” หรือ “ปริณชล” ที่มีความเป็นอารยะ และได้รับการกำหนดกฎเกณฑ์โดยกรอบกฎหมายหรือกฎเกณฑ์บางประการ ซึ่งเอื้อต่อการที่สมาชิกในพื้นที่ดังกล่าวจะแสดงออกซึ่งความต้องการของตนหรือกลุ่มบนฐานของเหตุและผล” และหากจะกล่าวถึงประชาสังคมในแบบที่เป็นรูปธรรม (concrete) มากที่สุด เราอาจจะกล่าวถึง บทบาทของ “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม” หรือบทบาทของ “องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs)” หรือ “องค์กรภาคประชาสังคม”

หากพิจารณาจากพัฒนาการของแนวคิดประชาสังคมจะเห็นได้ว่าแนวคิดดังกล่าวมีความเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับแนวคิดเรื่องรัฐสมัยใหม่ เนื่องจากการมีอยู่ของประชาสังคมนั้นขึ้นอยู่กับการมีอยู่ของสังคมการเมืองด้วยเหตุนี้จึงไม่เป็นที่น่าแปลกใจว่านักวิชาการหลายคนยังคงมองว่า “ความสัมพันธ์ระหว่างประชาสังคม และรัฐเปรียบเสมือนแฝดสยาม (siamese twin) ที่การมีอยู่ของรัฐ จะส่งผลต่อการมีอยู่ของประชาสังคม”²⁷ จากพื้นฐานความเชื่อดังกล่าวทำให้เมื่อมีความพยายามขยายขอบเขตของแนวคิดประชาสังคมให้ครอบคลุมระดับโลก นักวิชาการจำนวนหนึ่งจึงมองว่า หากไม่มีรัฐบาลโลกที่จะทำหน้าที่สร้างระเบียบให้กับระบบระหว่างประเทศ และทำให้หลุดพ้นไปจากสภาวะแบบอนาธิปไตย (anarchy) อันเป็นสมมติฐานเบื้องต้นในสาขาวิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ประชา

²⁷ John Keane. “Cosmocracy and global civil society”, in Gideon Baker and David Chandler. eds. *Global Civil Society: Contested futures*. (London: Routledge, 2005). p. 35.

สังคมระดับโลกย่อมเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ด้วยเช่นกัน ในส่วนถัดมาจะทำการพิจารณาตรรกะดังกล่าว พร้อมทั้งพิจารณาความเป็นไปได้ของประชาสังคมระดับโลกผ่านแนวคิดโลกาภิวัตน์ และนำเสนอข้อถกเถียงในมุมมองของลัทธิใหม่ (neo-Lockean) กรัสมชีใหม่ (neo-Gramscian) และต็อกเกอะวิลลีใหม่ (neo-Tocquevillian)

III. โลกาภิวัตน์ และประชาสังคมระดับโลก

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วในส่วนที่หนึ่งว่า แนวคิดเรื่องประชาสังคมระดับโลกเกิดขึ้นในช่วงที่กระแสโลกาภิวัตน์กำลังเป็นที่นิยมในแทบทุกวงการ การเกิดขึ้น และการขยายตัวของแนวคิดประชาสังคมระดับโลก ดูเหมือนว่าจะเป็นกระแสโลกาภิวัตน์ในอีกด้านหนึ่งที่ก้าวขึ้นมาคานากับกระแสโลกาภิวัตน์อีกด้านหนึ่งที่น่าโดยอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ ดังนั้นในส่วนนี้จะกล่าวถึงบทบาทของกระแสโลกาภิวัตน์ที่มีต่อการเอื้ออำนวยให้เกิดขึ้นของประชาสังคมระดับโลก และในการกล่าวถึงผู้เขียนจะหยิบยกแนวคิดเรื่อง “พลเมืองโลก (global citizenship)” แนวคิด “การจัดการปกครองระดับโลก (global governance)” และ แนวคิด “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมข้ามชาติ (transnational social movements)” ขึ้นมากล่าวเทียบเคียงเพื่อให้เห็นภาพของประชาสังคมระดับโลกในแต่ละแง่มุม

3.1 โลกาภิวัตน์ และขบวนการย้อนกลับระดับโลก

(‘Global’ Double movement)

อิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์ ได้แสดงให้เห็นเป็นรูปธรรมในลักษณะต่างๆ ทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง ในทางเศรษฐกิจเราจะเห็นถึงการขยายตัวของปฏิสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจทั้งในเชิงปริมาณ และในเชิงคุณภาพ ดังจะเห็นได้จากการขยายตัวของการค้า การลงทุน และการหมุนเวียนเงินตราระหว่างประเทศ ที่ขยายตัวในอัตราเพิ่มทวีคูณในช่วงสองสามทศวรรษที่ผ่านมา เช่นเดียวกับการเกิดขึ้นของตัวแสดง

ใหม่ที่สำคััญ อาทิ บริษัทข้ามชาติ (Multinational Corporations: MNCs) และชนชั้นทุนนิยมข้ามชาติ (transnational capitalist class²⁸) ตัวแสดงเหล่านี้ได้ส่งผลทำให้ระบบทุนนิยมโลกขยายตัวอย่างรวดเร็ว (ในลักษณะที่จอห์น คีน (John Keane) เรียกว่า “ทุนนิยมติดเทอร์โบ (turbo-capitalism)” ซึ่งขับเคลื่อนโดยความต้องการแสวงหากำไรจากภายนอกประเทศ)²⁹ และผสมผสานกลมกลืนระบบเศรษฐกิจของประเทศต่างๆ เข้ากับระบบเศรษฐกิจโลก

การขยายตัวของระบบทุนนิยมโลก ที่มาพร้อมกับอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ ได้ส่งผลทำให้ปริมาณของตลาดได้ขยายขนาดและอิทธิพลอย่างมาก และได้ก้าวล่วงเลยเข้ามาในปริมาณทางการเมืองของรัฐ และปริมาณทางสังคม ดังจะเห็นได้จากการตั้งข้อสังเกตของซูซาน สเตรนจ์ (Susan Strange) ที่ชื่อว่า “ตลาดได้ก้าวขึ้นมามีบทบาทและอิทธิพลเหนือรัฐ³⁰” หรือโรเบิร์ต คอกซ์ (Robert Cox) ที่ชี้ให้เห็นผลกระทบที่เรียกว่า “internationalizing of state³¹” ที่แสดงออกให้เห็นจากการที่รัฐแต่ละรัฐไม่ว่าจะอยู่ในภูมิภาคใด หรือเคยมีอุดมการณ์ทางการเมืองแบบใดก็ตาม จะเริ่มสูญเสียอธิปไตยทางเศรษฐกิจ และต้องดำเนินนโยบายเศรษฐกิจตาม

²⁸ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Leslie Sklair. *The Transnational Capitalist Class*. (Oxford: Blackwell Publishers, 2001).

²⁹ John Keane. “Global Civil Society?”. in Helmut Anheier, M. Glasius, and M. Kaldor. (eds). *Global Civil Society Yearbook 2001*. (Oxford: Oxford University Press, 2001). p. 29.

³⁰ Susan Strange. *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy*. (Cambridge: Cambridge University Press, 1996). pp. 4-12.

³¹ Robert Cox. “Democracy in hard times: economic globalization and the limits to liberal democracy”, in Anthony McGrew. (ed). *The Transformation of Democracy*. (Cambridge: Polity Press, 1997). p. 59.

แนวทางอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ เช่น การลดทอนกฎระเบียบ (deregulation) การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ (privatization) และการลดสวัสดิการสังคม เป็นต้น

แม้ว่าการขยายตัวของโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจจะส่งเสริมพลังของตลาด และทุนนิยมให้ขยายตัวในระดับโลกแล้ว ดูเหมือนว่าจะส่งผลในด้านลบต่อบทบาททั้งของรัฐชาติ และภาคประชาสังคม แต่ดูเหมือนว่าตัวแสดงต่างๆ เหล่านี้ยังคงมีพื้นที่ และมีความสามารถในการปรับตัวเพื่อรับมือต่อโลกาภิวัตน์ได้ไม่มากนักน้อย สำหรับรัฐชาติมีแนวทางการปรับตัวหลากหลายลักษณะ โดยบ็อบ เจสซอพ (Bob Jessop) ได้ชี้ให้เห็นถึงยุทธศาสตร์ในการรับมือของรัฐในสี่ลักษณะด้วยกันได้แก่ รัฐนิยมแบบใหม่ (neostatism) รัฐเสรีนิยมแบบใหม่ (neoliberalism) รัฐแบบภาคีรัฐและสังคมแบบใหม่ (neocorporatism) และ รัฐแบบชุมชนนิยมแบบใหม่ (neocommunitarianism)³² ในขณะที่มานูเอล คาสเทลส์ (Manuel Castells) ชี้ให้เห็นถึงรูปแบบการรับมือของรัฐในลักษณะของการสร้าง “เครือข่ายรัฐ (network state)” ที่ตอบสนองในลักษณะของการแบ่งอำนาจอธิปไตยเพื่อร่วมแก้ปัญหาบางประการ เช่นกรณีสหภาพยุโรปที่เป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัด³³

³² ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Bob Jessop. “Liberalism, Neoliberalism, and Urban Governance: A State-Theoretical Perspective”, in *Antipode*. 2002. pp. 460-461.; Bob Jessop and Ngai-Ling Sum. *Beyond the Regulation Approach: Putting Capitalist Economies in their Place*. (Cheltenham: Edward Elgar, 2006). pp. 111-113.

³³ Manuel Castells. “Materials for an Exploratory Theory of the Network Society”. *British Journal of Sociology*. 51:1 (January/March 2000). pp. 19-20.; Manuel Castells and Martin Carnoy. “Globalization, the knowledge society and

ในขณะเดียวกัน ภาคประชาสังคมซึ่งน่าจะเป็นปริมณฑลที่น่าจะ
ได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของตลาดมากที่สุด เราจะเห็นถึงสิ่งที่
คาร์ล โพลันยี (Karl Polanyi) เรียกว่า “ขบวนการย้อนกลับ (double
movement)” เกิดขึ้นในยุคปัจจุบัน โพลันยีใช้คำว่า “ขบวนการย้อนกลับ”
ในการอธิบายสิ่งที่เกิดขึ้นในยุโรปในช่วงกลางศตวรรษที่ 19 ซึ่งในครั้งนั้น
“ตลาด” ได้พยายามดิ้นรนเพื่อให้มีอิสระในการ “กำกับตนเอง (self-
regulating market)” และแยกออกจากการควบคุมของสังคม และใน
ทำนองเดียวกันได้พยายามหันกลับมาใช้อำนาจเหนือสังคม อย่างไรก็ตาม
ตลาดไม่สามารถดำเนินการดังกล่าวได้ด้วยตัวเอง หากต้องอาศัยการปกป้อง
หรืออำนาจของรัฐในการเอื้อต่อการทำงานของกลไกหรือสถาบันตลาด
อย่างไรก็ตาม เมื่อกระบวนการขั้นแรกผ่านพ้นไป ได้เกิดการตอบสนองจาก
ภาคสังคมในลักษณะของ “ขบวนการย้อนกลับ” ที่พยายามจะดึงตลาดเข้า
มา “ฝังราก (embedded)” หรือกลับเข้ามาอยู่ภายใต้การควบคุมของสังคม
อีกครั้งหนึ่ง เนื่องจากการที่ตลาดได้เป็นอิสระ และเข้ามามีอำนาจเหนือ
สังคมได้สร้างความแตกแยกกวนวายในสังคมอย่างมาก³⁴ กระบวนการ
ดังกล่าวจะเกิดขึ้นเป็น “วัฏจักร (cyclical)” ต่อเนื่องในสังคมสมัยใหม่ที่เริ่ม
มีการก่อตัวของระบบเศรษฐกิจตลาดแบบทุนนิยม³⁵

the network state: Poulantzas at the millennium”, *Global Networks*. 1:1 (2001).
pp. 12-15.

³⁴ Karl Polanyi, “The self-regulating market and the fictitious commodities: Labor; land, and money”. In Louise Amoore. (ed). *The Global Resistance Reader*. (London: Routledge, 2005); Robert Cox. 1997. “Democracy in hard times”. pp. 51-53.

³⁵ Juan Jose Palacios. *Globalization’s Double Movement: Societal Responses to Market Expansion in the 21st Century*. Paper presented at the Eighth Karl

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่สภาวะการณ์ในปัจจุบันต่างไปจากในอดีตซึ่ง โพลันยีวิเคราะห์ไว้คืออิทธิพลของโลกาภิวัตน์ ในอดีต “กลไกตลาดที่กำกับตนเอง (self-regulating market) ต้องการสร้างสถาบันดำเนินงานในระดับรัฐ ในทำนองเดียวกัน ขบวนการเคลื่อนไหวย้อนกลับเพื่อดึงตลาดกลับเข้ามาภายใต้การควบคุมจะทำการเคลื่อนไหวภายใต้ขอบเขตของรัฐบาลชาติ เช่นเดียวกัน แต่ในปัจจุบันอิทธิพลของโลกาภิวัตน์ทำให้คารี โพลันยี-เลวิตต์ (Kari Polanyi-Levitt) บุตรสาวของโพลันยีตั้งข้อสังเกตว่า “กลไกตลาดที่กำกับตนเอง” ไม่ได้ต้องการที่จะสถาปนาในระดับรัฐเท่านั้น หากแต่ขยายออกสู่ระดับโลก และต้องการสถาปนาสถาบันระดับโลกที่ทำการสนับสนุนกลไกตลาดเสรี³⁶

เมื่อทุนนิยมไม่ได้จำกัดตัวเองในระดับรัฐ หากแต่ขยายออกไปในระดับโลก ทำให้ผลกระทบในทางลบที่เกิดกับสังคม ไม่ได้จำกัดตัวเองอยู่ในขอบเขตของรัฐบาลชาติเช่นเดียวกัน สิ่งนี้เห็นได้จาก ช่องว่างระหว่างรายได้ระหว่างประเทศ และภายในประเทศที่ขยายเพิ่มมากขึ้นในช่วงสองสามทศวรรษที่ผ่านมา ซึ่งกระแสโลกาภิวัตน์แบบเสรีนิยมใหม่ได้ขึ้นถึงจุดสูงสุดจากรายงานของโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (United Nations Development Program) ในปี ค.ศ. 1999 พบว่า ในปี ค.ศ. 1960 ช่องว่างรายได้ของประชากรโลกที่ร่ำรวยที่สุดร้อยละ 20 มากกว่าประชากรโลกที่ยากจนที่สุดร้อยละ 20 อยู่ที่ 30 ต่อ 1 เท่าตัว แต่ในปี ค.ศ. 1997

Polanyi International Conference “Economy and Democracy” at Mexico City, November 14-16, 2001. p. 2.

³⁶ Kari Polanyi Levitt. “Keynes and Polanyi: the 1920s and the 1990s”, *Review of International Political Economy*. 13:1 (February 2006). p. 172.

สัดส่วนอยู่ที่ 74 ต่อ 1 เท่าตัว³⁷ ความไม่เท่าเทียมที่เกิดขึ้นไม่ได้จำกัดแต่เพียงประเทศยากจนเท่านั้น ในประเทศอุตสาหกรรมร่ำรวย ซึ่งมีพื้นฐานสวัสดิการสังคมที่ให้กับพลเมืองค่อนข้างดี เช่น ในประเทศยุโรปตะวันตก ช่องว่างด้านรายได้ภายในประเทศเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่ทศวรรษที่ 1970 เป็นต้นมา³⁸

นอกเหนือจากผลกระทบที่เกิดกับการจัดสรรผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจระดับโลกและภายในประเทศที่ดำเนินไปอย่างไม่เสมอภาคแล้ว ผลกระทบในทางลบที่เกิดกับสังคมทั่วโลกอีกประการหนึ่งก็คือ วิกฤตหรือความตกต่ำทางเศรษฐกิจ ที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นธรรมชาติของระบบเศรษฐกิจโลก โดยเฉพาะในช่วงยุคหลังระบบเบรตตันวูดส์ในยุทศวรรษที่ 1970 เป็นต้นมา ที่ทำให้โรเบิร์ต กิลปิน (Robert Gilpin) เรียกระบบการเงินระหว่างประเทศยุคหลังเบรตตันวูดส์ว่า “ระบบที่ไม่มีระบบ (nonsystem)”³⁹ หรือที่สเตอร์นจ์เรียกว่า “เศรษฐกิจแบบคาสีโน (casino economy)”⁴⁰ ซึ่งความ “ไม่แน่นอน” และ “ไร้เสถียรภาพ” กลายเป็นธรรมชาติของตัวระบบมากขึ้น เห็นได้จากวิกฤตการณ์ทางการเงินที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในประเทศและ

³⁷ UNDP Report 1999. “Patterns of Global Inequality”, in David Held and Anthony McGrew. (ed). 2003. Op.,cit. p. 425.

³⁸ Anthony Giddens. *Future of Global Inequality*. LSE Director’s Public Lecture. 21 November 2001. p. 2.

³⁹ Robert Gilpin. *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*. (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2001). p. 239. และดูรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับพัฒนาการและสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงในระบบการเงินระหว่างประเทศได้ใน Robert Gilpin. Op.,cit. Chapter 9.

⁴⁰ Susan Strange. “From Bretton Woods to the Casino Economy”, in Stuart Corbridge, Ron Martin and Nigel Thrift (eds). *Money, Power, and Space*. (Oxford and Cambridge: Blackwell Publishers, 1994).

ภูมิภาคต่างๆ ในโลกในช่วงทศวรรษที่ 1990 เริ่มจากอังกฤษในปี ค.ศ. 1992 เม็กซิโก ในปี ค.ศ. 1994 ประเทศไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในปี ค.ศ. 1997 และรัสเซียในปีค.ศ. 1998 และทำให้พอล ครุกแมน (Paul Krugman) เรียกทศวรรษที่ 1990 ว่าเป็นทศวรรษแห่งการแก่งกำไรราคาเงิน⁴¹ และเป็นที่น่าสังเกตว่ากลุ่มคนที่จะได้รับผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจมากที่สุดมักจะเป็นกลุ่มคนที่ด้อยโอกาสภายในประเทศ

จากผลกระทบที่เกิดกับภาคสังคมทั่วโลกทำให้ขบวนการย้อนกลับไม่อาจจำกัดขอบเขตของการเคลื่อนไหวภายใต้ขอบเขตของชาติได้ หากแต่ต้องขยายการต่อต้านออกไปสู่ระดับโลก ข้อสังเกตดังกล่าวได้ถูกตั้งไว้โดยอเลฮานโดร คอลาส (Alejandro Colas) ซึ่งออกมาชี้ว่าประชาสังคมระหว่างประเทศ (international civil society) มีพัฒนาการมาอย่างยาวนาน ก่อนที่กระแสโลกาภิวัตน์จะก่อตัว และสามารถสืบค้นได้จนถึงช่วงปลายศตวรรษที่ 18 อันเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่ระบบทุนนิยมเริ่มก่อตัวในยุโรป⁴² อย่างไรก็ตาม ปฏิเสธไม่ได้ว่าการเคลื่อนไหวที่ตื่นตัวอย่างแท้จริงของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเพิ่งเกิดขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 1990 ซึ่งสิ่งนี้ได้รับการตั้งข้อสังเกตไว้โดยอิมมานูเอล วอลเลอร์สไตน์ (Immanuel Wallerstein) ในงานที่วิเคราะห์พัฒนาการของขบวนการเคลื่อนไหวที่เรียกว่า “ขบวนการต่อต้านระบบ (antisystemic movement)”⁴³

⁴¹ Paul Krugman. *The Accidental Theorist*. (London: Penguin Books, 1999). Part 5.

⁴² Alejandro Colas. *The Promises of International Civil Society: global governance, cosmopolitan democracy and the end of sovereignty?*. 2001. Available from www.theglobalsite.ac.uk

⁴³ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Immanuel Wallerstein. “New Revolts Against the System”. *New Left Review*. 18 (November-December 2002): 29-39. สำหรับชื่อของขบวนการเคลื่อนไหวในระดับโลกในปัจจุบันนี้นอกจากขบวนการต่อต้านระบบแล้ว ยังมี

นับตั้งแต่ทศวรรษที่ 1990 เป็นต้นมาเป็นที่น่าสังเกตว่า ได้มีการก่อตัวของขบวนการเคลื่อนไหวหรือขบวนการย้อนกลับของภาคประชาสังคมในระดับต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นระดับไตรภาคี ระดับภูมิภาคหรือระดับโลก ดังเช่น การเคลื่อนไหวระหว่างภาคประชาสังคมในเม็กซิโก สหรัฐอเมริกา และแคนาดาต่อต้านนาฟต้า (NAFTA) การรวมตัวของภาคประชาสังคมในละตินอเมริกาคัดค้านมาตรการปรับโครงสร้างของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ หรือกรณีการเคลื่อนไหวต่อต้านองค์การการค้าโลกที่ซีแอตเติล รวมไปถึงสมัชชาสังคมโลก (World Social Forum) ที่รวมตัวที่ปอร์โต อัลเลเกรในบราซิลในปี ค.ศ. 2001⁴⁴ เป้าหมายเชิงนามธรรมของการต่อต้านของขบวนการเหล่านี้คือโลกาภิวัตน์ภายใต้เสรีนิยมใหม่หรือระบบทุนนิยมโลก และเป้าหมายที่เป็นรูปธรรมคือ องค์การระหว่างประเทศที่สำคัญ ไม่ว่าจะเป็นธนาคารโลก กองทุนการเงินระหว่างประเทศ องค์การการค้าโลก หรือที่ประชุม G-8 (ตามแนวคิดเรื่อง “ขบวนการย้อนกลับ” รวมไปถึงบริษัทข้ามชาติ (เช่นกรณีขบวนการที่เรียกว่า “ขบวนการทวงถนน (Reclaim the Streets: RTS)”)⁴⁵

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมข้ามชาติ แม้ว่าอาจจะมีเป้าหมายหรือจุดยืนในการต่อต้านโลกาภิวัตน์ แต่เมื่อวิเคราะห์ลึกลงไปจะเห็นได้ว่า “ความเป็นระดับโลก” ของสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นได้ก็ด้วยปัจจัยเกี่ยวพันที่

ขบวนการเปลี่ยนแปลงโลก (alterglobalist movements) ขบวนการของขบวนการ (movement of movements) ดูรายละเอียดได้ใน Leonardo Cesar Souza Ramos. *Collective Political Agency in the XXIst Century: Civil Society in an Age of Globalization*. CSGR Working Paper Series. No. 187/06. January 2006.

⁴⁴ Jeffrey M. Ayres. “Framing Collective Action Against Neoliberalism: The Case of the “Anti-Globalization” Movement”. *Journal of World-Systems Research*. 10:1 (Winter 2004). pp. 16-24.

⁴⁵ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Naomi Klein. *No Logo*. (New York: Picador, 1999).

เรียกว่า “โลกาภิวัตน์” นั่นเอง โดยโลกาภิวัตน์ได้เอื้อต่อการเกิดสิ่งที่คาสเทลส์ เรียกว่า “สังคมเครือข่าย (network society)⁴⁶” นั่นคือเทคโนโลยีได้เชื่อมโยงผู้คนจากส่วนต่างๆ ของโลกและเอื้อต่อการ “แลกเปลี่ยนประสบการณ์” ของคนทั่วโลก จอห์น ธรอมสัน (John Thompson) ชี้ให้เห็นว่าโลกาภิวัตน์ด้านการสื่อสารในศตวรรษที่ 20 ได้ส่งผลทำให้ช่วงทางการติดต่อสื่อสารแพร่ขยายไปทั่วโลก ไม่ว่าจะเป็นเทคโนโลยีล้ำสมัยเช่น ดาวเทียม เครือข่ายใยแก้ว และระบบการส่งผ่านข้อมูลแบบดิจิทัล หรือเทคโนโลยีแบบเดิม เช่น คลื่นวิทยุที่เข้าถึงผู้คนราวร้อยละ 70-90 ของประชากรในโลกที่สาม หรือโทรทัศน์ที่ส่งผลในการส่งผ่านตัวแบบเชิงสัญลักษณ์ (symbolic distancing) ที่ข้ามพ้นบริบทเชิงกาลและเทศะของการใช้ชีวิตประจำวัน (spatial-temporal contexts of everyday life) ของผู้คนในพื้นที่ต่างๆ ในโลก⁴⁷

กระแสโลกาภิวัตน์ที่นำพาข้อมูลข่าวสาร ภาพ เสียงผ่านสื่อต่างๆ ไปทั่วโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งอินเทอร์เน็ตที่กลายเป็น “สื่ออินดี้ (indymedia)”⁴⁸ ทำให้เกิดการแพร่กระจายสิ่งที่ไม่เมตติ ฮูวารีนเนน (Matti Hyvarinen) เรียกว่า “ความคาดหวังในแนวราบ (expectational horizon)” ไปยังกลุ่มคนที่มีประสบการณ์ร่วมในส่วนอื่นๆ ของโลก⁴⁹ กรณี

⁴⁶ Manuel Castells. 2000. “Materials for an Exploratory Theory of the Network Society”. pp. 20-21.

⁴⁷ John B. Thompson. “The Globalization of Communication”, in David Held and Anthony McGrew. 2003. Op.,cit. pp. 252-257.

⁴⁸ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Chris Atton. “Reshaping Social Movement Media for a new Millennium”. *Social Movements Studies*. 2:1 (April 2003): 3-15.

⁴⁹ Matti Hyvarinen. “The Merging of Context into Collective Action”, in Ricca Edmonson. *The Political Context of Collective Action*. (London: Routledge, 1997). pp. 44-45.

ตัวอย่างของการเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในพื้นที่หนึ่งที่สร้างแรงบันดาลใจหรือเป็นต้นแบบสำหรับการเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวในพื้นที่อื่นๆ เห็นได้จากการเคลื่อนไหวของขบวนการชาปาติสต่าในเม็กซิโก ประเทศเม็กซิโก เมื่อวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1994 เพื่อต่อต้านข้อตกลงเขตการค้าเสรีอเมริกาเหนือ และรัฐบาลเม็กซิโก ซึ่งวอลเลอ์สไตน์ มองว่าได้กลายเป็น “ฮีโร (heroic model)” ให้กับขบวนการอื่นๆ⁵⁰ หรือการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนที่ซีแอตเติลเมื่อปี 2542 ในการประชุมระดับรัฐมนตรีองค์การการค้าโลก ซึ่งดาวิด เวนเตอร์ (Dawid Venter) และอิฆนาทียุส สวอร์ต (Ignatius Swart) ชี้ว่าเปรียบเสมือนกับพิมพ์เขียวให้การชุมนุมประท้วงอื่นๆ⁵¹ (โดยเฉพาะการชุมนุมประท้วงเมื่อมีการประชุมองค์การโลกบาล)

โลกาภิวัตน์ทางการติดต่อสื่อสารยังก่อให้เกิดในสิ่งที่อุลริช เบค (Ulrich Beck) เรียกว่า “ชุมชนที่ไม่อิงกับสถานที่ และสถานที่ที่ไม่อิงกับชุมชน” (places without community and communities without place) กล่าวคือ ชุมชนท้องถิ่นไม่จำเป็นต้องถูกจำกัดกรอบของวิถีชีวิตวัฒนธรรม หรือการดำเนินชีวิตให้ติดกับพื้นที่ดั้งเดิม ในทำนองเดียวกันพื้นที่ในปัจจุบันไม่จำเป็นต้องอิงกับชุมชนหนึ่งชุมชนใดหรือกลุ่มคนหนึ่งกลุ่มคนใดเพียงกลุ่มเดียว สิ่งนี้ส่งผลทำให้แม้กระทั่งขบวนการเคลื่อนไหวในท้องถิ่นสามารถกลายเป็น “องค์ประธานทางการเมืองระดับโลก (global political

⁵⁰ Immanuel Wallerstein. *The Zapatistas: The Second Stage*. 2005. Available from www.why-war.com/news/read.php?id=45448&printme

⁵¹ Dawid Venter and Ignatius Swart. “Anti-globalization organization as a fourth generation people’s movement”. In Roland Robertson and Kathleen E. White. (eds). 2003. *Globalization Vol. VI*. p. 379.

subjectivity)” หรือตัวแสดงทางการเมืองในระดับโลกได้เช่นเดียวกับรัฐชาติหรือบรรษัทข้ามชาติ⁵²

การเปิดกว้างของพื้นที่ในประชาสังคมระดับโลก ทำให้เกิดอาณาบริเวณ (domain) สำหรับการต่อสู้ และการปะทะกันทางความคิดในการเมืองและทางสังคมของกลุ่มต่างๆ รวมถึงขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมข้ามชาติ ที่อยู่นอกเหนืออาณาบริเวณของรัฐ และข้ามพ้นระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศแบบเวสฟาเลีย ที่รัฐเป็นตัวแสดงหลักแบบผูกขาดแต่เพียงผู้เดียว ได้ก่อให้เกิดสิ่งที่แอนดรู ลิงค์เลเทอร์ (Andrew Linklater) เรียกว่า “ระเบียบโลกยุคหลังเวสฟาเลีย (post-Westphalia order) โดยที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม หรือองค์กรพัฒนาสังคมระหว่างประเทศ รวมไปถึงตัวแสดงอื่นๆ ที่ไม่จำเป็นว่าจะต้องเป็นรัฐ ประกอบกันเป็นตัวแสดงที่อยู่ใน “ชุมชนโลกยุคหลังเวสฟาเลีย (post-Westphalia communities)”⁵³

ระเบียบโลก และชุมชนโลกยุคหลังเวสฟาเลียยังเปิดพื้นที่ให้กับพลเมืองแบบใหม่ที่อาจไม่ได้ความผูกพันกับชุมชนการเมืองแบบเดิมนั้นคือรัฐชาติ จอห์น อูร์รี (John Urry) ได้จำแนกพลเมืองแบบใหม่นี้ออกเป็น 5 ประเภท⁵⁴ ได้แก่ พลเมืองทางนิเวศน์ (ecological citizenship) ซึ่งมีอัตลักษณ์ร่วมกันในความตระหนักถึงปัญหาที่มีต่อระบบนิเวศน์ของโลก และ

⁵² Ulrich Beck. *Democracies without Enemies*. (Cambridge: Polity Press, 1998). Chapter 3.

⁵³ Andrew Linklater. *The Transformation of Political Community*. (Cambridge: Polity Press, 1998). p. 181.

⁵⁴ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน John Urry. *Globalization and Citizenship*. Paper given to the World Congress of Sociology, Montreal, July 1998. Available from www.comp.loancs.ac.uk/sociology/papers/Urry-Globalization-and-Citizenships.pdf . Pp. 3-4.

คำนึงถึงอนาคตของคนรุ่นต่อไป พลเมืองทางวัฒนธรรม (cultural citizenship) ซึ่งเป็นพลเมืองที่อยู่บนฐานอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเดียวกัน แม้ว่าอาจไม่ได้อยู่ในประเทศเดียวกัน พลเมืองบนฐานของชนกลุ่มน้อย (minority citizenship) เป็นพลเมืองที่เป็นคนกลุ่มน้อยของประเทศ และอาจมีการลี้ภัยไปยังประเทศต่างๆ แต่ยังคงมีสำนึกในความเป็นชุมชนเดียวกัน พลเมืองที่มีจิตสำนึกระดับโลก (cosmopolitan citizenship) เป็นพลเมืองโลกที่มีความคิดและจิตสำนึกไม่ได้จำกัดภายใต้ขอบเขตของรัฐชาติ และพลเมืองประเภทสุดท้ายได้แก่ พลเมืองที่มีการเคลื่อนที่ในระดับโลก (mobility citizenship) ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีกิจกรรมหรือต้องดำเนินชีวิตข้ามพรมแดนประเทศอยู่ตลอดเวลา

จะเห็นได้ว่าพลเมืองประเภทต่างๆ สะท้อนให้เห็นถึงปัญหา หรือคุณลักษณะที่เปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ อันเป็นผลจากโลกาภิวัตน์ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาโลกเอดส์ ซึ่งทำให้เกิดสภาวะสังคมที่ เบค เรียกว่า “สังคมความเสี่ยงระดับโลก (world risk society)” และทำให้ความปรองดองในสังคมที่เป็นผลผลิตของสภาวะสมัยใหม่ และระบบโลกแบบเวสฟาเลียเริ่มแตกสลาย⁵⁵ สภาวะดังกล่าวทำให้พลเมืองโลกเรียกร้องสิทธิที่แตกต่างออกไปจากสิทธิของความเป็นพลเมืองดั้งเดิม ไม่ว่าจะเป็นสิทธิที่จะลี้ภัย สิทธิที่จะกลับประเทศเดิม โดยยังคงได้รับสิทธิดั้งเดิม สิทธิที่จะนำพาวัฒนธรรมของตนไปยังประเทศใหม่ สิทธิที่จะซื้อสินค้า สิทธิที่จะรวมตัวเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม สิทธิที่จะเดินทางไปพักผ่อนยังประเทศต่างๆ สิทธิที่จะอยู่อาศัยกับสิ่งแวดล้อม สิทธิที่จะสะท้อนความรู้สึกเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่ไปเผชิญมา สิทธิที่จะทำเพื่อคนรุ่นต่อไป เป็นต้น⁵⁶

⁵⁵ Ulrich Beck. *Living in the World Risk Society*. A Hobhouse Memorial Public Lecture. London School of Economic and Political Science. February 15, 2006.

⁵⁶ John Urry. 1998. *Globalization and Citizenship*. p. 5.

และในท้ายที่สุดรูปธรรมของปรากฏการณ์ของการเรียกร้องสิทธิพลเมืองโลก นั้นจะแสดงให้เห็นในลักษณะของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในระดับโลก เครือข่ายเอ็นจีโอข้ามชาตินั้นเอง

3.2 ประชาสังคมนะดับโลก: ข้อถกเถียง และมุมมองแบบลึอกใหม่ ต็อก เกอะวิลลลใหม่ และกรัฒชีใหม่

เช่นเดียวกับแนวคิดเรื่องประชาสังคม ที่ผ่านมาได้มีการตีความหรือให้คำอธิบายแนวคิดเรื่องประชาสังคมนะดับโลกหลากหลายแนวทาง และแต่ละมุมมองได้สะท้อนให้เห็นถึงจุดยืนของรากฐานแนวคิดที่มีต่อประชาสังคมที่แตกต่างกันตามสกุลของแนวคิด โดยทั่วไปแล้ว เราอาจจำแนกแนวทางการอธิบายประชาสังคมนะดับโลกได้เป็นสามมุมมองได้แก่ มุมมองแบบลึอกใหม่ มุมมองแบบต็อกเกอะวิลลลใหม่ และมุมมองแบบกรัฒชีใหม่

3.2.1 ความเป็นไปไม่ได้ของประชาสังคมนะดับโลกในมุมมองแบบลึอก เดิม และความเป็นไปได้ของประชาสังคมนะดับโลกในมุมมองแบบลึอก ใหม่

จากที่ได้กล่าวไปในส่วนที่สองถึงมุมมองเรื่องประชาสังคมแบบลึอก จะเห็นถึงข้อสังเกตที่สำคัญในแนวคิดของลึอกนั่นคือ ประชาสังคมเป็นการแยกจากสภาวะธรรมชาติและเป็นการก้าวเข้าสู่ระเบียบในสังคมในเรื่อง การใช้อำนาจบังคับโดยชอบธรรม จากข้อสังเกตดังกล่าวจะเห็นได้ว่า คู่ตรงข้ามของประชาสังคมในทัศนะของลึอกไม่ใช่รัฐ หากแต่เป็น “สภาวะธรรมชาติ (state of nature)” หรือ “สังคมที่ไม่เป็นอารยะ (uncivil society)” และเงื่อนไขของสังคมที่จะหลุดออกจากสภาวะธรรมชาติ หรือความเป็นอารยะของสังคมก็คือ การมี “สังคมการเมือง” ที่ทำหน้าที่จัด

ระเบียบในสังคม ผ่านการใช้อำนาจบังคับโดยชอบธรรม (legitimate coercive power)⁵⁷

ประเด็นหลักเมื่อมีการเทียบเคียงแนวคิดเรื่องประชาสังคม “ระดับรัฐชาติ” และประชาสังคม “ระดับโลก” ตามแนวคิดแบบบล็อก และเป็นข้อถกเถียงสำคัญที่นักวิชาการได้ตั้งข้อสงสัยเรื่อง “ความเป็นไปไม่ได้ของประชาสังคมระดับโลก” ก็คือ ระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เป็นระบบที่มีลักษณะอนาธิปไตย กล่าวคือ ไม่มี “ศูนย์อำนาจกลาง” หรือ “รัฐบาลโลก” ที่จะคอยสร้างระเบียบให้กับสังคมระหว่างประเทศ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเปรียบเสมือน “สภาวะธรรมชาติ” ซึ่งตัวแสดงที่อยู่ภายในระบบดังกล่าวต้องทำการ “ช่วยตัวเอง (self-help)” เพื่อความอยู่รอด บนฐานของพลังอำนาจของตน

จากมุมมองดังกล่าว ทำให้ “ประชาสังคมระดับโลก” เป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ในทางตรรกะ อย่างไรก็ตาม นักวิชาการที่สนับสนุนแนวคิดเรื่องประชาสังคมโลกพยายามชี้ให้เห็นถึงปรากฏการณ์ปัจจุบันในลักษณะที่เรียกว่า “การจัดการปกครองระดับโลกที่ไม่ใช่รัฐบาลโลก (global governance without global government)” กล่าวคือ แม้ว่าจะระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศจะดำเนินไปภายใต้สภาวะอนาธิปไตยและขาดซึ่งรัฐบาลโลกที่เป็นผู้สร้างระเบียบ และใช้อำนาจบังคับอย่างชอบธรรม แต่ในปัจจุบันระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเต็มไปด้วย “การจัดการปกครองระดับโลก (global governance)” ที่ครอบคลุมในประเด็นเฉพาะ (functional) ที่หลากหลาย ครอบคลุมพื้นที่หรือภูมิภาคต่างๆ และครอบคลุมตัวแสดงต่างๆ ที่ไม่จำกัดเฉพาะภาครัฐ⁵⁸

⁵⁷ Mark Jensen. 2006. “Concepts and Conceptions of Civil Society”, pp. 44-45.

⁵⁸ Robert Keohane. *Global Governance and Democratic Accountability*. A Miliband Lecture at the London School of Economics, May 17, 2002. p. 3.

การจัดการปกครองระดับโลก ตามมุมมองของเจมส์ โรสเนา (James Rosenau) ประกอบไปด้วยระบบกฎเกณฑ์ และกลไกในการดำเนินงาน เพื่อให้ระบบสามารถรักษาเสถียรภาพและความเป็นอันหนึ่งอันเดียว รวมทั้งสามารถผลักดันให้บรรลุเป้าประสงค์ของการจัดการปกครองนั้นๆ ได้⁵⁹ ซึ่งในแง่นี้การจัดการปกครอง (governance) มีส่วนคล้ายคลึงกับรัฐบาล (government) สิ่งที่แตกต่างกันก็คือ รูปแบบของกฎเกณฑ์ และการบังคับใช้กฎเกณฑ์ของรัฐบาลเป็นไปในลักษณะที่เป็นทางการ แต่รูปแบบของกฎเกณฑ์ของการจัดการปกครองจะมีลักษณะที่หลากหลาย ตั้งแต่เครือข่าย กฎเกณฑ์แบบไม่เป็นทางการ และตัวแสดงที่เกี่ยวข้องมีความหลากหลาย ตั้งแต่ภาคประชาสังคม องค์กรธุรกิจ รวมไปถึงองค์การระหว่างประเทศ

ดังนั้นหากพิจารณาในแง่นี้ การจัดการปกครองระดับโลกในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นในด้านเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม สิทธิมนุษยชน ฯลฯ ได้สร้าง “ระบบกฎเกณฑ์ (rule systems)” และ “ปริมนทลของอำนาจ (sphere of authority)” ขึ้นมา โดยไม่จำเป็นต้องมีกองกำลังทหาร หรือ ตำรวจโลก เป็นหน่วยงานบังคับใช้อำนาจ ด้วยเหตุนี้ระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศจึงไม่ได้เป็นระบบที่ “ไร้ระเบียบ” แต่โดยสิ้นเชิง ในทางกลับกัน ระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเป็นระบบที่เต็มไปด้วยกฎระเบียบที่ซ้อนทับกันอยู่หลายชั้น (multi-layered governance) และในหลายกรณีกฎระเบียบเหล่านี้ได้กลายเป็น “พันธะกรณี” ทั้งที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการที่ทำให้รัฐบาลในประเทศต่างๆ ต้องปฏิบัติตาม

59

James N. Rosenau. “Governance in a New Global Order”. In David Held and Anthony McGrew. (ed). *Governing Globalization: Power, Authority and Global Governance*. (Cambridge: Polity Press, 2002). p. 72.

ด้วยเหตุนี้ แม้ว่าระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศจะไม่ได้มี “รัฐบาลโลก” คอยทำหน้าที่บังคับใช้อำนาจ และดูแลให้เกิดระเบียบภายในระบบ อย่างไรก็ตาม ระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไม่จำเป็นว่าจะต้องอยู่ภายใต้ “สภาวะธรรมชาติ” หรือ “อนาธิปไตย” เสมอไป ในทางกลับกัน ระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเต็มไปด้วยเครือข่ายโยงใยของสถาบัน กฎเกณฑ์ และรูปแบบของ “การจัดการปกครอง” ในลักษณะต่างๆ ทั้งที่ดำเนินการโดยองค์การระหว่างประเทศ (International organization: IOs) องค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศ (International non-governmental organizations: INGOs) หรือกระทั่งองค์กรภาคธุรกิจ เช่น องค์กรจัดลำดับความน่าเชื่อถือ (credit rating agencies) และ อนุญาโตตุลาการระหว่างประเทศ (International commercial arbitration)⁶⁰ ซึ่ง “การจัดการปกครอง” เหล่านี้ได้สร้าง “ระเบียบ” บางอย่างให้เกิดขึ้นกับระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ และสำหรับ นักวิชาการที่สนับสนุนแนวคิดเรื่อง “การจัดการปกครอง” มองว่า สิ่งนี้ เปรียบเสมือนระเบียบโลกใหม่ (new global order)⁶¹

หากพิจารณาว่า ระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ไม่ได้ได้อยู่ใน “สภาวะธรรมชาติ” โดยมีเครือข่ายโยงใยของ “การจัดการปกครอง” เป็นกลไกที่คอยสร้างระเบียบให้กับระบบ เราอาจจะอนุมานตามแนวคิดประชาสังคมแบบลือค “ใหม่” ได้ว่า “ประชาสังคมระดับโลกเป็นสิ่งที่เป็นไปได้”

⁶⁰ Saskia Sassen. “Embedding the Global in the National”, in Roland Robertson and Kathleen E. White (ed). *Globalization: Critical Concepts in Sociology Vol. II*. (London : Routledge, 2003).

⁶¹ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน David Held and Anthony McGrew. “Introduction”. In David Held and Anthony McGrew. (ed). *Governing Globalization*. 2002. pp. 9-11. และ Anne-Marie Slaughter. *A New World Order*. (Princeton: Princeton University Press, 2004).

3.2.2 องค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศในฐานะองค์กรภาคประชาสังคมระดับโลกในมุมมองแบบต็อกเกอะวิลส์ใหม่

จากที่ได้กล่าวมาในส่วนที่สองจะเห็นได้ว่าตรรกะเรื่องประชาสังคมตามที่เสนอของต็อกเกอะวิลส์ คือการรวมกลุ่มของพลเมืองเป็นองค์กรสมาคม โดยการรวมกลุ่มเป็นองค์กรสมาคมมีบทบาทที่สำคัญสามประการ ได้แก่ ประการแรก การเป็นกลไกช่วยให้ปัจเจกชนเรียนรู้ที่จะเสียสละผลประโยชน์ส่วนตนเพื่อส่วนรวม ประการที่สอง การเป็นโรงเรียนประชาธิปไตยช่วยพัฒนาทักษะทางความคิด และหล่อหลอมทักษะทางสังคมให้กับสมาชิกในกลุ่มองค์กร และประการที่สาม การเพิ่มศักยภาพและลดทอนอำนาจเชิงศีลธรรมของเสียงส่วนใหญ่ และเพื่อให้เกิดการแข่งขันทางด้านความคิดอีกด้วย ซึ่งทั้งหมดนี้ช่วยสร้างความเข้มแข็งให้กับประชาธิปไตย⁶²

เมื่อนำเอาแนวคิดของต็อกเกอะวิลส์มาใช้กับ “ประชาสังคมระดับโลก” พบว่า หัวใจสำคัญของประชาสังคมระดับโลก รวมถึงการเกิดประชาธิปไตยระดับโลกจะอยู่ที่บทบาทของ “องค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศ (INGOs)” จอห์น โบลี (John Boli) และจอร์จ ทมัส (George Thomas) ซึ่งเห็นว่าสถานะอำนาจหรือบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศอยู่บนฐานของ “งานอาสาสมัครที่มีเหตุมีผล (rational voluntarism)” กล่าวคือ องค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศจะมีบทบาทในการเป็นตัวกลางที่คอยระดมทรัพยากรจากพลเมืองของประเทศต่างๆ หรืออาจเรียกได้ว่า “พลเมืองโลก (world citizenship)” ที่อาสาที่จะ

⁶² ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในเชิงอรรถที่ 21 และใน Michael Goodhart. “Civil Society and the Problem of Global Democracy”. 2005. p. 6.

ทำงานเพื่อหา “ทางออกที่มีเหตุผล (rational solutions)” ต่อปัญหาทางสังคมระดับโลก⁶³

มาร์กาเรต เคค (Margaret Keck) และแคทริน ซิคคิก (Kathryn Sikkink) ชี้ว่าเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศ หรือ “เครือข่ายสนับสนุนข้ามชาติ (transnational advocacy network)” ได้กลายเป็นตัวแสดงหนึ่งที่มีความสำคัญในระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ในยุคปัจจุบัน เพราะเป็นตัวสร้างความเชื่อมโยงระหว่างประชาสังคม องค์กรการระหว่างประเทศ ทั้งยังมีบทบาทสำคัญในการระดมทรัพยากรให้กับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ซึ่งไม่จำกัดเฉพาะทรัพยากรทางการเงินเท่านั้น หากแต่ยังรวมไปถึงทรัพยากรบุคคล ข้อมูล และองค์ความรู้อีกด้วย⁶⁴

ความสำคัญของเครือข่ายสนับสนุนข้ามชาติหรือองค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศเห็นได้ชัดเจนจากจำนวนที่เพิ่มขึ้นอย่างมากขององค์กรเหล่านี้ จากเดิมที่ในช่วงเริ่มต้นศตวรรษที่ 20 มีจำนวนเพียง 176 องค์กร ในปี ค.ศ. 1996 เพิ่มขึ้นเป็น 38,243 องค์กร⁶⁵ (มีเงินหมุนเวียนต่อปีกว่า 1.3 ล้านล้านเหรียญสหรัฐ) มีพนักงานเต็มเวลากว่า 39.5 ล้านคน

⁶³ John Boli and George M. Thomas. “INGOs and the Organization of World Culture”, in Paul F. Diehl. (ed). *The Politics of Global Governance*. (Boulder and London: Lynne Rienner Publishers, 2001). p. 63 and 73.

⁶⁴ Margaret E. Keck and Kathryn Sikkink. “Transnational Advocacy Networks in International Politics: Introduction”, in Karen Mingst and Jack Synder. *Essential Readings in World Politics. 2nd edition*. (New York: W.W. Norton and Company, 2001). p. 222.

⁶⁵ David Held and Anthony McGrew. “Introduction”. In David Held and Anthony McGrew. (ed). *Governing Globalization*. 2002. p. 7.

และมีอาสาสมัครกว่า 190 ล้านคนทั่วโลก)⁶⁶ นอกจากการเพิ่มขึ้นในเชิงปริมาณแล้ว จะเห็นได้ว่าในเชิงคุณภาพ บทบาทขององค์กรเหล่านี้เพิ่มขึ้นมากขึ้น โดยเฉพาะในช่วงหลังสงครามเย็น ซึ่งเครือข่ายขององค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศได้ผลักดันประเด็นทางสังคมให้กลายเป็นประเด็นระดับโลก ไม่ว่าจะเป็นประเด็นเรื่องโลกร้อน (global warming) ประเด็นเรื่องการจัดตั้งศาลคดีอาญาระหว่างประเทศ (International Criminal Court) หรือประเด็นเรื่องการต่อต้านกัมบระเบิด และผลักดันให้กัมบระเบิดเป็นสิ่งที่ผิดกฎหมาย การรณรงค์ให้ลดหนี้ให้กับประเทศยากจน รวมถึงการต่อต้านการผลักดันข้อตกลงพหุภาคีว่าด้วยการลงทุน (Multilateral Agreements on Investment: MAI)⁶⁷

จากจำนวน และบทบาทที่เพิ่มขึ้นขององค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศนี้เองที่ทำให้ ศูนย์ศึกษาประชาสังคมของมหาวิทยาลัยจอร์นส์ ฮอปคินส์ ชี้ให้เห็นถึง ปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “การปฏิวัติองค์กรสมาคมระดับโลก (global associational revolution)” ในช่วงปลายศตวรรษที่ 20 ต่อเนื่องไปยังต้นศตวรรษที่ 21 ในแทบทุกภูมิภาคของโลก⁶⁸

อย่างไรก็ตาม ในส่วนของอิทธิพลขององค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศ หรือประชาสังคมระดับโลกที่มีต่อ “ประชาธิปไตยระดับโลก” นั้น ยังมีหลายฝ่ายที่ตั้งประเด็นคำถามหรือข้อสงสัยอยู่ ซึ่งสามารถสรุปได้เป็นสองประเด็นหลักๆ ได้แก่ ประการแรก องค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศเป็นตัวแสดงที่ขาดซึ่งโครงสร้างที่สามารถตรวจสอบได้ หรืออาจ

⁶⁶ Salamon, Sokolowski and List. 2003. *Global Civil Society: An Overview*. p. 14.

⁶⁷ Richard Falk and Andrew Strauss. “Toward Global Parliament”. *Foreign Affairs*. 80:1 (January/February 2001). p. 214.

⁶⁸ Lester M. Salamon, S. Wojciech Sokolowski and Regina List. 2003. *Global Civil Society: An Overview*. pp. 1-3.

กล่าวได้ว่าเป็นโครงสร้างการทำงานที่ขาดความเป็นประชาธิปไตย ต่างจากรัฐบาลที่ได้รับการเลือกตั้ง และต้องรับผิดชอบต่อประชาชนที่เลือกรัฐบาลเข้ามาทำหน้าที่⁶⁹ ประการที่สอง การมีส่วนร่วมในองค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศ มีความแตกต่างจากการมีส่วนร่วมแบบเดิมที่นำเสนอไว้ในงานของต็อกเกอะวิลลี กล่าวคือต็อกเกอะวิลลีให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของพลเมืองในองค์กรสมาคมในลักษณะของ “การเผชิญหน้า (face-to-face relation)” ที่เอื้อให้เกิดการถกเถียงและมีส่วนร่วมโดยตรง ในขณะที่การมีส่วนร่วมในองค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศ มักเป็นการมีส่วนร่วมในลักษณะที่โรเบิร์ต พัตนัม (Robert Putnam) ใช้คำว่าสมาคมลำดับสาม (tertiary association)⁷⁰ ซึ่งหมายถึงการมีส่วนร่วมหรือเข้าเป็นสมาชิกในองค์กรหรือสมาคมที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ ที่สมาชิกในองค์กรอาจไม่มีการพบปะสังสรรค์แบบเผชิญหน้ากัน ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกกับองค์กรนอกจากการบริจาคเงินแล้ว มีแค่การมีผู้นำร่วมกัน มีทัศนคติหรืออุดมคติในประเด็นเฉพาะร่วมกัน

กระนั้นก็ดี หากพิจารณาอีกแง่หนึ่ง จะเห็นได้ว่า การมีส่วนร่วมผ่านองค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศสามารถอุดช่องว่างการมีส่วนร่วมที่รัฐบาลหรือพรรคการเมืองในฐานะตัวแทนของประชาชนไม่สามารถตอบสนองได้ โดยเฉพาะในประเด็นที่มีขอบข่ายที่อยู่เหนือขอบเขตของชาติ เช่น ประเด็นด้านสิ่งแวดล้อม ประเด็นด้านสิทธิมนุษยชน เห็นได้จากการที่มีคนกว่า 190 ล้านคนทั่วโลกที่พร้อมร่วมดำเนินกิจกรรมอาสาสมัคร

⁶⁹ Kenneth Anderson and David Rieff. “Global Civil Society: A Sceptical View”, in Mary Kaldor, Helmut Anheier and Marlies Glasius. (ed). *Global Civil Society Yearbook 2004*. (Oxford: Oxford University Press, 2001). P. 29.

⁷⁰ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Robert Putnam. “Bowling Alone: America Declining Social Capital”. *Journal of Democracy*. 6:1 (January 1995): 65-78.

กับองค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศ และพร้อมบริจาคว่าเพื่อสนับสนุนการดำเนินงานขององค์กรเหล่านั้น และแม้ว่าการมีส่วนร่วมของพลเมืองอาจจะไม่ได้เป็นไปในลักษณะ “การพบปะเผชิญหน้า” และอาจเข้าข่ายที่มีผู้วิพากษ์วิจารณ์ว่า “การมีส่วนร่วมผ่านการเซ็นต์เช็ค (cheque-book participation)” หรือการแจ้งข่าวผ่านจดหมายอิเล็กทรอนิกส์ (e-mail) แต่วิลเลียม มาโลเนย์ (William Maloney) ชี้ว่า “อย่างน้อยที่สุดผู้บริจาคได้เลือกองค์กรที่จะบริจาคที่พวกเขาสามารถเคลื่อนไหว หรือดำเนินการที่สะท้อนความคิดเห็นของพวกเขาได้”⁷¹

ที่สำคัญ บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศได้ก่อให้เกิดสิ่งที่จอห์น จี. รัจจี (John G. Ruggie) เรียกว่า “พื้นที่สาธารณะระดับโลก” (global public domain) ซึ่งก็คือ “พื้นที่ที่เป่าประสงค์ทางสังคม และบทบาทของตัวแสดงและภาคสังคมต่างๆ ได้รับการแสดงออกและแข่งขันกัน”⁷² ทั้งนี้พื้นที่สาธารณะระดับโลกในปัจจุบันแตกต่างจากพื้นที่สาธารณะระดับโลกในยุคเวสฟาเลีย เพราะในยุคเวสฟาเลียพื้นที่สาธารณะระดับโลกจำกัดเฉพาะ “ตัวแสดงรัฐ” เท่านั้น ในขณะที่พื้นที่สาธารณะระดับโลกแบบใหม่เป็นพื้นที่ที่เปิดกว้างสำหรับตัวแสดงในภาคประชาสังคมอื่นๆ รวมทั้งกลุ่มธุรกิจ

บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศในพื้นที่สาธารณะระดับโลกได้เข้ามาค้ำคานและตรวจสอบการดำเนินงานของบริษัทข้ามชาติ

⁷¹ William A. Maloney. “Contracting out the Participation function”, in Jan W. van Deth. et.al. (eds). *Social Capital and European Democracy*. (London: Routledge, 1999). p. 114.

⁷² John Gerard Ruggie. *Reconstituting the Global Public Domain: Issues, Actors and Practices*. KSG Faculty Research Working Paper Series Number RWP04-031. July 2004. p. 9.

บทบาทดังกล่าวเห็นได้จากการเข้าร่วมผลักดัน หรือกระทั่งคัดค้าน กฎระเบียบ ดังกรณีที่ต้องครุพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศกว่า 600 องค์กร ใน 70 ประเทศได้รวมตัวกันต่อต้านข้อตกลงพหุภาคีว่าด้วยการลงทุน (MAI) ทั้งการเคลื่อนไหวบนท้องถนน และการรณรงค์ผ่านอินเทอร์เน็ต หรือการ เป็นปากเสียงในการผลักดันให้บริษัทข้ามชาติเข้ามาช่วยเหลือเรื่องโรค เอ็ดส์ในทวีปแอฟริกา⁷³

3.2.3 การเมืองว่าด้วยประชาสังคมระดับโลกในมุมมองแบบกริมซีใหม่

ประชาสังคมในมุมมองของกริมซีแสดงให้เห็นถึงนัยที่สำคัญสอง ประการ ได้แก่ ประการแรก ประชาสังคมคืออาณาบริเวณที่ไม่มีอำนาจ ผูกขาดโดยรัฐ และมีตรรกะของการใช้อำนาจที่อยู่บนฐานของ “ความ ยินยอม” ไม่ใช่การใช้อำนาจบังคับ ประการที่สอง ประชาสังคมเป็นอาณา บริเวณที่เป็นแหล่งรวมแห่งความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรม และอุดมการณ์ ที่มีการขัดแย้งและต่อสู้ทางอุดมการณ์เพื่อครอบครองความเป็นใหญ่ ทั้งนี้ ประชาสังคมซึ่งถือเป็นหนึ่งในปริมณฑลในโครงสร้างส่วนบน นอกจากจะมี ส่วนกำหนดหรือส่งอิทธิพลต่อโครงสร้างฐานล่างซึ่งเป็นปริมณฑลในส่วน ของความสัมพันธ์ทางการผลิตแล้ว ยังถูกกำหนดหรือได้รับอิทธิพลจาก โครงสร้างเบื้องล่างด้วย

ในแง่นี้หากเทียบเคียงแนวคิดประชาสังคมในระดับโลก สิ่งที่ต้องทำ การพิจารณาจะมีอยู่สองประการได้แก่ ประการแรกโครงสร้างความสัมพันธ์ ทางการผลิตแบบทุนนิยมในระดับโลกที่เปรียบเสมือน “โครงสร้างฐานล่าง” ที่จะส่งผลต่อประชาสังคมระดับโลก ประการที่สอง ความขัดแย้งในเชิง วัฒนธรรมและอุดมการณ์ของตัวแสดงต่างๆ ในพื้นที่ประชาสังคมระดับโลก ซึ่งเปรียบเสมือนสงครามแย่งชิงพื้นที่ และความเป็นใหญ่ในเชิงอุดมการณ์

⁷³

Ruggie. 2004. *Reconstitution the Global Public Domain*. pp. 20 and 28-30.

ในงานของร็อบเบิร์ต คอกซ์ (Robert Cox) ซึ่งได้ใช้แนวคิดประชาสังคมของกรั่มซี ในการวิเคราะห์ประชาสังคมระดับโลก ได้ชี้ให้เห็นถึงการต่อสู้ในเชิงอุดมการณ์ระหว่างฝ่ายที่พยายามผลิตซ้ำความสัมพันธ์ที่เหนือกว่าของทุนนิยมโลก และฝ่ายที่ต่อต้านความเป็นใหญ่ในเชิงอุดมการณ์ของทุนนิยมโลก เช่น ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มีขอบเขตการเคลื่อนไหวข้ามชาติ เช่นเดียวกัน⁷⁴

ในการต่อสู้เชิงอุดมการณ์ของทั้งสองฝ่าย เราจะเห็นถึงการชู “อุดมการณ์” รวมถึงการใช้วิธีการหรือยุทธศาสตร์ที่ต่างกัน ในส่วนของฝ่ายทุนนิยมโลกที่มีบริษัทข้ามชาติเป็นตัวแสดงหลักมีความเหนือกว่าในด้านทรัพยากร เห็นได้จากข้อเท็จจริงที่ว่าในปี ค.ศ. 2002 บริษัทข้ามชาติจำนวน 64,000 บริษัท มีบริษัทลูกทั่วโลกกว่า 870,000 บริษัท จ้างพนักงานมากกว่า 53 ล้านคน มีเงินลงทุนตรงสะสม (FDI Stock) มากกว่า 7 ล้านล้านเหรียญสหรัฐฯ เพิ่มขึ้นจากปี ค.ศ.1980 ถึงมากกว่า 10 เท่าตัว⁷⁵ ดังนั้นบริษัทข้ามชาติจึงใช้ความเหนือกว่าทางทรัพยากรในการเข้าถึงรัฐบาลและองค์การระหว่างประเทศ รวมถึงเข้าถึงสื่อมวลชนระดับโลกอีกด้วย ในส่วนของฝ่ายองค์กรในภาคประชาสังคมระดับโลก เราจะเห็นได้ถึงความพยายามในการใช้วิธีการเรียกร้องบนท้องถนน รวมไปถึงการใช้ “สื่ออินดี้” ดังเช่นอินเทอร์เน็ตในการระดมเสียงสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชน และภาคประชาชนทั่วโลก ดังที่เห็นได้ในกรณีของการระดมเสียงสนับสนุนต่อต้านข้อตกลงพหุภาคีว่าด้วยการลงทุน (MAI) ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว

⁷⁴ Robert Cox. “Civil Society at the Turn of the Millennium: Prospects for an Alternative World Order”. *Review of International Studies*. 25 (1999). pp. 10-11.

⁷⁵ United Nations Conference on Trade and Development. *World Investment Report 2003*. (New York and Geneva: United Nations, 2003). p. 23.

รูปธรรมของการต่อสู้ในเชิงอุดมการณ์ของทั้งสองฝ่ายสามารถเห็นได้อย่างชัดเจนจากสร้างเวทีขึ้นมาเสนออุดมการณ์ ซึ่งฝ่ายทุนนิยมโลกสร้างเวที สมัชชาเศรษฐกิจโลก (World Economic Forum) ซึ่งจัดประชุมที่เมืองดาวอส (Davos) ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ทุกปี และเวทีดังกล่าวมีความเชื่อมโยงกับกลุ่มผู้นำหรือผู้กำหนดนโยบายเศรษฐกิจของประเทศต่างๆ รวมถึงองค์กรระหว่างประเทศ ดังเช่น สหประชาชาติ ธนาคารโลก ฯลฯ เพื่อเป็นการตอบโต้ ฝ่ายภาคประชาสังคมได้สร้างเวที “สมัชชาสังคมโลก (World Social Forum)” ขึ้นมาในปี ค.ศ. 2001 ที่ปอร์โต อัลเลเกร ประเทศบราซิล โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อแสวงหาแนวทางในการตอบโต้โลกาภิวัตน์แบบเสรีนิยมใหม่อย่างชัดเจน

รูปแบบการเคลื่อนไหวของตัวแสดงต่างๆ ในประชาสังคมระดับโลกในตัวแบบกรีมซีใหม่นี้ มีความแตกต่างจากแนวคิดของกรีมซีเดิม โดยกิดอน เบเคอร์ (Gideon Baker) ชี้ว่า ความแตกต่างดังกล่าวอยู่ที่รูปแบบการเคลื่อนไหวที่ตัวแสดงในประชาสังคมระดับโลกที่มีลักษณะแบบ “ไม่เป็นลำดับชั้น (non-hierarchical mode of coordination)” ต่างจากประชาสังคมภายในประเทศที่มีลักษณะการเคลื่อนไหวค่อนข้างเป็นลำดับชั้นที่นำโดยพรรคคอมมิวนิสต์ หรือพรรคสังคมนิยม⁷⁶ อย่างไรก็ตาม แม้ว่ายุทธศาสตร์ หรือรูปแบบการเคลื่อนไหวภายในปริมนทลประชาสังคมระดับโลกจะมีความแตกต่างจากแนวคิดประชาสังคมแบบกรีมซีเยน แต่สิ่งที่เหมือนกันคือการใช้ความสำคัญกับ “การเมืองว่าด้วยการแย่งชิงความเป็นใหญ่เชิงอุดมการณ์ภายในพื้นที่ประชาสังคม” ซึ่งกำหนดหรือได้รับอิทธิพลโดยโครงสร้างส่วนล่าง นั่นคือระบบทุนนิยมโลกนั่นเอง

⁷⁶ Gideon Baker. “Saying global civil society with rights”. In Gideon Baker and David Chandler. (eds). 2005. *Global Civil Society*. p. 127.

IV. บทสรุป

บทความนี้เริ่มต้นด้วย “ความหลากหลาย” ของแนวคิดเรื่องประชาสังคม ในกาละ และเทศะต่างๆ ต่อมาผู้เขียนพยายามชี้ให้เห็นถึงจุดร่วมของแนวคิดที่หลากหลาย ซึ่งผู้เขียนจะใช้เป็น “แก่น” ในการพิจารณาว่าประชาสังคมจะสามารถมี “ความเป็นระดับโลก” ได้มากน้อยเพียงใด ในส่วนส่งท้ายของบทความชิ้นนี้ ผู้เขียนจะพยายามตอบคำถามดังกล่าว โดยอยู่บนฐานของการวิเคราะห์ทางทฤษฎี และเชิงประจักษ์ดังที่ได้นำเสนอไปแล้วในส่วนต่างๆ ของบทความ

หากพิจารณาจากแก่นที่ผู้เขียนได้สรุปเป็นนิยามไว้ว่า “ประชาสังคมคือ “พื้นที่” หรือ “ปริมาตร” ที่มีความเป็นอารยะ และได้รับการกำหนดกฎเกณฑ์โดยกรอบกฎหมายหรือกฎเกณฑ์บางประการ ซึ่งเอื้อต่อการที่สมาชิกในพื้นที่ดังกล่าวจะแสดงออกซึ่งความต้องการของตนหรือกลุ่มบนฐานของเหตุและผล” จะเห็นได้ว่า เงื่อนไขสำคัญที่จะสร้างสภาพแวดล้อมที่มีความเป็นอารยะคือ “กรอบกฎเกณฑ์” นั้นเป็นสิ่งที่ปรากฏ ไม่เฉพาะภายในรัฐชาติเท่านั้น หากรวมถึงระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศอีกด้วย

ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว และดังที่นักวิชาการด้าน “การจัดการปกครองระดับโลก” ได้ชี้ให้เห็นแล้ว จะพบว่า ระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ แม้ว่าจะเป็น “ระบบ” ที่เป็นอนาธิปไตยในแง่ที่ว่า ไม่มี “ศูนย์กลางกลาง” หรือ “รัฐบาลโลก” ทำหน้าที่ผูกขาดการใช้ความรุนแรงภายในระบบ เช่นเดียวกับบทบาทของรัฐชาติ กระนั้นก็ดี ภายในระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศกลับเต็มไปด้วยเครือข่ายโยงใยของ “ระบบกฎเกณฑ์” และ “ขอบเขตของอำนาจ” ทั้งที่ริเริ่มขึ้นโดยองค์การระหว่างประเทศ องค์กรภาคธุรกิจ บริษัทข้ามชาติ หรือองค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศ ด้วยเหตุนี้นักวิชาการด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในยุคปัจจุบันจึงให้คำ

นิยามระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไว้หลากหลายที่สะท้อนให้เห็นถึง “ระเบียบภายในระบบ” บางประการ เช่น ระเบียบโลกยุคหลังเวสฟาเลีย⁷⁷ ระเบียบโลกใหม่ (new world order)⁷⁸ จักรวรรดิปไตย (cosmocracy)⁷⁹ หรือกระทั่งโลกยุคกลางใหม่ (A new mediaevalism)⁸⁰

นอกจากระเบียบที่เกิดขึ้นจากเครือข่ายโยงโยงของ “ระบบ กฎเกณฑ์” ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศแล้ว แมรี คัลดอร์ยังชี้ให้เห็นว่า แม้กระทั่งระบบกฎหมายระหว่างประเทศ ในปัจจุบันเริ่มยอมรับ “ปัจเจกบุคคล” ในฐานะ “บุคคลตามกฎหมายระหว่างประเทศ” จากเดิมที่มีเฉพาะ “รัฐ” เท่านั้นที่ได้รับการยอมรับให้มีสถานะดังกล่าว การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเห็นได้จากกฎหมายว่าด้วยสงคราม (law of war) กฎหมายว่าด้วย สิทธิมนุษยชน (human rights) และการเกิดขึ้นของศาลคดีอาญาระหว่าง ประเทศ (International Criminal Court: ICC) และจากข้อเท็จจริง ดังกล่าว คัลดอร์จึงชี้ให้เห็นถึงการเกิดขึ้น “กฎหมายสากล (cosmopolitan law)” ที่มีขอบเขตการบังคับใช้ครอบคลุมถึงปัจเจกชน⁸¹ หรือเดวิด เฮลด์ (David Held) ชี้ให้เห็นถึง “อธิปไตยระหว่างประเทศแบบเสรีนิยม (liberal international sovereignty)” ที่เกิดการขยายแนวคิดแบบเสรีนิยมที่จำกัด

⁷⁷ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Andrew Linklater. *The Transformation of Political Community*. (Cambridge: Polity Press, 1998).

⁷⁸ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Anne-Marie Slaughter. *A New World Order*. (Princeton: Princeton University Press, 2004).

⁷⁹ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน John Keane. “Cosmocracy and global civil society”, in Gideon Baker and David Chandler. (eds). *Global Civil Society: Contested futures*. (London: Routledge, 2005).

⁸⁰ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Hedley Bull. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. (New York: The Macmillan Press, 1977).

⁸¹ Mary Kaldor. 2003. “The Idea of Global Civil Society”. p. 590.

การใช้อำนาจทางการเมืองของรัฐไปในปริณิณฑลระหว่างประเทศ⁸² ระเบียบดังกล่าว ส่งผลทำให้ปริณิณฑลความสัมพันธ์ระหว่างประเทศกลายเป็น “ปริณิณฑลแบบอนาธิปไตยที่มีความเป็นอารยะ” ในระดับหนึ่ง โดยรัฐชาติไม่อาจใช้ความรุนแรงต่อประชากรของตนได้ตามอำเภอใจ หรือกระทั้งในยามสงคราม กองทัพก็ไม่อาจใช้ความรุนแรงที่เกินขอบเขตของกฎเกณฑ์ของการทำสงคราม

ความเป็นอารยะในปริณิณฑลความสัมพันธ์ระหว่างประเทศดังกล่าวได้รับการเสริมแรงโดยกระแสโลกาภิวัตน์ ซึ่งแม้ว่าในแง่หนึ่งได้ขยายขอบเขตของตลาดและระบบทุนนิยมให้ครอบคลุมทั่วโลก แต่ในอีกแง่หนึ่งได้ก่อให้เกิด “ขบวนการย้อนกลับระดับโลก” ซึ่งเป็นการตอบสนองของภาคประชาสังคมทั่วโลกต่อการรุกรานของตลาดที่ต้องการสถาปนาสถาบันหรือกลไกกำกับตนเองในระดับโลกภายใต้อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ อันนำมาซึ่งผลกระทบในทางลบต่อสังคมในระดับโลก การเคลื่อนไหวของขบวนการย้อนกลับระดับโลก สามารถเกิดขึ้นได้ด้วยเทคโนโลยีการติดต่อสื่อสารที่ก้าวหน้า ที่เอื้อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิด ความคาดหวัง ข้อมูลข่าวสารระหว่างประเทศอย่างมาก รูปธรรมของขบวนการดังกล่าวเห็นได้อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในช่วงทศวรรษที่ 1990 เป็นต้นมา จากจำนวนและบทบาทที่เพิ่มขึ้นขององค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศ หรือเครือข่ายสนับสนุนข้ามชาติ รวมทั้งจากขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมข้ามชาติที่มีพัฒนาการเคลื่อนไหวในระดับต่างๆ อย่างกว้างขวาง

ผลจากการปรากฏตัวอย่างชัดเจนมากขึ้นของ “ประชาสังคมระดับโลก” ได้ก่อให้เกิดผลกระทบที่ตามมาหลากหลายประการด้วยกัน สำหรับรัฐ

82

David Held. *Globalization, International Laws and Human Rights*. Lecture presented on 20 September 2005 at Human Rights Center, University of Connecticut. p. 8.

ชาติ การเกิดขึ้นของประชาสังคมระดับโลก ทำให้เกิดพลังใหม่ที่เข้ามา
คະคานการดำเนินงานของรัฐ ทั้งในด้านนโยบายการเมืองและเศรษฐกิจ
ในทางการเมือง รัฐบาลแม้ว่าจะยังคงผูกขาดการใช้ความรุนแรงภายใน
ขอบเขตแดนของรัฐตามแนวคิดเรื่องรัฐชาติแบบเวเบอร์เรียน แต่รัฐบาลจะ
ไม่อาจใช้ความรุนแรงได้ตามอำเภอใจ เพราะจะถูกติดตามและตรวจสอบ
มากขึ้นโดยภาคประชาสังคมระดับโลก ในทางเศรษฐกิจ แม้ว่าพลังของ
ระบบทุนนิยมโลกจะกดดันให้รัฐปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจภายในประเทศ
ให้เป็นไปในแนวอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ แต่ในปัจจุบันและในอนาคตอันใกล้
เราจะเห็นถึงพลังของภาคประชาสังคมที่จะทำการกดดันให้รัฐปกป้องภาค
สังคมมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากกระแสการต่อต้านการทำเอฟทีเอที่เกิดขึ้นทั่ว
โลก

สำหรับบรรษัทข้ามชาติ เราจะเห็นได้ว่าในรอบหลายปีที่ผ่านมา
ภาคประชาสังคมระดับโลกได้พยายามติดตามตรวจสอบการทำธุรกิจของ
บรรษัทข้ามชาติอย่างใกล้ชิด และผลักดันให้รัฐบาลและองค์การระหว่าง
ประเทศเข้ามาจัดการกับการทำธุรกิจที่ไม่เป็นธรรม หรือขาดซึ่งจริยธรรม
(เช่น การฟ้องร้องบริษัทในกีต้อศาลในแคลิฟอร์เนียเรื่องสภาพการทำงานที่
ขัดต่อสิทธิแรงงาน) รวมถึงการผลักดันหรือยับยั้งกฎหมายหรือกรอบ
กฎเกณฑ์ที่เอื้อต่อการขยายตัวของบรรษัทข้ามชาติ เช่น การเคลื่อนไหว
ต่อต้านข้อตกลงพหุภาคีว่าด้วยการลงทุน (MAI) และการผลักดันให้มีการ
รายงานผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคม นอกเหนือจากการเปิดเผยผล
ประกอบการทางบัญชี (Global Reporting Initiative: GRI) โดยองค์กร
พัฒนาเอกชนฮอลแลนด์ เป็นต้น⁸³

สำหรับองค์กรระหว่างประเทศ เราจะเห็นได้ว่า เริ่มมีการเปิดพื้นที่
สำหรับการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในเวที

83

Ruggie. 2004. *Reconstitution the Global Public Domain*. pp. 21-23.

สหประชาชาติ ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1999 ตัวแทนจากองค์กรในภาคประชาสังคมกว่า 8,000 คนได้เข้าร่วมประชุมที่กรุงเฮกในเวที Hague Appeal for Peace และในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 2000 สหประชาชาติได้จัดเวทีการประชุมองค์กรพัฒนาเอกชนแห่งสหประชาชาติ (Millennium NGO Forum) และได้ตกลงที่จะสร้างเวทีถาวรสำหรับการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมโลกในสหประชาชาติ⁸⁴

จากที่ได้กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า แนวคิดประชาสังคมระดับโลก นอกจากจะเป็นไปได้ในทางทฤษฎีแล้ว ยังเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมในเชิงประจักษ์แล้ว และดูเหมือนว่า ประชาสังคมระดับโลก จะยิ่งขยายความเป็นระดับโลกมากยิ่งขึ้นอย่างต่อเนื่อง ด้วยเหตุนี้จึงไม่น่าแปลกใจเลยว่า นักวิชาการด้านประชาสังคมระดับโลกดังเช่น ริชาร์ด ฟอล์ค (Richard Falk) และแอนดรู สเตราส์ (Andrew Strauss) ถึงกับนำเสนอให้สร้าง “รัฐสภาระดับโลก (global parliament)” ขึ้นเพื่อให้เป็นพื้นที่เชิงสถาบันที่เป็นทางการและมีความชอบธรรม สำหรับทั้งภาคประชาสังคมระดับโลก และภาคธุรกิจเอกชน ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดความเป็นไปของโลกเคียงข้างกับองค์การระหว่างประเทศ⁸⁵

ในกรณีของไทยรูปธรรมของประชาสังคมระดับโลกสามารถสังเกตได้จากปรากฏการณ์ในหลากหลายลักษณะที่สำคัญ อาทิ การก่อกำเนิดของเครือข่ายกลุ่มศึกษาข้อตกลงเขตการค้าเสรีภาคประชาชน (FTA Watch) ที่มีนอกจากจะมีเครือข่ายความเชื่อมโยงกับองค์กรภาคประชาชนและองค์กรพัฒนาเอกชนที่หลากหลายภายในประเทศแล้วยังมีความเชื่อมโยงกับ

⁸⁴ Falk and Strauss. 2001. “Toward Global Parliament”. p. 214.

⁸⁵ Ibid.

เครือข่ายภาคประชาชนในระดับภูมิภาคและระดับโลกอีกด้วย⁸⁶ นอกจากนี้ จะเห็นได้จากอิทธิพลในเชิง “แนวคิด” ของขบวนการทางสังคมในระดับโลกที่ส่งผลสะท้อนมายังขบวนการทางสังคมภายในประเทศไม่ว่าจะเป็น ขบวนการทางสังคมในมิติเรื่องเพศสถานะ แรงงาน สิ่งแวดล้อม เป็นต้น⁸⁷ จากแนวโน้มปัจจุบันที่กระแส “โลกาภิวัตน์จากเบื้องบน” เข้ามามีอิทธิพลอย่างมากต่อระบบเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมไทยยิ่งทำให้แนวโน้มที่ “ประชาสังคมระดับโลก” จะเข้ามามีอิทธิพลภายในประเทศ หรือการที่ตัวแสดงทางสังคมของไทยจะเข้าไปมีส่วนร่วมใน “ประชาสังคมระดับโลก” มีมากขึ้นเป็นลำดับ

⁸⁶ ดูพัฒนาการและการก่อตัวของเครือข่ายดังกล่าวได้ใน กรณีการณ์ กิจติเวชกุล. บก. *ข้อตกลงเขตการค้าเสรี: ผลกระทบที่มีต่อประเทศไทย*. (กรุงเทพฯ: กลุ่มศึกษาข้อตกลงเขตการค้าเสรีภาคประชาชน, 2547)., BIOTHA. “Fighting FTAs: The Experiences in Thailand”. In bilateral.org, BIOTHA and GRAIN. Eds. *Fighting FTAs: The Growing Resistance to Bilateral Free Trade and Investment Agreements*. (ebook available at www.fightingftas.org). pp. 36-43.

⁸⁷ ดูตัวอย่างได้ในผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ. *วิถีชีวิต วิถีสู้: ขบวนการประชาชนร่วมสมัย*. (กรุงเทพฯ: Silkworm Books, 2545)”

ปริทัศน์หนังสือ

Thailand Social Capital Evaluation:
A Mixed Methods Assessment of
The Social Investment Fund's Impact
on Village Social Capital*

The World Bank, EASES

April 8, 2006

สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล

เมื่อครั้งที่ประเทศไทยประสบวิกฤติเศรษฐกิจใน พ.ศ.2540 รัฐบาลไทยได้รับเงินกู้จากธนาคารโลก เป็นจำนวนเงิน 300 ล้านดอลลาร์สหรัฐ เพื่อนำมาจัดการภายใต้โครงการลงทุนทางสังคม (Social Investment Project: SIP) โดยแบ่งการดำเนินงานเป็น 2 แนวทาง แนวทางแรกเป็นการจัดสรรให้หน่วยงานราชการและรัฐวิสาหกิจเพื่อดำเนินตามโครงการที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการจ้างงาน สร้างรายได้ และบริการด้านสวัสดิการสังคมแก่ผู้มีรายได้น้อย ผู้ด้อยโอกาสและผู้ว่างงาน ส่วนแนวทางที่ 2 รัฐบาลมอบหมายให้ธนาคารออมสินเป็นผู้รับผิดชอบ โดยแยกออกเป็น 2 กองทุน คือ กองทุนเพื่อพัฒนาเมืองในภูมิภาค (Rural Urban Development Fund: RUDF) หรือเรียกว่า กองทุนเมือง 30 ล้านดอลลาร์สหรัฐ และกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (Social Investment Fund: SIF) หรือเรียกสั้นๆ ว่า กองทุนชุมชน จำนวน 120 ล้านดอลลาร์สหรัฐ แนวทางนี้ มุ่งพัฒนาความสามารถและเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนทั้งในเมืองและชนบท

* [online] available from http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2008/02/13/000333037_20080213021042/Rendared/PDF/377220REPLACEMENT1Box0311141B01PUBLIC1.pdf

เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน ส่งเสริมอาชีพและระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง (สำนักงานกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม, 2545) กล่าวได้ว่า SIF บริหารกองทุนโดยใช้กรอบคิดเรื่อง “ทุนทางสังคม” เป็นหลัก โดยให้การสนับสนุนงบประมาณแก่กิจกรรมหรือโครงการที่เสนอโดยองค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือเครือข่ายองค์กรชุมชน โดยพิจารณาตามหลักการเพิ่มทุนทางสังคมเป็นสำคัญ (กนกรัตน์ กิตติวิวัฒน์, 2550)

สำหรับงานวิจัยชิ้นนี้ คณะผู้วิจัยนำโดย ดร.นภาพรณ ะหวานนท์ และคณะ ได้รับมอบหมายจากธนาคารโลกให้ทำการประเมินผลการดำเนินงานของกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม โดยเฉพาะผลกระทบของจากแนวทางการพัฒนาโดยชุมชน (Community driven Development-CDD) ต่อทุนทางสังคมในชุมชนเป้าหมาย 72 แห่ง

กรอบแนวคิดในการวิเคราะห์

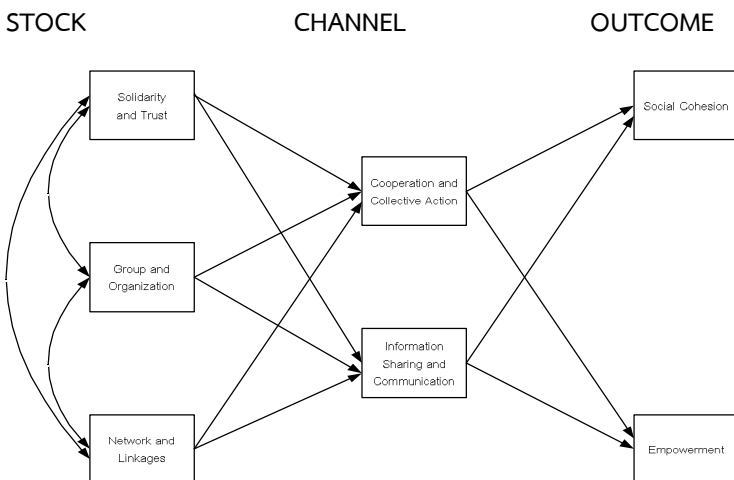
คณะผู้วิจัยได้ทบทวนแนวคิดเรื่องทุนทางสังคม และกรอบการวิเคราะห์ทุนทางสังคม โดยจัดแบ่งทุนทางสังคมออกเป็น 3 มิติ ได้แก่ ทุนเดิม (stocks) ช่องทางการใช้ทุนทางสังคม (channel) และผลที่เกิดจากทุนทางสังคม (outcome) โดย**ทุนเดิม**ของชุมชน หมายถึง คือคุณลักษณะที่สร้างสภาพแวดล้อมสำหรับความสัมพันธ์ทางสังคม **ช่องทาง** หมายถึงการไหลเวียนของผลประโยชน์ เป็นเครื่องมือหลักที่นำทุนเดิมมาใช้ภายในชุมชนเพื่ออำนวยความสะดวกหรือเพิ่มผลผลิตของกิจกรรมที่ต้องการการทำงานร่วมกัน ส่วน**ผลลัพธ์** (outcome) หมายถึง พื้นที่ที่สำคัญที่ทุนทางสังคมถูกใช้ภายในชุมชน โดยในแต่ละมิติ ยังมีองค์ประกอบย่อยๆ อีก ดังนี้ โดย**ทุนเดิม** (stock) ของทุนทางสังคม ประกอบด้วย **ความเป็นปึกแผ่น ความไว้วางใจ กลุ่ม องค์กร เครือข่ายและความเชื่อมโยง** เมื่อเปรียบเทียบกับหมู่บ้านที่ขาดความไว้วางใจและเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว

หมู่บ้านที่มีความไว้วางใจ ค่านิยมร่วม ความเห็นอกเห็นใจและการช่วยเหลือซึ่งกันและกันจะมีแนวโน้มสร้างความร่วมมือและกิจกรรมร่วมกันได้มากกว่า รวมทั้งมีการสื่อสารและแบ่งปันข้อมูลที่ดีกว่า ส่วนช่องทางที่สำคัญที่ทุนทางสังคมจะถูกนำมาใช้ ในบริบทไทย ประกอบด้วย **ความร่วมมือและการกระทำรวมหมู่ และการแบ่งปันข้อมูลและการสื่อสาร** และมีมิติของผลลัพธ์ที่เกิดจากการใช้ทุนทางสังคม ประกอบด้วย **ความกลมเกลียวทางสังคม และการเสริมพลังทางสังคม**

เมื่อคณะผู้วิจัยได้แบ่งองค์ประกอบของทุนทางสังคมออกเป็น 8 มิติ ดังกล่าวแล้ว ยังได้พัฒนาตัวชี้วัดที่เพื่อเก็บข้อมูลจะรวบรวมหลักฐานของแต่ละมิติ ตัวชี้วัดรวม 34 ตัวชี้วัด และตัวชี้วัดย่อย 71 ตัวชี้วัด ดังรายละเอียดในภาคผนวก

นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้สร้างตัวแบบความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างบนพื้นฐานของสมมติฐานที่ว่า Stocks กำหนด Channels และ Channels กำหนด Outcome ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1: ตัวแบบความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างของทุนทางสังคม

เนื่องจากคณะผู้วิจัยมีสมมติฐานว่า หมู่บ้านที่ได้รับเลือกให้เข้าโครงการ SIF มักจะมีทุนทางสังคมอยู่แล้วบางลักษณะ จึงมีการแบ่งกรอบในการพิจารณาผลกระทบใน 2 ระดับ คือ ผลกระทบที่มาจากการเลือก (Selection Effect) และผลกระทบที่มาจากปฏิบัติการของ SIF (Impact Effect) ด้วย ดังนั้น ในการวิเคราะห์จึงมีความพยายามแยกแยะให้เห็นว่าผลกระทบที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านที่เข้าร่วมกับโครงการ SIF นั้นเป็นผลกระทบที่เกิดจากการเลือกของ SIF หรือผลกระทบที่มาจากปฏิบัติการของ SIF อีกด้วย

ระเบียบวิธีในการศึกษา

คณะผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีการประเมินแบบผสมผสาน มีทั้งการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ และนำข้อมูลเชิงคุณภาพมาแปรผลเป็นคะแนน ก่อนที่จะนำผลคะแนนนั้นมาวิเคราะห์เชิงสถิติ ก่อนจะสรุปเป็นผลการศึกษา อย่างไรก็ดี การประเมินผลกระทบของโครงการในลักษณะนี้ โดยทั่วไป นักวิจัยจำเป็นต้องมีข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับทุนทางสังคม (social capital baseline data) ก่อนที่จะเก็บข้อมูลภายหลังการดำเนินงาน แต่สำหรับในโครงการ SIF ไม่เคยมีการเก็บข้อมูลดังกล่าวมาก่อน คณะผู้วิจัยจึงแก้ปัญหาดังกล่าวโดยการกำหนดให้มีชุมชนเปรียบเทียบ โดยอาศัยข้อมูลการสำรวจทางเศรษฐกิจ-สังคมของหมู่บ้าน (Socio Economic Survey: SES) เป็นฐานในการเปรียบเทียบหมู่บ้าน โดยวิเคราะห์ข้อมูลจาก 2,112 หมู่บ้าน ซึ่งในจำนวนนี้มีหมู่บ้าน 201 แห่งที่เข้าร่วมกับโครงการ SIF

การวิเคราะห์ propensity score¹ โดยใช้ข้อมูล SES ปี 2541 และ 2543 ตั้งต้นจาก 1 หมู่บ้านเป้าหมาย: 6 หมู่บ้านเปรียบเทียบที่อยู่ในจังหวัด

¹ Propensity Score analysis (PSA) เป็นการวิเคราะห์วิธีการวิเคราะห์ทางสถิติที่มีประโยชน์ในการวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยกึ่งทดลอง โดยมีเป้าหมายในการสร้างสมดุลระหว่างตัวแปรในกลุ่ม 2

เดียวกัน และนำผลการวิเคราะห์ที่ได้มาปรึกษาหารือกับหน่วยงานที่ทำงานในพื้นที่ และจับคู่หมู่บ้านที่มีลักษณะคล้ายกันมากที่สุด จนได้ชุมชนเปรียบเทียบ 72 แห่ง

เมื่อได้ชุมชนศึกษา คือชุมชนได้เข้าร่วมในโครงการ SIF 72 แห่ง และชุมชนแล้ว ทีมนักวิจัยที่มีความเชี่ยวชาญในการประเมินข้อมูลชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal) ได้ลงไปเก็บข้อมูลชุมชนทางสังคมในแต่ละชุมชน ชุมชนละ 3 วัน เก็บข้อมูลเชิงคุณภาพโดยการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน ชาวบ้านที่เป็นสมาชิกในกลุ่มกิจกรรม และไม่ได้เป็นสมาชิกในกลุ่มกิจกรรมของชุมชน รวมหมู่บ้านละ 12-18 คน มีแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างเป็นเครื่องมือหลัก โดยในแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงการ นักวิจัยจะเก็บข้อมูลในเรื่องทุนทางสังคมของหมู่บ้านนั้นๆ โดยแบ่งเป็น 3 มิติตามกรอบการศึกษาข้างต้น

เมื่อเก็บข้อมูลครบถ้วนแล้ว นักวิจัยสนามจะทำการเปลี่ยนข้อมูลเชิงคุณภาพให้เป็นชุดคะแนนของทุนทางสังคมในมิติต่างๆ โดยมีระดับคะแนน 1-5 (1 คือระดับต่ำที่สุด และ 5 คือระดับสูงที่สุด) และในกรณีที่นักวิจัยแต่ละคนให้คะแนนไม่เหมือนกัน มีการอภิปรายเพื่อหาฉันทามติในคะแนนแต่ละข้อ เพื่อนำคะแนนเหล่านี้ไปวิเคราะห์ในเชิงสถิติในช่วงต่อไป

ในการวิเคราะห์ทางสถิติ ผู้วิจัยใช้เทคนิคการวิเคราะห์แบบถดถอย (regression analysis) เพื่อให้ได้คำตอบถึงความแตกต่างของทุนทางสังคมในหมู่บ้านที่เข้าร่วมโครงการกับ SIF และหมู่บ้านที่ไม่ได้เข้าร่วม

ผลการศึกษา

จากการวิเคราะห์ข้อมูล คณะผู้วิจัยพบว่า ทูทางสังคมในหมู่บ้านที่เข้าร่วมกับ SIF กับหมู่บ้านเปรียบเทียบมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติในหลายเรื่อง ได้แก่ ได้แก่ ความไว้วางใจในเพื่อนบ้านใกล้ซัด ศักยภาพในการแสดงปัญหาต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตาม มีบางตัวแปรที่คณะผู้วิจัยพิจารณาว่าเป็นผลกระทบจากโครงการ SIF เช่น ศักยภาพขององค์กร ประสิทธิภาพขององค์กร การแบ่งปันข้อมูลและการสื่อสารภายนอกหมู่บ้าน ศักยภาพในการวางแผนหมู่บ้าน และศักยภาพในการส่งอิทธิพลและควบคุมรัฐบาล

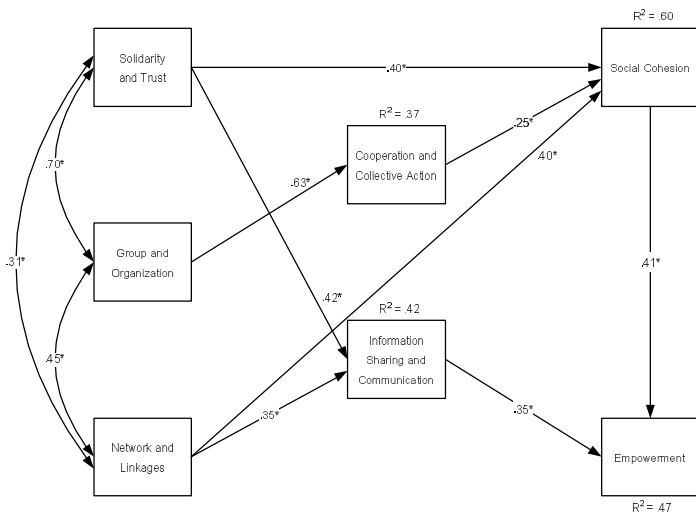
ในส่วนของความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างของทูทางสังคม คณะผู้วิจัยใช้วิธีการทางสถิติเพื่อวิเคราะห์อิทธิพลของตัวแปร (Multi-Group Path analysis)² วิเคราะห์ให้เห็นว่า ความแตกต่างระหว่างความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างของทูทางสังคมในหมู่บ้านที่เข้าร่วมกับ SIF กับหมู่บ้านที่ไม่เข้าร่วมกับ SIF ในหลายประการ คือ หมู่บ้านที่เข้าร่วมกับ SIF โดยแม้ว่าหมู่บ้านทั้ง 2 แบบ การรวมกลุ่มและองค์กรชุมชนจะเป็นเพียงตัวชี้วัดทุนเดิมเพียงเรื่องเดียวที่มีอิทธิพลกับตัวชี้วัดความร่วมมือและการทำกิจกรรมร่วมกัน หมู่บ้านที่เมืองค์กรที่เข้มแข็งมีการร่วมมือภายในมากกว่า และสามารถจัดการให้สมาชิกทำงานร่วมกันได้ดีกว่า ซึ่งในเรื่องนี้ ความเชื่อมโยงในหมู่บ้าน SIF แข็งแรงกว่าในหมู่บ้านเปรียบเทียบ เช่นเดียวกับเรื่องอิทธิพลของข้อมูลข่าวสารและการสื่อสาร ในขณะที่ความเป็นปึกแผ่นและความไว้วางใจสนับสนุนการไหลเวียนของข้อมูลข่าวสารในหมู่บ้านทั้งสองแบบ แต่ในหมู่บ้าน SIF เครือข่ายและการเชื่อมโยงก็มีอิทธิพลต่อเรื่องดังกล่าว

² การวิเคราะห์อิทธิพล (path analysis) เป็นสถิติวิเคราะห์ขั้นสูงที่ได้รับการพัฒนาขึ้นเพื่อศึกษาความสัมพันธ์เชิงสาเหตุ (causal relationship) ระหว่างตัวแปรในการวิจัยสำรวจสาเหตุ (causal survey research) และในการวิจัยที่นักวิจัยไม่สามารถดำเนินการวิจัยทดลอง (experimental research) ได้ (นงลักษณ์ วีรัชชัย, 2550)

ในขณะที่การไหลเวียนข้อมูลข่าวสารในหมู่บ้านที่ไม่ได้เข้าร่วมกับ SIF ได้รับอิทธิพลจากการรวมกลุ่มและองค์กรชุมชนเท่านั้น

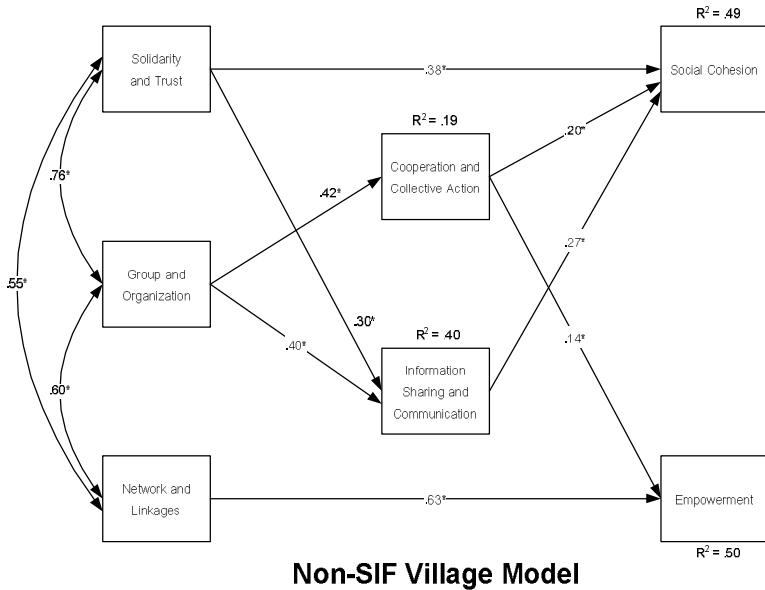
นอกจากนี้ ปัจจัยที่กำหนดมิติของผลลัพธ์ทุนทางสังคมในเรื่องความกลมเกลียวทางสังคมก็ยังมีความแตกต่างกัน แม้ว่าความกลมเกลียวทางสังคมในหมู่บ้านทั้ง 2 แบบ ได้รับอิทธิพลจากความไว้วางใจและการทำกิจกรรมร่วมกัน แต่สำหรับในกรณีหมู่บ้าน SIF ได้รับอิทธิพลจากเครือข่าย ในขณะที่หมู่บ้านเปรียบเทียบในตัวแปรในเรื่องการไหลเวียนของข้อมูลข่าวสารมีอิทธิพลมากกว่า เช่นเดียวกับมิติของการเสริมพลังทางสังคม ในหมู่บ้าน SIF การไหลเวียนของข้อมูลข่าวสารและความกลมเกลียวทางสังคม ส่งผลต่อการเสริมพลังทางสังคม ส่วนการเสริมพลังทางสังคมของหมู่บ้านเปรียบเทียบได้รับอิทธิพลจากเครือข่าย ความร่วมมือทางสังคมและการทำกิจกรรมร่วมกันเท่านั้น โดยคณะผู้วิจัยได้นำเสนอความแตกต่างในภาพที่ 2 และ 3

ภาพที่ 2 ความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างของทุนทางสังคมในหมู่บ้านที่เข้าร่วมกับ SIF

SIF Village Model

ภาพที่ 3 ความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างของทุนทางสังคมในหมู่บ้าน
ที่ไม่เข้าร่วมกับ SIF

อีกส่วนที่น่าสนใจคือ ข้อค้นพบเรื่องคุณลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมของหมู่บ้านที่ส่งผลต่อทุนทางสังคมในหลายแง่มุม ที่น่าสนใจได้แก่ หมู่บ้านที่ชาวบ้านทำงานในภาคเกษตรกรรมจำนวนมากมีทุนทางสังคมสูงกว่า โดยในหมู่บ้านที่ครัวเรือนเป็นเจ้าของที่ดินมากกว่าจะมีทุนทางสังคมต่ำกว่าหมู่บ้านที่เป็นเกษตรกรเช่าที่ดิน หมู่บ้านที่มีการบริโภคสูงกว่ามีศักยภาพในการร่วมมือกันมากกว่า หมู่บ้านที่ชาวบ้านมีระดับการศึกษาสูงกว่า มีทุนทางสังคมต่ำกว่า และหมู่บ้านที่มีความเหลื่อมล้ำมากกว่า จะมีบรรทัดฐานความร่วมมือที่ชัดเจนกว่า

หลังจากนั้น เป็นการนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลผลกระทบจากการดำเนินงานของ SIF ซึ่งคณะผู้วิจัยสรุปว่ามีผลกับทุนทางสังคมในหมู่บ้านในหลายประการคือ

การที่ SIF ทำการฝึกอบรมเสริมศักยภาพขององค์กรท้องถิ่น ส่งผลกระทบต่อโดยตรง ทำให้องค์กรท้องถิ่นมีประสิทธิภาพมากขึ้น และการให้การสนับสนุนเครือข่ายของ SIF โดยการสนับสนุนกลุ่มหมู่บ้านเข้ามาร่วมกันแบ่งปันประสบการณ์ ทำให้เกิดช่วยให้เกิดการติดต่อระหว่างองค์กร โดยการสนับสนุนเครือข่ายมีผลกระทบต่อตัวแปรทุนทางสังคม 7 องค์ประกอบ ได้แก่ การไม่กีดกันกลุ่มที่อยู่ชายขอบ ศักยภาพขององค์กร การแบ่งปันข้อมูลกับภายนอกชุมชน ความเข้มแข็งของความเชื่อมโยงแนวราบ ระดับของผลประโยชน์ที่กลุ่มและองค์กรได้ และการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เท่าเทียมกันจากความร่วมมือและกิจกรรมกลุ่ม โดยสรุปหมู่บ้าน SIF ที่เข้าร่วมกิจกรรมการเสริมศักยภาพมีคะแนนทุนทางสังคมสูงกว่าหมู่บ้านที่ไม่ได้เข้าร่วม โดยส่งผลในเรื่องการแบ่งปันข้อมูลภายนอกชุมชน ความเข้มแข็งของความเชื่อมโยงทั้งแนวดิ่งและแนวราบ การมีส่วนร่วมทางการเมืองในการเลือกตั้ง ความเข้มแข็งของความเป็นสมาชิกกลุ่ม ศักยภาพในการมีอิทธิพลและควบคุมรัฐบาล และระดับของผลประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เท่าเทียมกัน นอกจากนี้ หมู่บ้าน SIF มีการเสียสละตนเพื่อผลประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าอีกด้วย

สำหรับในเรื่องทุนเดิมของทุนทางสังคมในหมู่บ้าน อย่างเช่น เรื่องความเสียสละ ความไว้วางใจนั้น คณะผู้วิจัยอภิปรายให้เห็นว่า เป็นความโน้มเอียงของ SIF ที่จะให้การสนับสนุนชุมชนที่มีลักษณะเช่นนั้นอยู่แล้ว ดังนั้น คุณลักษณะเช่นนี้ จึงเป็นทุนดั้งเดิมมากกว่าเกิดจากปฏิบัติการของ SIF

ส่วนต่อมา คณะผู้วิจัยสรุปให้เห็นผลกระทบต่อทุนทางสังคมของหมู่บ้านโดยเฉพาะส่วนที่เกิดจากการเข้าร่วมโครงการของ SIF ที่สำคัญได้แก่ การเข้าร่วมใน SIF เสริมแรงการเสียดสีเพื่อผลประโยชน์ส่วนรวมของหมู่บ้าน สร้างผู้นำที่มีศักยภาพหลากหลาย ทำให้องค์กรชุมชนมีการเรียนรู้แนวทางใหม่ๆ เพราะ SIF กระตุ้นให้เกิดความเชื่อมโยงในการเรียนรู้ระหว่างองค์กร/หมู่บ้านในการบริหารโครงการ และหมู่บ้าน SIF มีการแบ่งปันข้อมูลกับนอกชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพมากกว่า และข้าราชการก็ตอบสนองต่อการเรียกร้องของชาวบ้านมากกว่าด้วย

ส่วนในด้านลบ พบว่า หมู่บ้าน SIF มีความอดทนต่อความแตกต่างน้อยกว่าหมู่บ้านเปรียบเทียบ เนื่องจากกิจกรรมของ SIF สร้างบรรยากาศที่เน้นการบรรลุและยึดในเป้าหมาย ทำให้คนในหมู่บ้านอดทนต่อผู้ที่มีศักยภาพต่ำกว่าน้อย ไม่ว่าจะเป็นคนจน คนที่มีภาษาหรือเชื้อชาติต่างกัน ซึ่งคณะผู้วิจัยชี้ให้เห็นว่าสอดคล้องกับกับการวิจัย CDD ในโครงการพัฒนา Kecamatan ประเทศอินโดนีเซีย ซึ่งพบว่า CDD ทำให้เกิดความขัดแย้งใหม่ๆ ในชุมชน อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี สำหรับในกรณีหมู่บ้านที่เข้าร่วมกับ SIF นี้ ความอดทนต่อความแตกต่างลดลงเพราะการดำเนินงานในโครงการ SIF เน้นที่เป้าหมายและประสิทธิผล ผู้เข้าร่วมโครงการจึงไม่อดทนต่อผู้ที่ถูกมองว่าไม่มีประสิทธิภาพ

ส่วนสุดท้าย คณะผู้วิจัยสรุปให้เห็นว่า เมื่อเปรียบเทียบกับหมู่บ้านเปรียบเทียบ การดำเนินงานของ SIF มีผลในการเสริมศักยภาพของหมู่บ้านในแง่ที่ทำให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน สร้างประสิทธิภาพในการแสดงปัญหาต่อหน่วยงานและก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และมีการทำงานแบบพหุภาคีที่แข็งแกร่งกว่า ซึ่งมาจากผลจากการดำเนินงานของ SIF ที่ส่งเสริมเครือข่ายภายในและระหว่างหมู่บ้าน ทำให้หมู่บ้านสามารถเชื่อมต่อการเมือง และยังสร้างโอกาสให้ผู้นำที่ไม่เป็นทางการได้แสดงตัวและสร้าง

ความมั่นใจในศักยภาพในการดำเนินงานให้สำเร็จ ซึ่งจะทำให้สามารถ ถ่วงดุลกับองค์กรราชการ ผู้นำเหล่านี้ยังสร้างพื้นที่สำหรับการแสดงเสียง และเสริมศักยภาพหมู่บ้านได้ชัดเจนขึ้น

กล่าวโดยสรุป งานวิจัยฉบับนี้ แสดงถึงความพยายามในการ วิเคราะห์ผลกระทบจากการดำเนินงานเพื่อเสริมสร้างทุนทางสังคมของ โครงการ SIF ต่อหมู่บ้านเป้าหมาย เริ่มตั้งแต่การกำหนดตัวชี้วัดทุนทาง สังคมที่มีความสัมพันธ์เชิงโครงสร้าง การแยกแยะทุนทางสังคมที่เป็นต้น ทุนเดิม และผลที่เกิดจากโครงการ และเพื่อยืนยันความน่าเชื่อถือของผลการ ประเมิน โดยใช้ระเบียบวิธีการวิจัยที่สลับซับซ้อน ทั้งวิธีการเชิงปริมาณและ วิธีการเชิงคุณภาพ ทั้งยังเป็นความน่าสนุกสำหรับผู้ที่เกี่ยวข้องในการ วิเคราะห์เชิงปริมาณที่มีการนำเอาวิธีการทางสถิติหลายแบบมาช่วยหาคำตอบ ประกอบกับการตรวจสอบข้อมูลในทุกขั้นตอนของการศึกษา งานวิจัยฉบับนี้จึงเป็นแบบอย่างเริ่มต้นการประเมินผลการศึกษาทุนทาง สังคมที่สนใจ

อย่างไรก็ดี ในส่วนของข้อค้นพบในการศึกษา คงเป็นเรื่องท้าทาย สำหรับนักวิชาการทางสังคมศาสตร์อย่างมาก โดยเฉพาะในส่วนของผล การศึกษาเรื่องคุณลักษณะทางเศรษฐกิจทางสังคมที่มีผลต่อทุนทางสังคม ของหมู่บ้าน ในหลายประเด็นดูจะเป็นเรื่องท้าทายวงการสังคมศาสตร์อย่าง น่าสนใจ เช่น ในหมู่บ้านที่ชาวบ้านมีระดับการศึกษาสูง จะมีทุนทางสังคมต่ำกว่าหมู่บ้านที่ชาวบ้านมีระดับการศึกษาต่ำกว่า หรือทุนทางสังคมมีใน หมู่บ้านที่มีความเหลื่อมล้ำมากกว่า เป็นต้น ซึ่งเป็นข้อค้นพบที่ดูจะสวนทาง กับสมมติฐานของนักวิชาการอย่าง Robert D. Putnam³

อีกทั้งความท้าทายที่เกิดขึ้น คงไม่เฉพาะเรื่องข้อค้นพบจากการวิจัย แต่ยังเป็นเรื่องของข้อจำกัดในระเบียบวิธีวิจัยแต่ละแบบ โดยเฉพาะในการ

³ ดูรายละเอียดใน “สาระสำคัญจาก Robert D. Putnam” ในเล่มนี้

เก็บข้อมูลเชิงคุณภาพในกรณีที่มีความเฉพาะเจาะจง ซึ่งหนีไม่พ้นจากข้อจำกัดเชิงอัตวิสัยที่คณะผู้วิจัยก็พยายามสร้างกระบวนการในการลดอคติดังกล่าว และเมื่อนำข้อมูลมาแปรผลเพื่อใช้ในการวิเคราะห์หาความสัมพันธ์เชิงสถิติ จึงเป็นเรื่องท้าทายว่า ข้อสรุปที่ได้มาจะสามารถถือเป็นข้อสรุปทั่วไป (generalization) ได้หรือไม่

ภาคผนวก

ตัวชี้วัดทุนทางสังคมที่ใช้ในการประเมินผลโครงการ SIF

มิติ	ตัวชี้วัด	ตัวชี้วัดย่อย
ทุนเดิม	1. ความ สามัคคีและ ความไว้วางใจ	1.1.1 กิจกรรมที่ทำร่วมกันเมื่อสมาชิกของชุมชน ประสบปัญหา 1.1.2 ความร่วมมือแบบอาสาสมัครเพื่อประโยชน์ ส่วนรวม 1.1.3 การเสียสละเพื่อผลประโยชน์ส่วนรวม 1.1.4 ความสามัคคีของชุมชนโดยรวม 1.2.1 ความไว้วางใจกลุ่มเครือข่าย 1.2.2 ความไว้วางใจเพื่อนบ้านที่ใกล้ชิด 1.2.3 ความไว้วางใจผู้นำชุมชน 1.2.4 ความไว้วางใจกลุ่มและองค์กรในชุมชน
	2. กลุ่มและ องค์กรในชุมชน	2.1 ความเข้มแข็งของสมาชิก 2.1.1 ความครอบคลุมกลุ่มที่หลากหลาย 2.1.2 การให้โดยสมัครใจของสมาชิก 2.2 ความเข้มแข็งของผู้นำ 2.2.1 ความพร้อมใช้งาน 2.2.2 ความสามารถที่หลากหลาย 2.2.3 ความซื่อสัตย์ 2.2.4 การบริจาคและการเสียสละ 2.3 ระดับการมีส่วนร่วม 2.3.1 กระบวนการตัดสินใจ 2.3.2 การปรึกษาหารือและอภิปราย 2.3.3 ความครอบคลุมกลุ่มที่หลากหลาย 2.4 สมรรถนะขององค์กร 2.4.1 ประสิทธิภาพ 2.4.2 ความสามารถในการปรับตัว

มิติ	ตัวชี้วัด	ตัวชี้วัดย่อย
		2.4.3 ศักยภาพในการเรียนรู้ 2.4.4 ความยั่งยืน 2.4.5 ความโปร่งใส 2.5 ระดับของผลประโยชน์ 2.5.1 ตอบสนองความต้องการ 2.5.2 การแบ่งปันผลประโยชน์ 3.1 ความเข้มแข็งของความเชื่อมโยงแนวราบของปัจเจกบุคคลและครัวเรือน 3.1.1 ความกว้าง 3.1.2 มีพหุมิติ 3.1.3 ผลประโยชน์ 3.1.4 ความสามารถในการเข้าถึง 3.2 ความเข้มแข็งของความเชื่อมโยงแนวราบของกลุ่มและชุมชน 3.2.1 ความกว้าง 3.2.2 มีพหุมิติ 3.2.3 ผลประโยชน์ 3.2.4 ความสามารถในการเข้าถึง 3.3 ความเข้มแข็งของความเชื่อมโยงแนวตั้ง 3.3.1 ความกว้าง 3.3.2 มีพหุมิติ 3.3.3 ผลประโยชน์ 3.3.4 ความสามารถในการเข้าถึง
ช่องทาง	4. ความร่วมมือและกิจกรรมรวมหมู่	4.1 จำนวนของประชาชนที่เข้าร่วม 4.2 ระดับความร่วมมือ 4.2.1 ขนาดของความร่วมมือ 4.2.2 ความหลากหลายของประเภทความร่วมมือ

มิติ	ตัวชี้วัด	ตัวชี้วัดย่อย
		4.2.3 แรงจูงใจเพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน 4.2.4 ระดับของผลงาน 4.2.5 การแสวงหาทรัพยากรจากภายนอก 4.3 ความครอบคลุมและกลุ่มที่หลากหลาย 4.4 ประสิทธิภาพ 4.5 การแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเท่าเทียม
	5. การแบ่งปันข้อมูลและการสื่อสาร	5.1 ภายในชุมชน 5.1.1 ระหว่างผู้นำกับชาวบ้าน 5.1.2 ในหมู่ชาวบ้านด้วยกันเอง 5.1.3 ระหว่างกลุ่มและองค์กร 5.1.3 ระหว่างกลุ่มและองค์กร 5.2 กับภายนอกชุมชน 5.2.1 การเข้าถึงข้อมูลการผลิตและการตลาดของชาวบ้าน 5.2.2 การเข้าถึงข้อมูลการพัฒนาของชาวบ้าน 5.2.3 การเข้าถึงข้อมูลการผลิต/การตลาดของผู้นำ 5.2.4 การเข้าถึงข้อมูลการพัฒนาของผู้นำ 5.2.5 การสะท้อนปัญหาและความต้องการสู่หน่วยงานรัฐ 5.2.6 เสียงของชาวบ้านที่ได้รับการตอบสนองจากหน่วยงานรัฐ 5.2.7 ได้รับข้อมูลที่เพียงพอและทันเวลา
	6. ความกลมเกลียวทางสังคม	6.1 ชั้นธรรมต่อความแตกต่าง 6.2 การไม่กีดกันทางสังคม และทำให้เป็นชายขอบ 6.3 ศักยภาพในการจัดการความขัดแย้ง 6.3.1 ความขัดแย้งระดับบุคคล 6.3.2 ความขัดแย้งระดับชุมชนหรือความขัดแย้งสาธารณะ

มิติ	ตัวชี้วัด	ตัวชี้วัดย่อย
ผลลัพธ์		6.4 ความเป็นกันเอง 6.5 ความรู้สึกปลอดภัยและมั่นคง 6.6 ความหวังเพื่ออนาคตที่ดีกว่าของชุมชน
	7. การเสริมพลัง	7.1 การเสริมศักยภาพ 7.1.1 การวางแผน 7.1.2 การติดตามและประเมินผล 7.1.3 ความเข้มแข็งของกลไกหลายฝ่าย 7.2 ศักยภาพในการส่งอิทธิพลหรือควบคุมรัฐบาล 7.2.1 มีการตอบสนองความต้องการของประชาชนมากขึ้น 7.2.2 ประชาชนสามารถตรวจสอบได้มากขึ้น 7.3 ศักยภาพในการพัฒนาอย่างยั่งยืน 7.4 กิจกรรมและการมีส่วนร่วมทางการเมือง 7.4.1 การมีส่วนร่วมในการเลือกตั้งท้องถิ่น และระดับชาติ 7.4.2 การเข้าร่วมหรือสนับสนุนพรรคการเมือง 7.4.3 การแสดงปัญหาต่อรัฐบาล สื่อสารมวลชน และสาธารณะเพื่อการเปลี่ยนแปลง

รายการอ้างอิง

กนกรัตน์ กิตติวิวัฒน์. ทูทางสังคมในชุมชนเมือง: การปะทะประสานระหว่างทุนเก่าและทุนใหม่ในภาวะวิกฤต. วารสารวิจัยสังคม 30, 1-2 (2550): 1-38.

นงลักษณ์ วิรัชชัย. **การวิเคราะห์อิทธิพล (PATH Analysis)**. เอกสารประกอบการบรรยาย ในโครงการ Research Zone เรื่อง การวิเคราะห์อิทธิพลและการวิเคราะห์โมเดลสมการโครงสร้างจัดโดยสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ วันพฤหัสบดีที่ 8 เมษายน 2553 ณ อาคารศูนย์การเรียนรู้ทางการวิจัย ถนนพหลโยธิน สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร [online] available from http://rlc.nrct.go.th/download/Research_Zone/phase14_9.pdf

สำนักงานกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม. **37 เดือน กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม เล่ม 1 พัฒนาการกองทุน**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม ธนาคารออมสิน, 2545.

Jason K.Luellen, William R.Shadish, M.H.Clark, Propensity Score: An Introduction and Experimental Test. Evaluation Review (2005) 29: 530-558.

หลักเกณฑ์วารสารวิจัยสังคม (ฉบับปรับปรุง พฤษภาคม 2555)

วัตถุประสงค์

วารสารวิจัยสังคม เป็นวารสารวิชาการของสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีวัตถุประสงค์เพื่อการเป็นเวทีวิชาการในการเผยแพร่ แลกเปลี่ยนความรู้และผลงานทางวิชาการด้านสังคมศาสตร์ สังคมวิทยา และมานุษยวิทยา

การพิจารณารับบทความ

วารสารวิจัยสังคม มีนโยบายรับพิจารณาบทความวิจัย บทความวิชาการ บทความปริทัศน์และบทปริทัศน์หนังสือ ของนักวิชาการ นักวิจัย นิสิต นักศึกษาและบุคคลทั่วไป ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษที่เกี่ยวข้องและได้มาตรฐานตามที่วารสารวิจัยสังคมได้กำหนดไว้ โดยไม่คำนึงถึงหน่วยงานต้นสังกัด พื้นฐานทางการศึกษา ถิ่นที่พำนักหรือศาสนาของผู้เขียน

ข้อกำหนดในการส่งและพิจารณาด้านฉบับ

1. ต้นฉบับพิมพ์ด้วย Microsoft Word for Windows ความยาว 10-20 หน้ากระดาษ A4
2. ใช้แบบตัวอักษร Browallia New รายละเอียดขนาดตัวอักษรและการจัดรูปแบบตามเอกสารคำแนะนำการเตรียมต้นฉบับ (สามารถดูรายละเอียดได้ที่ <http://www.cusri.chula.ac.th>)
3. ระบุ ชื่อของผู้เขียน หน่วยงานที่สังกัด ตำแหน่งทางวิชาการ/ ประวัติผู้เขียนโดยย่อ (ถ้ามี)
4. มีบทคัดย่อและคำสำคัญ ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ทั้งนี้ความยาวไม่ควรเกิน 1 หน้ากระดาษ A4
5. ผลงานวิชาการที่ส่งมาต้องไม่ได้รับการเผยแพร่ที่ใดมาก่อน
6. การส่งต้นฉบับให้จัดส่งแบบเสนอแบบฟอร์มส่งบทความเพื่อพิจารณานำลงวารสารวิจัยสังคม รวมทั้งเอกสารบทความพร้อมไฟล์ต้นฉบับที่บันทึกลงแผ่นซีดีหรือจดหมายอิเล็กทรอนิกส์ ส่งถึง กองบรรณาธิการ “วารสารวิจัยสังคม”ตามสถานที่ติดต่อของวารสาร
7. กองบรรณาธิการจะพิจารณาบทความที่ส่งมาและเสนอต่อผู้ทรงคุณวุฒิคัดกรองบทความ เพื่อพิจารณาคุณภาพความเหมาะสมของบทความก่อนการจัดพิมพ์

- 7.1 ในกรณีที่ผลการพิจารณาให้จัดพิมพ์ได้ หรือต้องมีการปรับปรุงแก้ไขก่อน กองบรรณาธิการจะแจ้งให้ทราบ โดยผู้เขียนจะต้องดำเนินการปรับแก้ให้แล้วเสร็จภายในระยะเวลาที่กำหนด และกองบรรณาธิการขอสงวนสิทธิ์ในการตกแตงต้นฉบับความถูกต้องตามหลักภาษาไทย และภาษาอังกฤษ
- 7.2 ในกรณีที่ผลการพิจารณาไม่สามารถจัดพิมพ์ได้ กองบรรณาธิการจะแจ้งและส่งต้นฉบับผลงานคืนแก่ผู้เขียน
8. ลิขสิทธิ์ของผลงาน
- ทัศนะและข้อคิดเห็นในวารสารวิจัยสังคมเป็นของผู้เขียนแต่ละท่าน มิใช่ทัศนะและข้อเขียนของกองบรรณาธิการ หรือสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผู้ประสงค์จะนำข้อความใดๆ ไปผลิต/เผยแพร่จำเป็นต้องได้รับอนุญาตจากผู้เขียนและกองบรรณาธิการวารสารวิจัยสังคมว่าด้วยกฎหมายลิขสิทธิ์

แนวทางในการพิจารณาบทความ

1. กองบรรณาธิการ ส่งบทความไปยังผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อพิจารณาคัดกรองบทความตามความสนใจ และความเชี่ยวชาญของผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 1 บทความ / 2 ท่าน
2. ผู้ทรงคุณวุฒิจะให้ข้อคิดเห็น/ข้อเสนอแนะ ตามที่เห็นสมควร ลงในแบบฟอร์มข้อคิดเห็นเกี่ยวกับบทความ และส่งคืนกลับยังกองบรรณาธิการ
3. กองบรรณาธิการส่งต้นฉบับและข้อคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิให้ผู้เขียนปรับแก้ไข (ถ้ามี) ภายในระยะเวลา 2 เดือน และส่งต้นฉบับ(ฉบับแก้ไข) กลับมายังกองบรรณาธิการเพื่อพิจารณาว่าได้ปรับแก้หรือไม่อย่างไร